

Р. Ш. Алимсаева, И. А. Развенкова, Н. А. Якупова, О. С. Лосенко, Е. Е. Велькер

БАДИЙ МЕХНАТ

*Умумтаълим мактабларининг
5-синф ўқуевчилари учун*

ДАРСЛИК

(қизлар учун нусхаси)

Қазоғистон Республикаси Таълим ва фан министрлиги тавсия этган

УҮТ 373.167.1(075.3)

КБТ 37.279я72

Б 15

Б 15 Бадий мәҳнат: умумтаълим мактабларининг 5-синф ўқувчилари учун дарслик (**қызлар учун нұсха**) / Р.Ш. Алимсаева, И. А. Развенкова, Н. А. Якупова, О. С. Лосенко, Е. Е. Велькер. – Кокшетау: Келешек-2030, 2017. – 108 б.

ISBN 978-601-317-260-6

УҮТ 373.167.1(075.3)

КБТ 37.279я72

ISBN 978-601-317-260-6

© «Келешек-2030» ЖЧШ, 2017

ШАРТЛИ БЕЛГИЛАР

– амалий иш

– тадқиқот

– изланиш

– якка иш

– гурұх иши

– савол ва топшириқлар

– хавфсизлик техникаси

– компьютерда ишлаш

– тажриба

– қызметкерларға

– 3D тасвирлар

МУҚАДДИМА

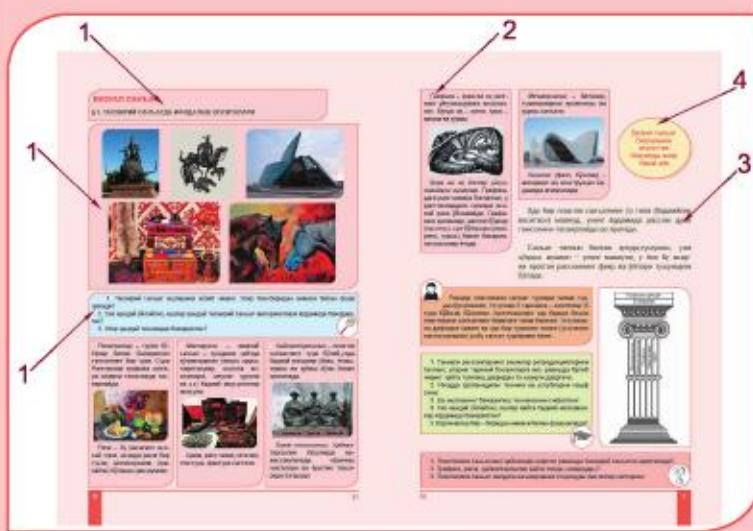
Қимматли қызлар!

Сизнинг олдингизда билим ва кашфиётлар сари етаклайдиган янги дарслик турибди. Саёҳатчи йўлга отланганда ўзи билан нималар олиши керак? Албатта, кўп нарса, энг муҳими – билимини, турли соҳаларда унга ҳамроҳ бўладиган билимини олиши жоиз. Саёҳатчи ўз маршрутини, тунайдиган жойни ташкил этишини ва нокулай об-ҳаводан сақланишни, сув топишни, таом тайёрлашни ва бошқа кўпгина нарсаларни аниқ билиши лозим.

Сизнинг олдингиздаги дарслик билан ишлаш – бу ҳам саёҳат. Бадий санъат юртига фойдали ва мароқли саёҳат. Сиз бу саёҳатни биринчи синфда бошлагансиз ва тўққизинчи синфга – давом эттирасиз. Бадий меҳнат ўзида санъат ва ижодкорликни, ақлий ва қўл меҳнатини, эстетик тарбия ва заковатли ривожланишни бириклиради.

Бу юртда ўрганган ва билғанларингиз сизга ҳаётда ўз фойдасини беради. Бу фан сизга кўп нарсани тушунишга, ўзлаштиришга, мустақил бажаришни ўрганишга ёрдам беради.

Сиз бошлангич синфларда олинган билим ва кўникмалар заҳирасининг эгасисиз. Энди сиз бор билимингизни чуқурлаштирган ва кенгайтирган ҳолда уни тўлиқтириб, янги билимларни ўзлаштиришни давом этасиз. Бунинг учун сиз келажақдаги йўл харитангиз нимадан иборат эканлигини ва унга мувофиқ қандай ҳаракатланишингизни аниқ тасаввур этишингиз керак. Бу борада дарслик сизга ёрдам беради.

Лозимлигини аниқлашга ёрдам беради. Бу сизга изланиш, тадқиқот ишлари, амалий ишларни бажарища асқотади.

Ҳар бир параграфда овал шаклидаги сариқ рангли фреймда (4) мавзуга оид калит сўзлар ўзбек, қозоқ, рус ва инглиз тилларида берилган.

У ёки бу мавзу бўйича материални қандай ўзлаштирганингизни, дарсда айтилган ва уйда ўқиганларингизни қандай эслаб қолганингизни текшириш учун сизга саволлар ёрдам беради. Улар ҳар бир параграф охирида, тўқ пушти рангдаги фреймда жойлашган ва сўроқ белгиси билан белгиланган.

Кўп расмларни тўлиқ кўз олдига келтиришда маҳсус электрон қўшимча ёрдам беради. Ушбу қўшимчани телефонга ўрнатиш учун <http://keleshek-2030.kz> сайтига, «3D моделлар» бўлимига кириш керак.

– белгиси уяли телефоннинг ёрдамида ўша ерда берилган нарсанинг уч ўлчамли моделини кўриш мумкинлигини англатади.

Дарслиқдаги энг йирик қисмлар – бўлимлар. Бўлимлар параграфларга бўлинади. Ҳар бир параграф маълумот берилган турли рангдаги фрейм (1) – рамкалардан иборат, улар шартли белгилар билан белгиланган.

Изоҳлаш матни, яъни назарий маълумотлар пушти рангли фреймларда (2) берилган. Уларни сиз, одатда, дарсда сизга тушунирилган ва айтилган нарсаларни ёдга тушириб, мустаҳкамлаган ҳолда, уйда ўқисиз.

Тушунириш материалининг муҳим онлари яшил рангли шрифт билан (3) берилган. Улар қайси маълумотга алоҳида эътибор бериш кераклигини, нимани ёдда сақлаш лозимлигини аниқлашга ёрдам беради. Бу сизга изланиш, тадқиқот ишлари, амалий ишларни бажарища асқотади.

Дарсда, уйда, мустақил равишида ёки дарслик ёрдамида олган барча билимларингизни сиз, албатта, амалда қўлланасиз. Дарслик сизга амалий фаолиятнинг бир неча турларини тавсия этади.

Ушбу шартли белгиларга асосланиб, сиз нима иш бажариш кераклигини билиб оласиз: визуал санъат бўйича ижодий ишда максимум фантазия ва тасаввурни қўлланиш, тикувчилик ёки пазандалик маҳоратини намойиш этиш ва ҳоказо.

Ўз назарий изланишларингиз ва хulosаларингизни тажрибалар (эксперимент) асосида текширасиз. Бу шартли белги тажриба ишини билдиради. Ахир барча назарий хulosалар тажриба орқали текширишни талаб этади. Фан инсонга унинг ҳаётини қизик, кулай, фойдали қилиш учун зарур. Бизнинг ҳар бир кунимиз кўплаган майдан майший ҳаракатлардан ташкил топади: душ қабуллаш, нонушта қилиш, тушки ва кечки овқат қабуллаш, транспортда юриш, ўқиш ёки компьютерда ишлаш ва ҳакоза. Буларнинг ҳаммаси шу даражада оддийки, асло илм билан боғлиқقا ўхшамайди. Камдан-кам одамлар шу нарса ҳақида ўйлашадики, агар Ньютон, Эйнштейн, Ампер, Герц, Попов ва бошقا жуда кўп шу каби қизикувчан одамлар бўлмаганда, биз электр қуввати, радиотўлқинлар, гидродинамика, лазер дисклари, дори-дармонлар ҳақида ҳеч нарса билмас эдик. Шунинг учун сизнинг дастлабки илмий қадамларингиз жуда муҳим. Бу топшириқлар сизга мантиқ ва зеҳнни, таҳлилий тафаккурни ривожлантиришга, мустақиллиқни намоён этишга ёрдам беради.

Ўқиш давомида сиз ўзингизни тадқиқотчи, олим сифатида ҳис эта оласиз. Ҳа, ҳа, ҳақиқий олим сифатида! Агар сиз мана шундай белгилар билан белгиланган топшириқларни кўрсангиз, зийраклик ва синчковликни ошириб, қиёслаш, таҳлил қилиш ва хulosча чиқариш маҳоратини намоён қилишингиз керак бўлади. Ўз хulosаларингизни таърифлаш ва ҳимоя қилишда – фикрларингизни аниқ ва тушунарли ифода этиш билими ва кўникмаларини, уларни тингловчига етказиш маҳоратини кўрсатиш керак.

Бу шартли белгилар топшириқларнинг якка ёки гурӯҳда бажарилишини билдиради. Улар сизга мантиқий, аналитик фикрлашни ривожлантиришга, мустақилликни намоён эта олишга ёрдам беради. Турли топшириқлар ёрдамида сиз ўрганган маълумотларни тақоролаб, олинган билим ва маҳоратларни мустаҳкамлаб, ўзингиз ва дўстларингизнинг дикқат ва эрудицияларини текширишингиз мумкин.

Замонавий ҳаётни компьютерсиз тасаввур этиб бўлмайди. Албатта, сиз унда ишлай оласиз. Бадиий меҳнат дарсларида ҳам сиз ўз кўникмаларингизни такомиллаштиришни давом этасиз. Баъзи топшириқларни сиз компьютер ёрдамида бажаришингиз керак бўлади. Компьютер билан ишлаганда, албатта, меҳнат гигиенасига риоя қилинг.

Ҳар қандай иш турларини бажаришда хавфсизлик техникаси қоидалари билан танишиб олиш керак. Энг асосийси – уларни қатъий равишида бажариш шарт. Агар бу белгини кўрсангиз сиз, албатта, барча қоидаларни дикқат билан ўқиб ҳамда ёдда тутишингиз зарур. Сўнг текшириш учун уларни оғзаки гапириб бериш ва иш жараёнида уларга риоя қилишингиз лозим.

Дарслик ўқув маълумотлари билан бир қаторда, ахборотлар, қизиқарли ҳодисалар ва тарихий маълумотларни ҳам ўз ичига олади. Улар шу шартли белги билан белгиланган.

Дўстлар! Биз умид қиласизки, бизнинг дарслигимиз сизнинг саёҳатингизда яхши ёрдам беради ва анчагина ёқимли лаҳзалар олиб келади.

Шундай қилиб, сизнинг саёҳатингиз бошланмоқда. Оқ йўл!

ВИЗУАЛ САНЪАТ

§ 1. ТАСВИРИЙ САНЪАТДА ИФОДАЛАШ ВОСИТАЛАРИ

1. Тасвирий санъат ишларини кўриб чиқинг. Улар бир-биридан нимаси билан фарқ қиласиди?

2. Сиз қандай ўйлайсиз, ишлар қандай бадиий материаллар ёрдамида бажарилган?
3. Улар қандай техникада бажарилган?

Рангтасвир – турли бўёклар билан бажарилган санъат асарлари. Рангтасвир графика сингари оламни текисликда тасвирлайди.

Ранг – бу рангтасвирнинг асосий тили, аслида рангтасвир бир тусли, монохром (гризайль) бўлиши ҳам мумкин.

Манзарабали-амалий санъат – кундалик ҳаётда кўлланиладиган (жиҳоз, идиш, тақинчоқлар, ошхона анжомлари, меҳнат қуроли ва ҳоказо) бадиий маҳсулотларини яратиш.

Ҳажм, ранг, чизик, фазо синтези; текстура, фактура.

Ҳайкалтарошлик – пластика санъатининг бир тури бўлиб, унда бадиий асарлар ўйиш, ёпиштириш ва қуйиш йўли билан яратилади.

Ҳажмлар пластикаси. Ҳайкалтарошлик фазода мужас-самланади, кўриш ва ёруғлик нуқтасига мувофиқ ўзгаради.

Графика – қора ва оқ рангнинг уйғунлашувига асосланган расм. Бунда оқ – қозоз, қора – қалам ва күмир.

Қора ва оқ дөглар уйғунлигидаги чизиклар.

Графикадаги ранг чизикә боғланган, у рангтасвирдаги сингари асосий роль ўйнамайды. Графикага қаламлар, рангли бўрлар (пастель), сув бўёклари (акварель, гуашь) билан бажарилган расмлар киради.

Меъморчилик – бинолар, иншоотларни лойиҳалаш ва қуриш санъати.

Фазо (кенглик, бўшлиқ). Материал ва конструкция ёрдамида аниқланади.

Визуал санъат
Визуалды өнер
Визуальное
искусство
Visual arts

Пластика санъатининг ҳар бир турининг ўз тили (ифодалилик воситаси) мавжуд, унинг ёрдамида рассом олам тимсолини тасвирлайди ва қайта яратади.

Санъат тилини билган ҳолда, уни тушуниш, «ўқиши» мумкин – унинг мазмуни, у ёки бу асарни яратган рассомнинг фикр ва ўйлари тушунарли бўлади.

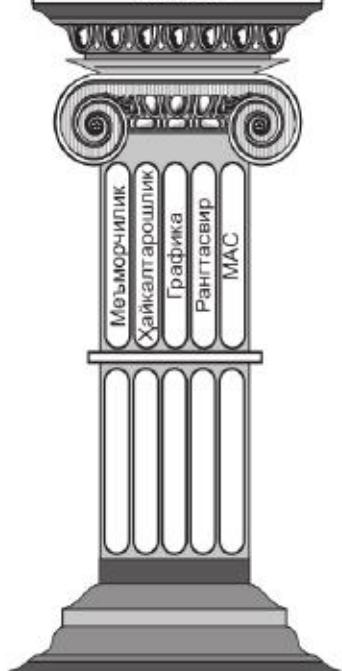

Рассомда пластика санъати турлари чизма турида кўрсатилган. Устунлар 5 тарновга – каннелюр (5 тури бўйича) бўлинган. Каннелюрнинг ҳар бирига бешта пластика санъатининг бирининг номи ёзилган. Устунларни дафтарга чизинг ва ҳар бир турининг тагига (устуннинг пастки қисмига) ушбу санъатнинг ифодалаш «тилини» ёзинг.

1. Таниқли рассомларнинг картиналари репродукцияларини танланг, уларни тарихий босқичларга мос равища бўлиб чиқинг: Уйғониш давридан то ҳозирги давргача.
2. Асарларда қўлланиладиган техника ва услубларни тадқиқ қилинг.
3. Шу ишларнинг бажарилиш техникасини тавсифланг.
4. Сиз қандай ўйлайсиз, ишлар қайси бадиий материаллар ёрдамида бажарилган?
5. Картиналар бир-биридан нимаси билан фарқ қиласди?

Пластика санъати
ТУРЛАРИ

1. Пластика санъатининг қайсилари шартли равища тасвирий санъатга киритилади?
2. Графика, рангтасвир, ҳайкалтарошлик қандай тилда «гапиради»?
3. Меъморчилик соҳасига мансуб пластика санъати асарларига мисоллар келтиринг.

§ 2. МУМТОЗ САНЬАТ ДУРДОНАЛАРИ. ҚОЗОГИСТОН РАССОМЛАРИНИНГ ИЖОДИ. ТАСВИРИЙ САНЬАТ ТУРЛАРИ ВА ЖАНРЛАРИ

1. Иллюстрацияларни кўриб чиқинг ва уларни гурухларга ажратинг.
2. Иллюстрацияларда нима кўриб турибсиз?
3. Улар бир-биридан нимаси билан фарқ қиласи?

Санъат – воқеликнинг турли шаклларида ифодаланган ҳақиқатнинг бадий тасвири. Одам ижодий фаолиятининг кўп сонли шакллари бу санъатнинг турларидир. Улар амалга ошириш услублари билан фарқ қиласи:

- адабиётда – сўз;
- мусиқада – товуш;
- тасвирий санъатда – ранглар жилоси ва пластик материаллар.

Рангтасвир, графика, ҳайкалтарошлиқ, меъморчилик ва дизайн, халқ ва манзарали-амалий санъат, кўргазмали ва экранли санъат каби санъат турлари визуал фазо ёки оддий визуал санъат номи билан биректирилган.

Визуал (лотин тилида *visualis*) – зоҳирий (қўринадиган).

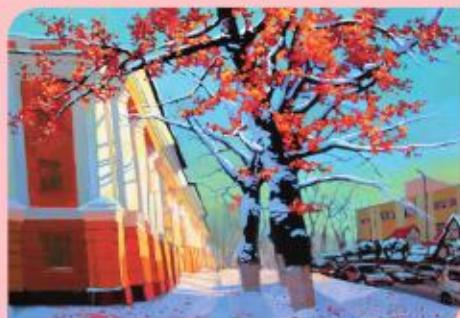
Тасвирий санъат жанрлари

Табиатнинг чексиз ранг-баранглиги пейзаж жанрининг ҳар хил турларининг яратилишига имкон туғдидари.

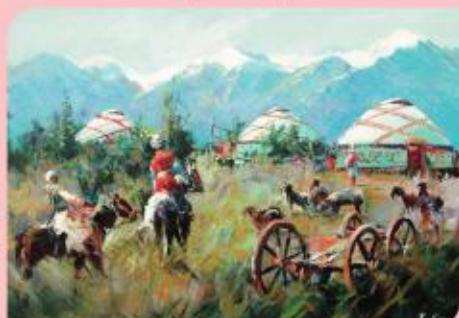
Пейзажнинг асосий турлари

Шаҳар

А. Абжанова «Қүёшли кун»

Қишлоқ

Р. Кульбатиров «Құчманчилар»

Денгиз

С. Романов
«Минг-Орол, пушки ранг»

Меъморий

Ю. Робер
«Меъморий пейзаж»

Пейзаж рангтасвирнинг мустақил жанри сифатида ўрта асрдаги Хитойда (VI аср) пайдо бўлган. Табиат, хитойликларнинг тасаввури бўйича, коинот тимсоли бўлиб ҳисобланган. Рас-сомлар унинг чексиз дунёсини кузатиб, кўпинча шаршарали, туманли ва бамисоли атрофдаги гўзаллиқда адашиб қолган одамларнинг кичкина фигуранлари берилган тоб пейзажларини тас-вирлаган. Шарқ халқларининг дунёқараси улуғвор туманли тоглар пейзажида ўз ифодасини топган.

Жаҳон санъати дурдоналари репродукцияларини кўриб чиқинг. Пейзаж турларини солиштиринг.

Бадиий фотосуратлар пейзажи жанрининг ўзига хослигини аниqlанг.

Ўз туғилган ўлкангизга бағишланган пейзажлар кўргазмасини тайёрланг.

Замонавий рангтасвирдаги денгиз мавзусини ўрганинг. Бу жанр юз йиллар мобай-нида қандай ўзгарган?

Натюрмортда одамнинг атроф-муҳитга бўлган муносабати, ўз даврининг одами сифатида рассомга хос бўлган гўзалликни тушуниши тасвирланади.

Тасвирий санъатда натюрморт деб ягона композицион гурухга бириклирлган жонсиз буюмлар тасвирини аташ қабул қилинган. Натюрмортда рассом нарсаларни фақатгина тасвирлаб – «кўчириб» қўймай, балки уларнинг ёрдамида ўзига хос кайфият, шахсий дидини ифодалашга ҳаракат қиласди. Натюрмортни диққат билан кўриб чиқиш лозим, чунки у оддий нарсаларнинг осуда ҳаётини завқ билан томоша қилишга ўргатади.

Натюрморт жанрини тасвирий санъатнинг бошқа жанрлари билан қиёсланг.

1. Натюрморт турларидан мавзулар тўпламини яратинг.
2. «Натюрмортлар турлари» мавзусида мактаб газетаси (мактаб сайти) учун мақола тайёрланг. Уларни мустақил равишда танланган мисоллар билан безанг.

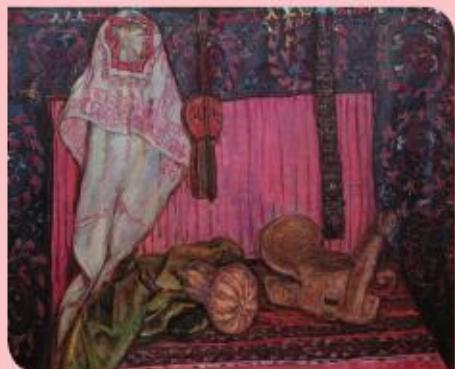
Г. Исмаилова
«Қимиз»

Ян ван Кессель
«Гулларга тўла гулдон ва товуқ»

П. Сезанн «Гуллар ва мевалар билан натюрморт»

Т. Абуов
«Киймешек билан натюрморт»

Натюрморт санъати ўзининг юз йиллик тарихига эга. Оддий буюмларнинг тасвири ҳатто қадимиюн мозаикаларида, фрескаларда, гулдонларда учрайди. Антик давр расомлари мусиқий, ҳарбий ва майший буюмларни тасвирлашган. Шундай бўлса ҳам, узоқ вақтгача натюрморт тарихий ёки майший композиция, интеръернинг бир қисми ҳисобланган. Натюрморт қатъяян XVII асрда голландиялик ва фланандиялик рассомлар ижодида мустақил жанр сифатида шаклланди ва гуллаб-яшнади. Натюрмортдаги буюмлар кейинчалик рамзларга айлана бошлади. Масалан, соат ердаги ҳаётнинг вақтинчалигини; китоб, қўлёзма – ҳаёт мазмуни ҳақида ўйларнинг тимсолини билдирган.

Портрет – тасвирий санъатнинг энг қадими жанрларидан бири. Ҳар бир портрет ўзининг мазмуний қийматига эга, уни «ўқиши» билиш керак. Портретнинг барча турлари ва жанрлари бевосита ёки билвосита одам ҳақида ҳикоя қилади – унинг феъл-автори, ички дунёси, кайфияти, психологияси, дунёқараши, жамиятдаги ўрни, меҳнати – бир сўз билан айтганда, шахснинг бутун борлигини турли кўринишларда тасвирлайди. Портрет – шахс ҳақидаги қисқача ҳикоя.

Г. Исмаилова
«Автопортрет»

А. Қастеев
«Абай»

Г. Исмаилова
«Қозоқча вальс»

В. Боровиковский
«Лопухина портрети»

А. Матисс
«Оилавий портрет»

Турли бадий техникада бажарилган портретларни кўриб чиқинг. Уларнинг композициясига эътибор беринг. Рассом қаҳрамонларининг феъл-автори, ҳис-туйғуси, кайфиятини қандай тасвирлаб берган?

Бу расмларда ижтимоий ҳаётнинг муҳим воқеалари, таниқли инсонларнинг аниқ ҳаракатлари тарихий жанр картиналарида ўз аксини топган. Рассомлар реал воқеаларни қайта ишлаб, муносабатларини ўз даврининг эстетик қарашларига асосланиб яратган.

Сизнинг шахрингизда (қишлоқда) қандай ҳайкаллар ўрнатилган? Сизнинг фикрингизча, тарихий жанрга тааллуқли бўлғанлари ҳақида гапириб беринг.

Турли манбалардан фойдаланиб, қозогистонлик рассомларнинг қайси бири портрет жанрида ишлаганини билиб олинг.

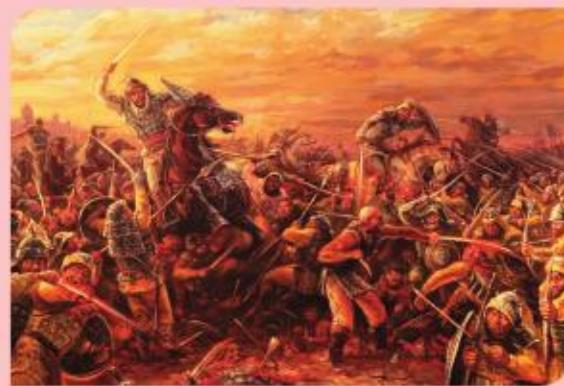

Қаҳрамонлик, жасурлик, қадр-қиммат, куч ва бошқа инсоний хусусиятлар тасвирий санъат-нинг жанговар жанрида тасвирланади. Жанговар асарлар қуруқликтаги жанглар, денгиз жанглари, ҳарбий юришларнинг муҳим лаҳзаларини тасвирлайди. Улар нафақат куч-кудратга бўлган чукур ҳурмат ва ғуурни гавдалантириб, ботирликни тараннум этади, балки жангнинг бутун даҳшатини очиб кўрсатади, уруш келтирган дард-алам ва вайроналарни қоралайди. Картинада рассом курашнинг муҳим ва ўзига хос дақиқаларини, урушдаги қаҳрамонликни тасвирлашга, ҳарбий ҳодисаларнинг тарихий маъносини очиб беришга ҳаракат қиласди. Бу жанговар жанрни тарихий жангра яқинлаштиради, ҳарбий турмуш саҳналари эса (ҳарбий юришда, кашармаларда, лагерларда) уни майший жанг билан боғлади. Жанговар жанрнинг шаклланиши XVI асрда бошланган, лекин санъатда жанглар тасвири қадимдан маълум. Масалан, Қадимий Шарқ рельефларида душманларни яксоң этаётган, шаҳарни ишғол этаётган, ҳарбий сафарни бошлаб бораётган подшоҳ ёки саркарда кўрсатилади.

Қадимий юнон гулдонларидаги расмларда афсонавий қаҳрамонларнинг ҳарбий жасоратлари мадҳ этилган. Қадимий Римнинг тантанали аркаларида рельефларда императорларнинг ҳарбий сафарлари ва ғалабаси тасвирланган. Ўрта асрларда жангларни гиламларда, гобеленларда, китоб миниатюраларида тасвирлашган. Рангтасвирдаги жанговар жанг лашкарларнинг қаҳрамонлиги ва жасурлигига шараф кўрсатишга интилиш, юқори ватанпарварлик рухи билан суғорилган.

Ф. Рубо «Бородино жангиги»
(панорамасидан лавҳа)

В. Крестников
«Анрақай жангиги»

1. Музейдаги, шунингдек атрофингиздаги жанговар жангра оид асарларнинг намуналарини (ҳайкаллар, мемориал тахта ва ҳоказо) топинг ва тадқиқ этинг. Сиз уларнинг қайси хусусиятларига эътибор берасиз?

2. Турли манбалардан жанговар жанрда ижод қилган рассомлар ҳақида билиб олинг. Ўз билимларингизни синфдошларингиз билан ўртоқлашинг.

Рассом
Суретші
Художник
Artist

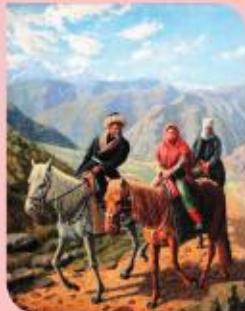
Қозогистоннинг давлат санъат музейи – МДҲ майдонидаги энг йирик музейлардан биридир. Бу ерда бебаҳо хазиналар йигилган.

Санъат музейида 12 зал бор. Уларнинг олтитасида тасвирий санъат асарлари жойлашган. Моҳир рассом – А. Қастеевнинг картиналари алоҳида залда жойлаширилган. Музей экспозициясини Қозогистоннинг қадимий санъат асарлари зали очиб беради, унда қоятошга ўйилган ўйма-петроглифлар, амалий, монументал ва майда пластика санъати, палеолит даври, бронза ва эрта темир даври буюмлари намойиш этилган.

Маиший жанр рассомга замондош бўлган одамларнинг кундалик ҳайтини тасвирлашга багишланган. Рассомлар ҳайтини осуда лаҳзаларини, унинг одатдаги машғулотлари билан бирга ўзгача туйгулар орқали тасвирлашади.

Е. Ким
«Тўнгич»

А. Қастеев
«Сотиб олинган келин»

Е. Ким
«Тушов кесиши»

Б. Кустодиев «Мураббо қайнатиш»

И. Богданов «Ҳисоблашиш пайти»

Маиший жанр айниқса Францияда ёрқин намоён бўлди. Рассомлар Ф. Милле, Г. Курбе, О. Домье оддий инсонларнинг оғир ҳайтини ўзларининг ҳақоний картиналарида илиқлиқ ва ҳамдардлик билан тасвирлашган. Баъзи расмларда замонавий рассомларнинг ҳақиқатни фош этувчи баҳосини кўриш мумкин.

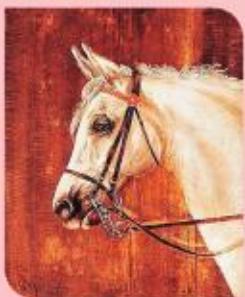
А. Қастеев, М. Кенбаев, С. Мамбетов, Е. Ким ва қозогистонлик бошқа рангтасвирчилар ҳам инсон меҳнати ва кундалик турмушини мадҳ қилганлар. Уларнинг асарларида қозоқ халқининг миллий хусусиятлари ёрқин акс эттирилган.

Маиший жанр расмлари сюжети бўйича ҳикоя тузинг.

Дўстларингиз билан ўзингиз ёқтирган маиший жанр санъат асари сюжети бўйича жонли картина яратинг.

Рангтасвирнинг анималистика жанри ранг ва тус бойлиги туфайли рассомга ҳар бир жониворнинг яшаш шароитининг хусусиятларини ифодалашга имкон беради. Жониворлар тимсоли анималист рассомларни завқлантиради, ҳайрат ва ҳаяжонга солади, уларни доимо ривожланишга ундейди. Улар нафақат жониворларни ҳақоний тасвирлаб, натура билан ташқи ўхшашлигини беради, балки улар феъл-авторининг бутун мураккаблигини ҳам очиб беради. Зийрак инсон довюрак йўлбарснинг дадиллигини ҳам, содиқ итнинг олийжаноблигини ҳам, дашт бургутининг мағурурлигини ҳам илғай олади.

Н. Сверчков
«Отнинг боши»

Н. Хлудов
«Кўйлар»

К. Костанди
«Ғозлар»

«Менинг севимли жониворим санъатнинг турли кўринишларида» мавзусида компьютерда тақдимот тайёрланг.

- Бадиий фотосурат санъатида жониворларни тасвирилашнинг хусусиятларини ўрганинг ва уларни анималистик тимсоллар билан қиёсланг.
- Замонавий рангтасвирдаги майший жанрни тадқиқот қилинг. Асрлар давомида улар қандай ўзгарди?
- Ўйлаб кўринг, бу жанр фотосуратда учрайдими?

- Тасвирий санъатнинг турли жанридаги асарлар репродукцияларини танланг, уларни ўз альбомингизга ёпиширинг ва ёзиб қўйинг.
- Дафтарга «Тасвирий санъат жанрлари» жадвалини чизинг. Ҳайкалтарошлик, графика, рангтасвирнинг турли жанрларига мисоллар келтиринг.
- Тасвирий санъатда жанрлар хилма-хиллиги ҳақида ҳикоя тузинг.

Тасвирий санъатдаги жанрлар

№	Жанр номи	Жанрларга оид санъат турлари	Мисоллар
1	Анималистик	Рангтасвир, графика, ҳайкалтарошлик	
2	Портрет	Рангтасвир, графика, ҳайкалтарошлик	
3	Пейзаж	Рангтасвир, графика, ҳайкалтарошлик	
4	Натюрморт	Рангтасвир, графика, ҳайкалтарошлик	
<i>Сюжетли-мавзуули картина</i>			
5	Тарихий	Рангтасвир	
6	Жанговар	Рангтасвир	
7	Майший	Рангтасвир, графика	
8	Афсонавий	Рангтасвир, графика, ҳайкалтарошлик	

- «Жанр» тушунчасига таъриф беринг. Тасвирий санъат жанрларига мисоллар келтиринг.
- Берилган мавзууни ўрганиб, қандай янгиликлар билиб олдингиз? Сизларни нима ҳайратлантириди?
- Одамларнинг кундалик ҳаётини акс эттирувчи тасвирий санъат жанри қандай аталади?
- Тарихий жанр нима ва у майший жанрга ўхшайдими?
- Тасвирий санъатнинг қайси турлари майший саҳнани акс эттириши мумкин?
- Аввалги ва замонавий рассомлар томонидан бажарилган майший жанр картиналарини қиёсланг. Бу жанрга кўпроқ қайси услугуб (кўриниш) хос: реалистикми ёки фантастик?
- Тасвирий санъатнинг турлари бир-биридан нимаси билан фарқ қиласи?

§ 3. НАТЮРМОРТ САНЪАТИ

1. Картиналар репродукцияларини кўринг. Уларни нима бирлаштиради?
2. Берилган ишлар қайси жанрларда бажарилган?
3. Қандай ўйлайсиз, бу расмлар қандай аталади?
4. Бу натюромортларни чизиш билан рассомлар нимани айтгиси келган?
5. Натюромортдаги қайси элементларга кўра миллий оҳангни аниқлаш мумкин?
6. Миллий элементлар орқали натюромортнинг маълум бир маданиятга тааллуқли эканлигини аниқланг.

Расм, тасвир
Сурет, бейне
Изображение
Image

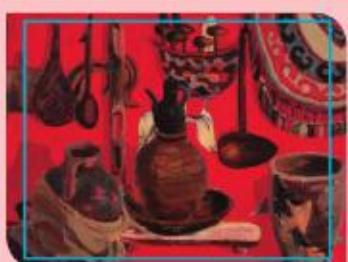
Натюроморт – бу бирор бир буюмнинг оддий тасвири эмас. У ўзининг маъно, мазмунига эга. Натюромортдаги буюмлар одамлар, улар ҳаёт кечирган вақт ҳақида кўп нарса айтиб бериши мумкин.

Натюроморт композициясининг тўғрилиги варақ бичимини танлаш билан белгиланади. Катта ўлчамдаги буюм кичрайтирилганда, кичкинаси катталаштирилганда ўз қиёфаси ва уйғунлигини йўқотмаса, умумий композиция тўғри ечилган ҳисобланади.

Композицияни ҳам кўндаланг, ҳам тик равишда жойлаштириш мумкин.

Натюроморт композициясини доира, квадрат, учбурчак, тўғрибурчак, овал сингари ҳар хил геометрик шаклга чизиш мумкин.

Т. Тоғизбаев
«Қизил фондаги натюроморт»

Ю. Попов
«Натюроморт»

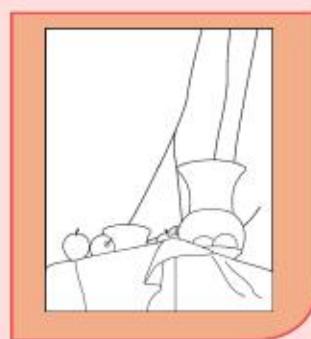

Т. Тоғизбаев
«Тарвуз натюроморти»

1. Натюрмортнинг горизонт чизигига нисбатан тўғри тасвирини танланг.

2. Қайси тасвирда натюрморт композицияси тўғри бажарилган?

3. Қайси тасвирда натюрморт ўлчами тўғри танланган?

1. Форматда бир неча композицияни тузиш ва жойлаштириш учун 2–3 ранги геометрик фигура танланг.

2. Танланган композиция бўйича бир неча хомаки расмлар бажаринг.

1. Ўлчами, ранги, шаклига кўра турли ифодали композиция ҳосил қилиш мумкин бўлган 2–3 буюм танланг.

2. Варақ юзасига буюмлар гурӯхининг композициясини жойлаштиринг.

3. Текисликда шаклнинг чизиқли-конструктив қурилишини бажаринг.

Ёдда тутинг: тугалланган расм саводли тузилган бўлиши керак.

1. Дарс давомида нимага ўргандингиз?

2. Амалий машғулотларни бажаришда қандай қийинчиликлар туғилди?

3. Композиция нима?

4. Қозогистонда яратилган натюрмортларнинг ифодалаш хусусиятлари нимада?

§ 4. МИЛЛИЙ МАНЗАРАЛИ НАТЮРМОРТ

1. Буюм тасвирларини күринг. Уларнинг шакли, ранги ва фактураси қандай? Улардан қайси бири сизга таниш?
2. Улар қандай номланади?
3. Уларнинг вазифасини тушунтириңг.
4. Улар қандай материаллардан тайёрланган?

Миллий
Ұлттық
Национальный
National

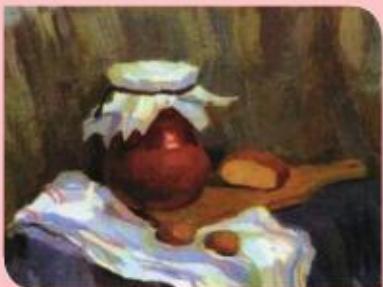
Таклиф этилган буюмлардан ўз натюрмортингизни яратиш учун объект танланг. Варакда (A4 формат) компоновка қилиш ва нарсаларни қуриш конструкцияси қоидалари бўйича олинган билимларни қўлланиб, танланган нарсалардан хаёлан шахсий композициянгизни тузинг.

Қозоқ миллий майший буюмларидан композиция тузиш намунаси

Натюрморт турлари

Реалистик

Тасвир ҳақиқийсига жуда ўхшаш тасвирланган.

Манзарави

Тасвирда стиллаш қўлланилган.

Абстракт

Буюмлар чизма шаклида тасвирланган.

Манзарави натюрморт реалистик натюрмортдан қўйидагича фарқ қиласди:

- буюмларни стиллаб қўлланади (енгиллашган);
- кенглик (перспектива) бўлмайди;
- турли техникада бажариш мумкин (матода – батик; пластилинда – «пластилинли рангтасвир»; қоғоздан ва табиий материаллардан – аппликация (ёпишириш) техникаси ва ҳоказо);
- нақшлардан фойдаланади.

Манзарави натюрмортда энг асосийси – буюмларни стиллаш, уларнинг шакли, ранги. Тасвир этилаётган буюмларнинг шакли текис ва шартли бўлади.

Стиллаш – бу бир неча шартли усууллар ёрдамида буюмларни манзарави енгиллаштириш.

Манзарави натюрмортда ҳажмни бериш шарт эмас, натурада бўлмаган манзарави нақшлар тасвирини чизиш мумкин.

Гуллар, идиш, мевалар, кўзаларни геометрик шаклда бериш мумкин. Натурадан қаттиқ узоқлашиб, геометрик шаклгача ўзгартириш абстракция дейилади.

Ижодий ғоянгизни ифодалаш ва ранг ечимини топиш учун мустақил равишда бадиий материаллар танланг.

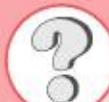
Тақдим этилган визуал маълумотдан бўлажак натюрмортни 2D форматда жойлаштириш учун 2–3 нарса танланг ва хаёлан ўз композициянгизни ўйлаштиринг.

Миллий (қозок, ўзбек) манзарави натюрморт чизинг:

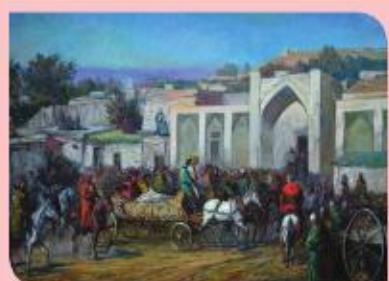
- буюмларни варақ бетида жойлаштиринг;
- шаклни стилланг;
- силуэтларни бир-бирига жойлаштиринг;
- силуэтларни текстура ва манзарави нақш билан безанг.

1. Манзарави натюрмортнинг реалистик (ҳаққоний) натюрмортдан қандай фарқи бор?
2. Манзарави натюрмортнинг асосий хусусиятларини айтинг.
3. Стиллаш нима?
4. Стиллашнинг қандай усуулларини биласиз?

§ 5. ПЕЙЗАЖ.ТАБИАТ БИЛАН УЙГУНЛИК. ҲАВО ПЕРСПЕКТИВАСИ

Е. Ким
«Бозорга кириш»

Н. Каразин
«Қозоқ оиласи йүлдә»

С. Айтбаев
«Яйлов»

1. Бу картиналарда қандай умумийлик бор?
2. Рассомлар табиатнинг қандай ҳолатини тасвирлашган? Уни қандай аниқладингиз?
3. Ишлар қандай материаллардан бажарилганини аниқланг.
4. Олдинги пландаги тасвирнинг ўзига хослиги нимада?
5. Орткы планни рассомлар қандай ранглар билан тасвирлашган?

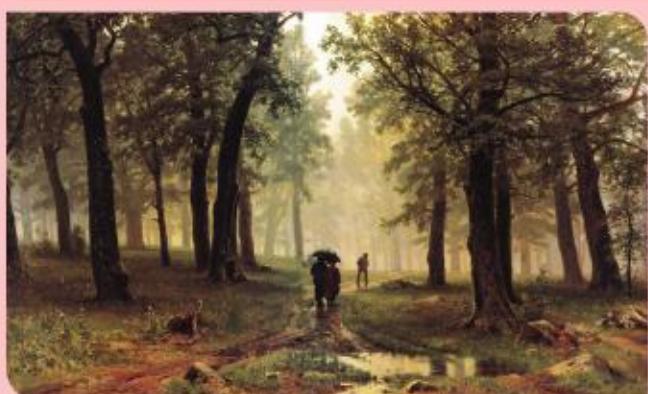
Қозогистоннинг табиий ҳудудлари ҳақидаги расмларни күринг ва изоҳланг. Сиз Қозогистон пейзажига хос қандай хусусиятларни атай оласиз?

Пейзаж – табиат ёки жойларни тасвирлашга бағишенген санъат жанри. Рассом табиатни тасвирлаганда уни күчирмайды, балки ўз ҳиссиётларини тасвирлашга ҳаракат қилади.

Пейзаж санъатнинг мустақил жанри сифатида Үйғониш даврида шаклланган. Үйғониш даврининг рассомлари табиатни реал ва ҳаққоний тасвирлаш учун чизиқли ва ҳаво перспективаси қонунларини ишлаб чиқишиди.

Перспектива – бу фазовий теранлукни текислиқда тасвирлаш усули.

Хар қандай пейзажда ҳаво перспективасини пайқаш мүмкін.

И. Шишкин «Эманлы ўрмондагы ёмғир»

Олд план – ҳамма нарсалар катташтирилган ҳолатда күринади, ранг эса бир-бирига зид тасвирга эга бўлади.

Оралиқ план – ҳажми ва ранги астасекин нафислашади.

Орткы план – ҳамма нарса ҳаво туманида бирлашиб кетади.

Расм репродукциясини мустақил равишда танланг. Рассомлар перспективани қандай тасвир этайдынини күриб чиқинг.

Ҳаво перспективасини графикада тасвирлаш схемаси

Ернинг оддий чизиқли перспективасини чизишда чизик борган сари ингичкалашириб, куч солмасдан бажарилади.

Турли йўғонликдаги кўндаланг чизиқлар рангли-ҳаволи фазони тасвирлайди.

Дала фазоси узоқлашган сари йўғонлиги ва баландлигини йўқотадиган тик чизиқлар (штрихлар) ёрдамида яратилади.

Ҳаво перспективасининг асосий қоидаси: ҳар қандай обьект кузатувчидан қанча узоқ бўлса, шунча хира кўринади.

**Ўйғунлик
Үйлесімділік
Гармония
Harmony**

Ҳаво перспективасининг рангтасвирдаги тасвирланиш схемаси

Жигар ранг узоқдан яшил, яшил узоқлашиб борган сари интенсивлигини йўқотади ва кўк ёки ҳаворангга ўзгаради.

- Олган билимларингиз орқали табиатнинг бирор ҳолатини тасвирловчи ўз пейзажингизни бажаринг.
- Ижодий иш бажариш учун материал ва техникани мустақил танланг.
- Пейзажда «ҳолатни» тасвирланг. Сиз нима учун табиатнинг бу бурчагини танладингиз?
- Сиз бадиий материалларнинг имкониятларидан қандай фойдалана олдингиз?
- Кенгликни қандай тасвирлаб бердингиз?

Ҳўллаш техникасида пейзаж чизинг, перспектива ҳақида олган билимларингиздан фойдаланинг.

- Сиз пейзажнинг қандай турлари билан танишдингиз? Яна нималар ҳақида билгингиз келади?
- Ҳаво перспективасининг қоидаси нимадан иборат?

§ 6. САНОАТ ПЕЙЗАЖИ. ШАҲАР ПЕЙЗАЖИ. ЧИЗИҚЛИ ПЕРСПЕКТИВА

А. Қастеев
«Механизаторлар»

А. Абжанова
«Ноябрь»

Г. Кайботт
«Париж кўчаси нам ҳавода»

1. Репродукцияларни кўриб чиқинг.
2. Сиз расмда нимани кўряпсиз?
3. Томошибиндан турли узоқлиқда жойлашган бир хил объектлар нимаси билан фарқ қиласди?
4. Объект тасвирига кўриш бурчаги қандай таъсир этади?

Перспектива
Перспектива
Перспектива
Perspective

Шаҳар ва саноат пейзажлари XVII асрнинг иккинчи ярмида Голландияда рангтасвир жанри сифатида кенг тарқалди.

Саноат пейзажи тасвирланган ишларда рассом завод ва фабрикалар, тўғон ва электростанцияларнинг қурувчиси – бунёдкор инсоннинг роли ва аҳамиятини тасвирлашга ҳаракат қиласди.

Шаҳар пейзажи – бу сокин хиёбончадаги фаввора, енгил баҳор ёмғири, шаҳар кўчаларида сайд қилиб юрган одамлар, турли бино жабҳалари ва бошқалар.

Шаҳар ва саноат пейзажлари композициясини тузишда чизиқли перспективага алоҳида эътибор қаратиш лозим. Чизиқли перспективанинг асосий қоидаси: пейзаждаги ҳамма параллел чизиқлар бир нуқтада учрашади.

Ҳар бир пейзажда горизонт чизиги ва марказида бош нуқтаси бўлади.

Горизонт чизиги – бу кўзимиз сатҳида ётган чизик.

Бош нуқтаси – бу барча параллел чизиқлар туташиши керак бўлган нуқта.

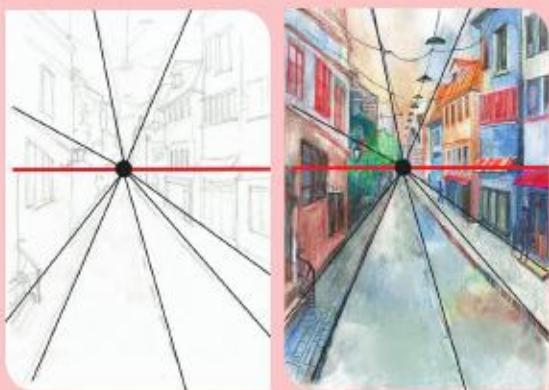
Кўндаланг чизиқлар (уйларнинг контурлари, дераза чизиқлари, йўл чегаралари) шу нуқтага туташиши зарур. Ҳамма тик чизиқлар фақат пастдан юқорига йўналиши лозим.

Композиция тузишда маълум бир расмни чизаётган кузатувчи доимо бош нуқта қаршиисига жойлашади, унинг кўзлари эса кўпинча горизонт чизиги сатҳида бўлади.

Перспективанинг қонунлари:

- жисмлар горизонт чизиги томон узоқлашган сари кичиклашади;
- ранглар тўқлиги сусайиб боради;
- ранглар кескинлиги аста-секин юмшаб боради;
- яқин жисмлар батафсил тасвирланади, узоқдагилари эса умумлаштирилади;
- узоқдаги ёруғ жисмлар хиралашади, қоралари ёруглашади.

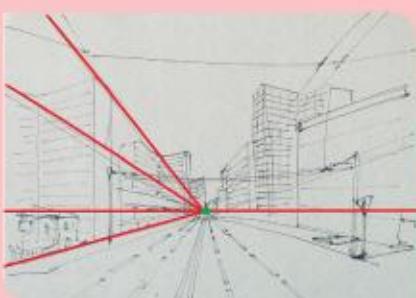
Чизиқли перспективанинг схемаси

Расмдаги қизил чизиқ – горизонт чизиги, марказдаги қора нұқта – бosh нұқтаси. Бир хил дарахтларни, фонарларни, устунларни, уйларни чизиқли перспективада тасвирлаганда, уларнинг барчаси визуал равища кичраяди, перспективада узоқлашиб, объектлар орасидаги ма-соға ҳам қисқаради. Масалан, ҳар бир кейинги фонар устуни олдинги фонар устунига яқинроқ жойлашади. Уйлар эса узоқлашган сари кичрайиб боради.

Шаҳар пейзажининг бажарилиш тартиби (чизиқли перспектива)

1

Перспектива қурилиши

2

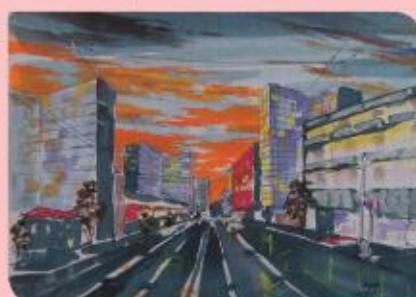
Сояларнинг жойлашиши

3

Рангли ургулар бериш

4

Майда қисмларини ишлаб чиқиш

1. Шаҳрингизнинг хоҳлаган бурчагини суратта туширинг (күчани, бино бурчагини, йўлни, мактаб яқинидаги хиёбон ва бошқалар).
2. Олинган фотосуратларни кўриб чиқинг, уларда чизиқли перспективани аниқланг.
3. Чизиқли перспектива қоидаларидан фойдаланиб, баъзи объектлар (йўл, дарахтлар, уйлар ва ҳоказо) тасвирланган пейзаж (шаҳар, саноат) чизинг.
4. Ўз ишингизнинг тақдимотини ўтказинг.

1. Саноат пейзажининг ўзига хослиги нимада?
2. Шаҳар пейзажида рассомлар ҳаммасидан кўпроқ нимани тасвирлайдилар?
3. Чизиқли перспективанинг асосий қонунларини айтинг.
4. Горизонт чизиги нима, у кузатувчининг назарига нисбатан қандай ўзгаради?
5. Сиз нима қилишни ўргандингиз? Бу маҳорат сизга нимага керак бўлади?

§ 7. ПЛАСТИК ШАКЛЛАР САНЬЯТИ. ҲАЙКАЛТАРОШЛИК

1. Суратларни күриб чиқинг.
2. Бу ишларни нима биректириб турибди ва уларнинг фарқи нимада?
3. Улар қайси материалдан ишланган?

Ҳайкалтарошлик – бу пластик шакллар санъати тури бўлиб, унда санъат асарлари ўймакорлик, ёпиштириш ёки қуйиш орқали бажарилади.

У қадимий санъат турларидан бири ҳисобланади. Биринчи ҳайкалтарошлик асарлари минг ийллар аввал Миср, Ҳиндистон, Месопотамия, Греция ҳайкалтарошлари томонидан яратилган.

Ҳайкални идрок этишда ракурс ва ёруғликни тўғри танлаш муҳим аҳамиятга эга. Канопли метода чизилган картинадан фарқи, ҳайкални турли тарафдан томоша қилиш мумкин.

Ҳайкал устахонада яратилади, агар материал юмшоқ бўлса, асосий асбоб вазифасини ҳайкалтарошнинг кўли бажаради. Агар ҳайкалтарош тош билан ишласа, унга маҳсус асбоблар: кесгич, шаклдор пичоқ, ёғоч қалам (стек) ва болға керак бўлади.

Ҳайкалтарош дастгохи

Пичоқлар

Ҳалқалар

Ҳайкалтарош циркули

Ҳайкалтарошнинг хом ашёси (материалы)

Лой, мум, ганч
(қайта ишлаш учун юмшоқ ва
пластикали материаллар).
Ҳажм катталашади.

Тош, ёғоч
(қайта ишлашда қийинчилик
туғдиралған материаллар).
Ҳажм кичраяди.

Хом ашёга қараб, ҳайкалтарошлиқда ишлаш техникаси үзгәради: юмшоқ материаллар билан ишлашда – ёпишириш (пластика); тош билан ишлаганда – үйиш; ёғочда – кесиш, чопиш; темирда – қуиши усуллари құлланилади.

Вазифаси бүйіча ҳайкал турлари

Станокли

Үлчамиға күра унча катта бўлмаган ҳайкал («станок» сўзидан), интеръер учун мўлжалланган, уни яқин масофадан кўриш керак.

Монументли

Үлчамиға күра катта ҳайкал, кўча ва майдонларда үрнатылади, меъморчилек билан боғлиқ бўлиб, узоқ масофадан кўринади.

Кичик ҳажмли

Интеръерни безаш учун құлланиладиган кичик ҳажмдаги ҳайкал.

Ҳайкалтарошлик
Mysin
Скульптура
Sculpture

Ҳайкал учун асосий объект инсондир. Шунинг учун ҳам бу жанрда: бюст-статуя (кўкраккача бўлган ҳайкал), статуя (тўлиқ ҳайкал), ҳайкаллар групхи (бир неча шакллардан иборат ҳайкал) бажарилиши мумкин. Ҳайкалтарошлар жониворларни (аниалистик жанр) сезиларли даражада кам тасвирлашади.

Қозогистон ҳудудида сүяқ ёки юмшоқ тошдан ясалган қадимий ҳайкаллар палеолит даврида пайдо бўлган. Қадимий тош ҳайкаллар – балбала дейилади. Улар учун чўзинчоқ шаклдаги тошлар танланган. Ҳайкалтарошлик санъати туркий даврда кенг ривожлана бошлади. Қадимий тош ҳайкаллари бизгача жангчилар, чўпонлар, мўйсафидлар, аёлларнинг тимсолини етказди. Уларда кийимларнинг, куролларнинг, дубулға, бош кийим, белбогнинг, аёллар тақинчоқларининг контурли таффилотларини кўриш мумкин. Кўп шаклларнинг ажralmas қисми – бу ўнг қўл ёки иккала қўлда турадиган қадаҳ ёки кубок шаклидаги идишлар.

Ҳайкаллар, қоидага кўра, мемориал тош деворларга (қабрларда) ўрнатиларди. Тош ҳайкаллар деворга нисбатан орқаси билан, юзи шарққа қаратиб ўрнатилган.

Шакли бўйича ҳайкал турлари

Думалоқ

Ўлчами унчалик катта бўлмаган (статуя, торс, бюст), ҳамма томонидан айланиб кўришга мўлжалланган ҳайкал.

Рельеф

Ҳажмли расм сингари тошдан ёки лойдан ишланган текисликдаги тасвир.

Барельеф

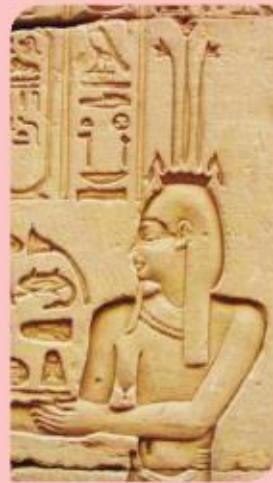
Ўз ҳажмининг ярмидан ками чўктирилган ботик рельеф.

Горельеф

Ўз ҳажмининг ярмидан камига бўрттирилган юқори рельеф.

Контррельеф

Чуқурлаштирилган рельеф.

Таниқли қозогистонлик ҳайкалтарош ижоди ҳақида маълумот ёки компьютерда тақдимот тайёрланг (танлов асосида).

Рельеф
Бедер
Рельеф
Relief

1. Маҳаллий истироҳат боғига, шаҳарга, мактаб аллеясига саёҳат қилинг, галерея, музеяга боринг.
2. Ўз фикрингиз, ҳис-туйғуларингиз ва таассуротларингиз билан бўлишинг. Қизиқарли лавҳаларни фотосуратга туширинг ёки альбомга чизиб олинг.
3. Мавзуни танланг ва ижодий иш учун зарур материаллар ва ускуналарни танлаб олинг, танловингизни изоҳлаб беринг. Ўз бадиий фикр ва гояларингизни жамоада ўртоқлашинг.
4. Чизгилар, хомаки расмлар ишлаб, композиция ўйлаштиринг. Сўнгги нусхасини танланг.
5. Иш жараёнида бир-бирингизнинг ишингизни муҳокама қилинг, ўқитувчининг маслаҳатларини олинг, айтилган изоҳларга кўра ишингизни такомиллаштиринг.

Пластилиндан оддий буюм рельефини ясанг.

1-босқич

1. Буюм шаклини таҳлил қилинг: қурилиши ва ўзига хос хусусиятларини аниқланг (пропорция, ўлчами).

2. Текисликка жойлаштириңг ва қурилишини бажарынг.

2-босқич

3. Буюмни текис деб фараз қилинг.

4. Баландлыги 5 миллиметргача бўлган тўғри бурчакли жгут билан буюмнинг контур чизигини жойлаштириңг.

5. Буюмнинг ички юзасини тўлдириңг.

3-босқич

6. Ҳажмни чиқаринг, шаклни тўлдириңг, буюмнинг ён контурларини айлантира юмалоқланг.

1. Сиз нима қилишни ўргандингиз?

2. Сиз қандай қийинчиликларга дуч келдингиз?

3. Ҳайкалтарошнинг ишидаги қайси материалларни «енгил» ва қайсиларини «қийин» деб аташга бўлади?

4. Рангтасвирчи картиналарни СОЛАДИ, график рассом чизиқчалар билан ЧИЗАДИ, ҳайкалтарош нима қиласди?

5. Сизнинг шаҳар ёки қишлоғингизда қандай ҳайкаллар бор? Сиз уларнинг қайси бири муваффақиятли чиқсан деб ўйлайсиз, нима учун?

6. Ҳайкали қўйилган инсоннинг таржима ҳолини ёдга тушириңг. Ҳайкалтарош унинг жасоратининг умуминсоний маъносини қайси воситалар орқали тасвирлаган? Бу инсоннинг шахсий хусусиятлари нима орқали кўрсатилган? Бу инсоннинг шахсиятини нима аниқ кўрсатиб беради?

7. Фараз қилинг, сиз ёқтирган шоир ёки ёзувчига бағишлиланган ҳайкал лойиҳасини тайёрлашингиз керак. Сизнинг бу ҳақдаги асосий фикрингиз нимадан иборат бўлади?

Кўргазма ташкиллаштириш

1. Ўз ижодий ишларингизни кўргазмага тайёрланг. Ишингизни кўрсатиш шаклини танланг.

2. Ўз ишингизга ном танланг, қисқача шарҳ ёзинг ва расмийлаштириңг.

3. Бир-бирини тўсивиб кўймаслигини ҳисобга олган ҳолда, уларни жойлаштиришни ўйланг.

4. Ишларда тегишли маълумотлар ёзилиши (сарлавҳаси, техникаси, хом ашёлар, иш муаллифи, ёши, синфи) лозим. Ёзувлар бир хил шрифтда, бир хил рангда, бир хил формат ва рангдаги варакда бўлиши керак.

5. Тайёр маҳсулот сарлавҳасини эълон қилиб, уни намойиш қилинг.

6. Бу ишни бажаришга ундан сабабларни атанг. Мақсад ва вазифаларни кўрсатинг.

7. Иш борасида қўлланилган хом ашёлар, асбоб ва ускуналарни атанг.

8. Маҳсулотнинг танланган модели, унинг хусусиятлари, бажариш технологияси, тури ва жанри ҳақида айтиб беринг.

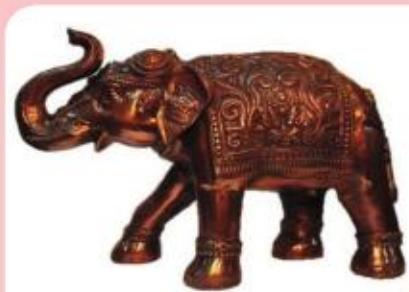
9. Танлаган буюмингизни ижобий ва салбий томонларини кўрсатинг.

10. Маҳсулотнинг сифатини, эстетик кўринишини яхшилаш учун нима қилиш кераклигини кўрсатинг.

11. Бажарилган ишингизга мустақил равишда ҳақоний баҳо беринг.

МАНЗАРАЛИ-АМАЛИЙ САНЬАТ

§ 8. НАҚШ (ОРНАМЕНТ) ТУРЛАРИ ВА ҚИСҚАЧА ТАРИХИ. ҚОЗОҚ МИЛЛИЙ НАҚШЛАРИ (ТУРЛАРИ, СТИЛЛАШ ВА МОТИВЛАРИ)

1. Манзарали-амалий санъати объектларини кўриб чиқинг. Улар нимаси билан бирктирилган?
2. Маҳсулотлар қандай техникаларда бажарилган?
3. Сиз нима деб ўйлайсиз, маҳсулотлар қандай материаллар ёрдамида бажарилган?
4. Ўзбек манзарали-амалий санъат буюмларига мисоллар келтиринг.

Манзарали-амалий санъат – бу асосан турмушда қўллашга мўлжалланган санъат буюмларини яратишга қаратилган бир қатор ижодий соҳаларни ўз ичига қамраб олган санъат бўлими.

Чиройли безатилган турли идишлар, жиҳозлар, матолар, кийимлар, тақинчоқлар ва бошқалар манзарали-амалий санъат асари бўлиши мумкин.

Манзарали-амалий санъат ўзига хос, ифодали тилга эга. Манзарали-амалий санъат у ёки бу ҳудуднинг (халқнинг) маҳаллий этник ва миллий хусусиятлари билан чамбарчас боғлиқ.

Манзарали-амалий санъати таснифи

материалига қараб
(металл, ёғоч, тўқимачилик,
кулолчилик ва ҳоказо)

бажариш техникасига кўра
(ёғоч ўймакорлиги, нақш, кашта,
қуроқчилик ва ҳоказо)

Манзарали-амалий санъатининг ифодалаш воситаларидан бири – орнаментдир.

Орнамент (нақш) – бу ритмик кетма-кетликдаги элементлардан бажарилган нақшдир.

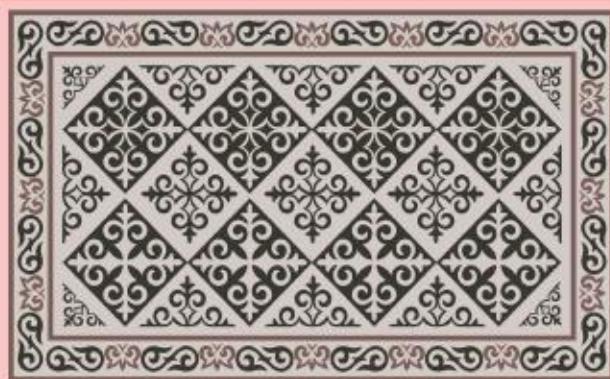
Ягона композиция ҳосил қилиш учун орнаментларни тузиш, бирлаштириш ва текисликка жойлаштириш лозим.

Композиция – бу орнаментларнинг ўлчамлари, мослиги, аниқлиги ва эстетик дидга мувофиқлиги эътиборга олинган ҳолда ритмик жойлашуви.

Симметрия

Шаклнинг (нақш мақомининг) маълум ўқ чизигига нисбатан жисплаштирганда барча мос нуқталарнинг бир-бирига мутлақо тўғри келиши.

Мотив

Орнаментни шакллантирувчи асосий элемент унинг қисми бўла алади.

Ритм

Нақш элементларининг маълум кетма-кетликда алманиниши.

Рапорт

Расмнинг (нақш) такорланувчи қисми.

Элемент

Орнаментнинг ташкил этувчи қисми.

Манзарали-амалий санъат
Сәндік-қолданбалы өнер
Декоративно-прикладное искусство
Arts and crafts

Қозоқ халқ орнамент элементлари кўплаб буюмларни нақшинкор безатишда ишлатилади. Қозогистон манзарали-амалий санъати анъанавий орнаментлари тўқума гиламларни (сирмақ, тускигиз, текемет), идиш сақлайдиган сумкаларни (аяқ кап), чарм камарлар, қимиз қуядиган идишларни (торсиқ), пиёла солиш учун ғилофларни безатишда кўлланилади.

1. Орнамент билан безатилган буюмларни күриб чиқинг.
2. Сиз қайси орнаментлар номини биласиз?
3. Нақшлар билан безатилған ўзбек миллий буюмларига мисоллар келтириңг.

Қозоқ орнаментининг асосий мотивлари

Зооморфик

қошқар мүйіз

қос мүйіз

қыңыр мүйіз

қаз мойын

түйе табан

Гул безак

агаш

жапырақ

ұш жапырақ

өткізбе

гүл

Фалакиётта оид

шенбер

шимай

төртқұлақ

жүлдым

айшық

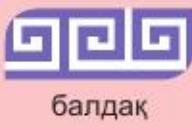
Геометрик

ирек

төртүшкүл

балдақ

қармақ

түмарша

Қозоқ ва ўзбек нақшларининг шаклларини, мазмунини тадқиқот қилинг. Уларнинг ўхшашлиги ва фарқини аниқланг.

Нақшли композиция тузинг.

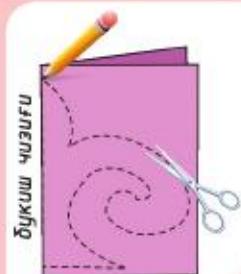
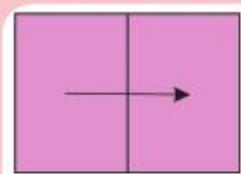
1. Қофоз варагидан нақш элементларини қирқиб олинг.
2. АЗ форматдаги қофоз варагида гилам контурини бажаринг, бунда композициянинг симметриялиигини сақланг.
3. Ушбу контурга нақш элементларини жойлаштиринг. Елимланг.

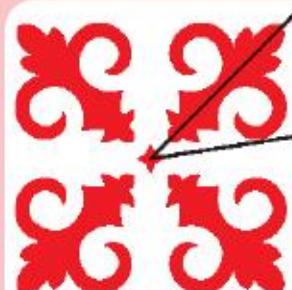
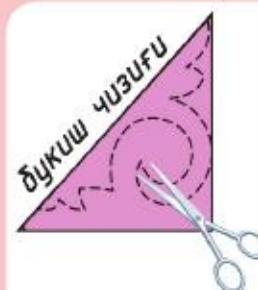
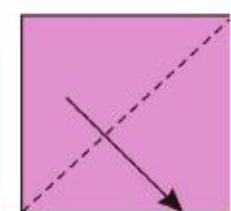
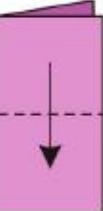
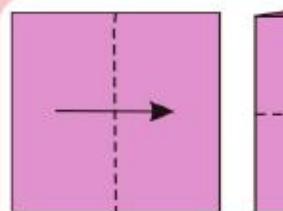
Нақш
Ою-өрнек
Орнамент
Ornament

Қозоқ миллий нақш элементларини бажариш алгоритми

«Мугуз» (мүйіз) нақши

«Тұртқулоқ» нақши

1. Сиз манзараги-амалий санъат ҳақида нималарни билиб олдингиз?
2. Олган билимларингиз сизга келажақда керак бўладими?
3. Манзараги-амалий санъати асарлари устида ишлайдиган Қозоғистон рассомлари ва ҳунармандларини биласизми?
4. Қозоқ ва ўзбек миллий нақшлари турларини атанг.
5. Нақшларнинг қайси турлари кийим безагида ва гилам тўқишида ишлатилади?
6. Халқ нақшларининг тимсоли бўлиб нималар топилади?
7. Ритм, мақом (ғоя) дегани нима?

**§ 9. БАДИЙ КАШТАЧИЛИК. КАШТАЧИЛИК ТУРЛАРИ.
МАТЕРИАЛЛАР ВА УСКУНАЛАР БИЛАН ТАНИШИШ. ЭСКИЗ ТАЙЁРЛАШ**

Гладь (силлик)

Контурли

Айқаш чоки билан

«Ришелье»

Гобеленли

Ипак тасмалардан

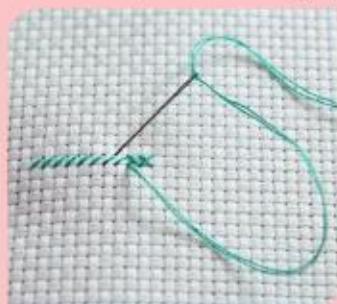
1. Каштачилик санъати намуналарини күриб чиқинг.
2. Уларни қачон ва қаерда қўллаш мумкин?
3. Буюмларни кашта билан безашда қандай материаллардан фойдаланса бўлади?

Каштачилик
Кесте, кестелей
Вышивка
Embroidery

Кашта – манзарали-амалий санъатининг бир тури бўлиб, унда нақш ва тасвирлар қўлда ёки машина ёрдамида ҳар хил матоларга, чармга, кигизга ва бошқа материалларга турли рангли зигиртолали, пахта, ипак, жун иплар билан, ҳамда бисер, маржон, қимматбаҳо тошлар ва ҳоказо билан безатилиб, туширилади.

Каштадаги чоклар икки гурӯхга бўлинади

Саноқли (ип сонига кўра)

Эркин (чегара бўйлаб)

Каштачиликда қўлланиладиган асбоблар ва мосламалар

Нусха кўчирувчи ва график
қоғоз

Дазмол

Игналар, тўғнагичлар,
қайчилар, керги чамбарак

Кашта учун матолар

Ипак

Зигир

Пахта толали газлама

Каноп

Тўр

Иплар

Тайёр маҳсулотни (ушлагич, кўрпа, иссиқдан сақловчи таглик ва бошқалар) бадиий кашта билан безаш учун композиция тузинг.

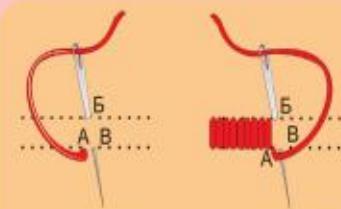
1. Аввалги композиция ҳақидаги билимларингизни амалда қўллаб, келажак ишингизнинг эскизини тайёрланг.
2. Симметрия, асимметрия ва ритмга риоя қилиб, композиция тузинг. Бунда чизма асбоблари, андаза ва расмлардан фойдаланинг.
3. Эскиз бўйича керакли материаллар (иплар: ирис, мулина, жун толали ёки пахта толали), асбоблар (игналар, қайчи) ва мосламалар (керги чамбарак, ангишвоналар) танлаб олинг. Ранглар жилосига эътобор беринг.

1. Орангизда ким манзарали-амалий санъати билан шуғулланади?
2. Сиз дарсда каштачиликнинг қандай турлари билан танишдингиз?
3. Каштачиликда қандай асбоб ва мосламалар керак?
4. Кашта тайёрлаш жараёнига қандай операциялар киради?

§ 10. БЮОМЛАРНИ БАДИЙ КАШТА БИЛАН БЕЗАШ

Силлиқ кашта
(тығыз кестелеу)

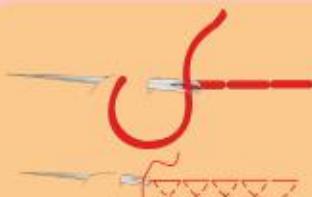
Занжир чокли
(шым кестө)

Бирикма ҳалқа
(баспа)

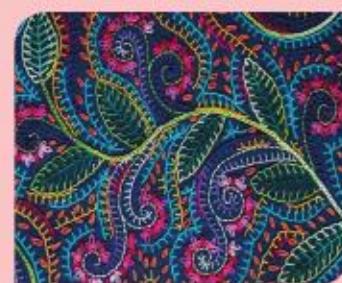
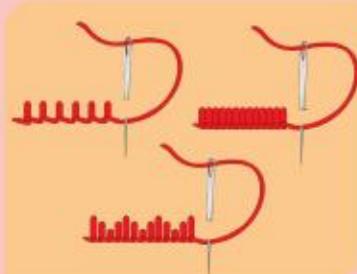
«Қатор» чоки
(''Тігім'' тігісі)

«Игнани олдинга» чоки
(''Инені алға'' тігісі)

Түрлаш чоки
(ілмекті тігіс)

Чокларнинг намуналарини күриб чиқинг.
Уларни бажариш технологияси билан танишинг. Сиз уларни қаерда ишлатиш мүмкін деб ўйлайсиз?

Безаш, безатиш
Әшекейлеу, безендіру
Декорирование
Decoration

Каштачилик – бу маңсулотни иптардан турли хил чоклар ясаб безаш технологияси.

Каштачилик санъати кўп асрлик тарихга эга. Бу санъатнинг мавжудлигини ҳатто археологларнинг IX–X асрларга таалуқли бўлган топилмалари ҳам далиллаган. Бу зарiplar билан тикилган нақшлар ила безакланган кийим парчаларидир. Қадимда зарли тикиш билан таникли одамларнинг кийимларини ва уй анжомларини безашган.

Каштачилик санъати анъаналари доимий ривожланишда. XIV–XVII асрларда каштачилик янада кенг ривожланиб, кундалик буюмлар ва костюмларни безатиша ишлатила бошлаган. Ипак ва духобали қимматбаҳо кийимларни олтин ва кумуш ипларнинг уйғунлигига маржонлар, нодир тошлар билан безатилган. Рангли ипак ва зар иплар билан тўй кўйлаклари, нафис зигир матоли байрам либослари ва рўмоллар нақшлар билан безатилган. Каштачилик, асосан, зодағон аёллар орасида кенг тарқалган эди.

Каштачилик санъати аста-секин кенг тарқалиб борган. XVIII асрдан бошлаб бу санъат тури барча аҳоли ҳаётига сингиб борди ва қизларнинг асосий касбиға айланган.

Уй анжомлари, байрамона ва кундалиқдаги кийимлар, бош кийимлар ва бошқа нарсалар кашта билан безатила бошлаган. Маҳсулотлар, асосан, оддий, қиммат бўлмаган материаллардан бажарилган, лекин юқори бадиий маҳорати билан ажралиб турган.

ХТ

Амалий ишни бошлашдан олдин кўлда тикиш асбоблари билан ишлашга қўйиладиган санитария-гиgiene талаблари ва хавфсизлик техникиси қоидаларини ўрганиб чиқинг.

1. Тайёр эскиздан фойдаланиб, уни асосга ўтказинг (бу тайёр маҳсулот бўлиши мумкин).
2. Безак чокларидан фойдаланиб, маҳсулотни пардозланг.

Амалий иш бажараётганда хоҳлаган турли чокларни ишлатиш мумкин.

1. Барча асбобларни қаерда сақлаш керак?
2. Асбобларни қайси қўл билан ушлаш лозим?
3. Газлама тортилган керги чамбаракни қайси қўл билан ушлаш лозим?
4. Чарchoқнинг олдини олиш учун қандай ўтириш керак?
5. Бажарилаётган иш билан кўз оралиғидаги масофа қанча бўлиши керак?

**§ 11. ТҮҚИМАЧИЛИК САНЬАТИ. ТҮҚИМАЧИЛИК ТУРЛАРИ.
АСБОБЛАР ВА МАТЕРИАЛЛАР БИЛАН ТАНИШИШ**

Макраме

Тасмалардан түкиш

Бисердан түкиш

Газета ўрамларидан
түкиш

Сомон түкима

Ўсимлик новдаларидан
түкиш (бўйра)

1. Түкиш техникасида бажарилган маҳсулотни топинг. Бу маҳсулотларни тайёрлашда қандай материаллар ишлатилади?
2. Бундай түкиш турини бажаришда қандай асбоблар керак бўлишини ўйлаб кўринг.

Түкиш
Өру (тоқу)
Плетение
Weaving

Түкиш (ўриш) – эластик материалдан ясалган тасмаларни (иплар, ўсимлик бандлари, қалин симлар, толалар, симлар ва ҳоказо) қўлда бириттириш усули, унда ҳар бир тасма галма-гал бошқаларининг тепасидан, ёки пастидан, тик ёки қия бурчак билан ўтказилади.

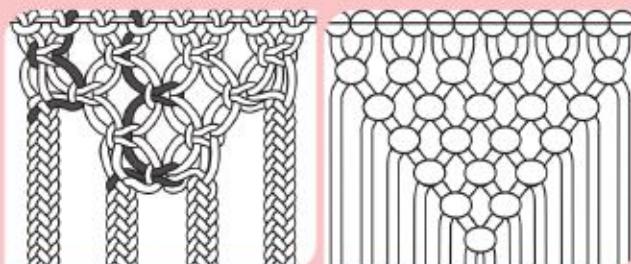
Түкишни ўрганиш учун түкиш чизмасининг шартли белгиларини, уни ўқишни билиш лозим.

Макраме

Асбоблар

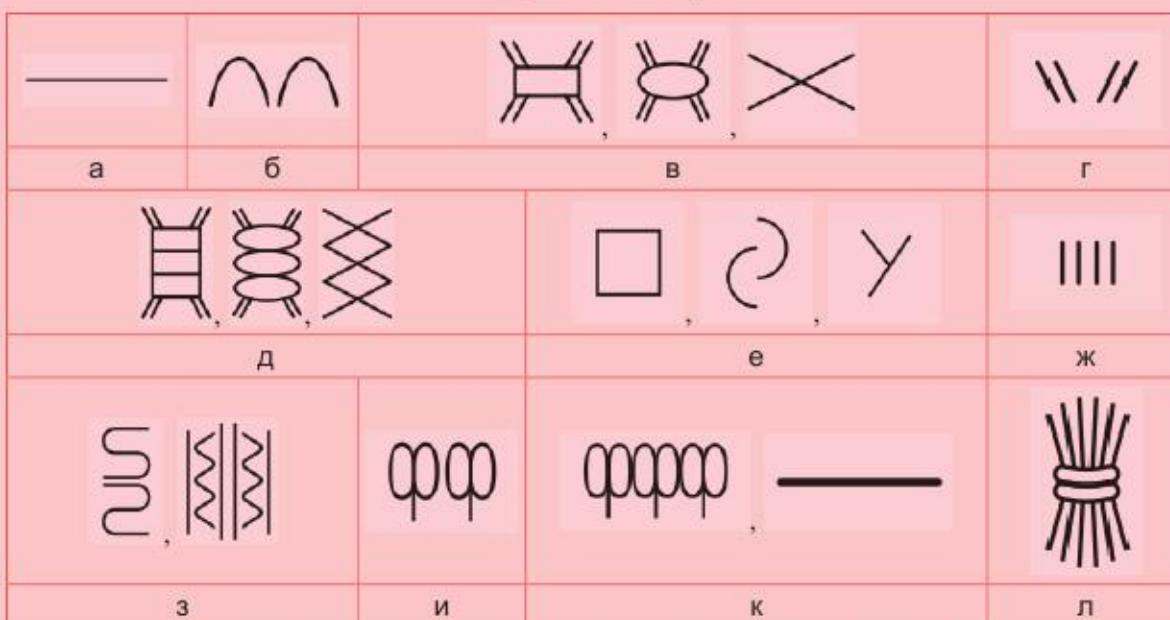

«Шахмат» шаклида түкиш

а – түкиш техникаси; б – чизмаси

Шартли белгилар

а – мустаҳкамловчи (асосий) ип; б – икки ипдан иборат илмоқ;
 в – бир жуфт ясси тугун; г – кўш ясси тугундан ясалган занжир;
 д – тугунли занжир; е – бурама занжир; ж – бириқтирувчи иплар;
 з – бўш иплар; и – репслик тугун; к – репсли тугунлардан «брида»; л – «ўрама»

Пластик идишдан тўқиш

1-босқич

Керакли материаллар ва қурол-асбобларни тайёрланг.

2-босқич

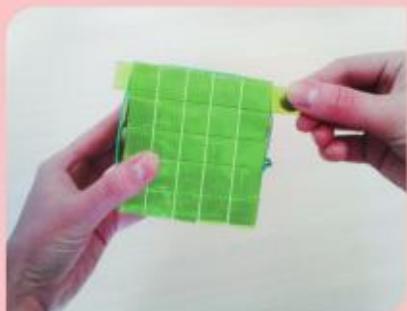
Пластик идишнинг ён томонидан 1–1,5 см энлиқда спираль қилиб тасма кесинг.

3-босқич

Мустаҳкам андаза (кути) топинг ва фойдаланинг.

4-босқич

Тайёр тасмаларни андазага резиналар ёрдамида тортинг ва маҳкамлаб қўйинг. Шаклни маҳкамлаш учун иссиқ ҳаво оқимини (фен ёрдамида) маҳсулотга йўналтиринг.

Чармдан тұқиши

Қамчи (плетка) қозоқ халқининг турмушкида алохыда үрин әгаллайды. У сүяқдан, чармдан ва ёғочдан тайёрланади.

Чарм

Асбоблар

Бичиш

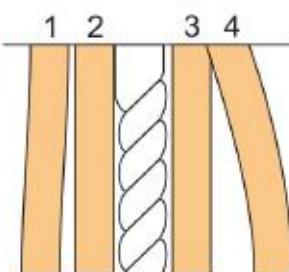

Қозоқ халқи қамчиси

Чармдан үриш жараёни

1-босқич

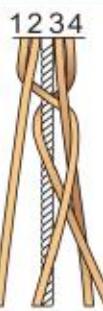
Үриш учун тасмаларни 1 дан 4 гача шартли равишида номерланг.

2-босқич

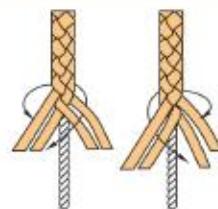
1-тасмани 2 ва 3-тасмаларнинг орқасидан ўтказиб 3 ва 4-тасмаларнинг орасидан чиқаринг ва 3-тасма устига күйинг.

3-босқич

4-тасмани 1 ва 3-тасмаларнинг орқасидан ўтказиб 3 ва 2-тасмаларнинг орасидан чиқаринг ва 1-тасма устига қўйинг.

4-босқич

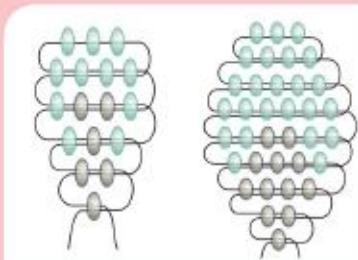
Шу чизма бўйича, яъни четки чапки тасмани ўнг тарафдаги икки тасма орасидан, четки ўнг тасмани чап тарафдаги икки тасма орасидан ўтказиб ишни давом эттиринг.

Бисердан тўқиш

Материаллар ва қурол-асбоблар

Параллел тўқиш техникаси

Бисердан жевак (брелок) тўқиш

Мураккаб бўлмаган тўқиш намуналарини бажаринг (танлов бўйича).

1. Тўқиш техникасини мустақил равишда танлаб олинг.
2. Иш босқичларини режалаштиринг.
3. Танланган тўқиш турига ва чизмасига мувофиқ материаллар ва асбобларни тайёрлаб олинг.

Бисердан тўқиш минг йиллик тарихга эга. Унинг ватани Миср ҳисобланади. Чунки эрамиздан анча илгари Мисрда хира, ношаффо шиша кристалларни тешиб, улардан турли тақинчоқлар, безаклар тўқий бошлишган. Тайёр майда мунчоқларни мум сингдирилган сочга ёки қаттиқ ипга теришган. Бугунги кунда тўқимачилик, ўриш, бисер тизиш санъати рассомлар устахонасида қайта тикланмоқда. Замонавий модельерлар эса бисер ва шиша мунчоқлардан кийим ва аксессуарларни безашда фойдаланишмоқда.

1. Тўқиш техникаси нимага асосланади?
2. Қандай буюмларни ясаганда сиз ушбу техникадан фойдалана оласиз?
3. Асоси тўқиш ҳисобланадиган ҳунармандчилик турларини атаб ўтинг.

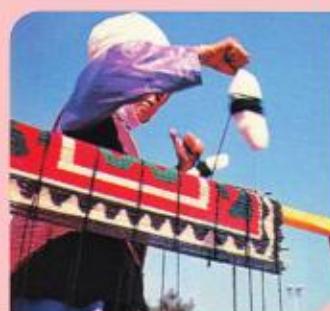
§ 12. БЮОМ ТҮҚИШ

- 1. Буюм намуналарини кўриб чиқинг. Бу ишлар қандай материаллардан бажарилган?
2. Уларнинг түқилиш техникаси бир хилми?

Буюм
Бүйым
Изделие
Product

Чий (ши) – түқишининг қадими турларидан бири. Чий – бўйра, ўтларнинг пояларидан ёки қамишдан (номи шунга боғлик) түқиш. Түқиши қадимдан Қозогистонда тарқалган санъат.

Бўйранинг уч хил тури тарқалган: ўра чий – чийлик поялардан оддий түқиши; чивик чий – пояларга ҳар хил рангга бўялган жун ўралган ва натижада бутун бир расмни берадиган чийлик бўйра; чим чий – ўтовнинг керага ва тувирлик орасига жойлаштириладиган нақшли чий бўйра.

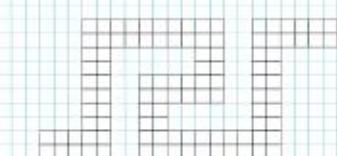

Манзарали-амалий санъатда ранг катта роль ўйнайди. Рангларни кескин уйғунлаштириш – қозоқ чевар қизлари қўллайдиган асосий усул. Қозоқ амалий санъатида усташлар томонидан кўп асрлар мобайнида қўлланилиб келаётган анъанавий ранглар фойдаланилади. Бу ранглар ўз рамзий ифодасига эга. Кўк – осмон ранги; оқ – оқ йўлнинг, ҳақиқатнинг, баҳтнинг рамзи; сариқ – донишмандлик, ахлоқий тушунчалар, қайғунинг ранги; яшил – ердаги янгиланишнинг, баҳорнинг, ёшликтининг; қора – кучнинг, улуғлик, куч-қудрат ҳамда мақсад ва тинчликнинг рамзи. Биринчи ўринда доимо қизил ранг турган. У тозаловчи илоҳий олов – қуёшнинг рамзи.

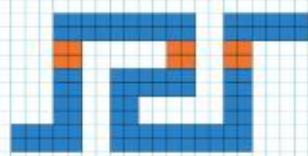
Рангларнинг бир-бирига мослиги, уларнинг ўзаро уйғунлиги колорит деб аталади. У қозоқ тўқимачилигига катта роль ўйнайди. Рангларнинг бир-бири билан моҳирона уйғунлашиши нақшнинг таассурот бойлигини ва унинг композицион маъносини кучайтиради.

Чий (ши) түқиши

1

2

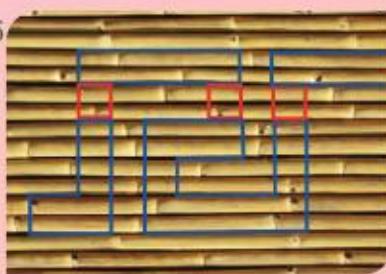
3

4

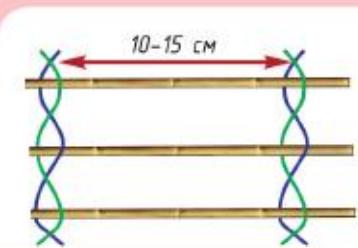
5

6

7

8

9

Түқиши техникаси асосида буюм тайёрланг (танловингизга кўра).

1. Буюм эскизи ва түқиши схемасини ишлаб чиқинг.
2. Ранглар жилоси ва асбобларни эътиборга олиб, мустақил равишда материал танланг.

1. Сиз нимани ўргандингиз?

2. Бу билимларнинг сизга нима учун керак бўлади?
3. Сиз қозоқ бўйраларининг қандай турларини биласиз? Улар нима учун керак?
4. Қайси мамлакат бисер түқишининг ватани ҳисобланади?
5. Бисердан қандай буюмлар түқиши мумкин?

Кўргазма ташкиллаштириш

1. Ўз амалий ишингизни кўргазмага тайёрланг.
2. Ўз ишингизга шарҳ ёзинг, кўргазма номини танланг ва расмийлаштиринг.
3. Ишлар бир-бирини тўсиб кўймаслигини ҳисобга олган ҳолда уни жойлаштиришни ўйланг.
4. Ишларга тегишли маълумотларни (сарлавҳаси, техникаси, хом ашёлар, иш муаллифи, ёши, синфи) ёзинг. Ёзувлар бир хил шрифтда, бир хил рангда, бир хил формат ва рангдаги варакда бўлиши лозим.

ДИЗАЙН ВА ТЕХНОЛОГИЯ (МАТЕРИАЛЛАР, МАШИНА ВА АСБОБЛАР, ДИЗАЙН ВА ҚАЙТА ИШЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ)

§ 13. ТҮҚИМАЧИЛИК МАТЕРИАЛЛАРИНИНГ ТАСНИФИ ВА ТАВСИФИ.
МАТЕРИАЛ ТУРЛАРИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИНИ ҮРГАНИШ

Ипак

Пахта толали

Сатин

Атлас

Поплин

Гобелен

1. Суратларни кўриб чиқинг. Кийим тикишга мўлжалланган газла-
ма турини қайси белгилар асосида аниқлашга бўлади?
2. Қандай мато турларини биласиз?
3. Қандай газламалардан ёзги кийимлар тикилади ва нима учун?
4. Сиз нима деб ўйлайсиз, газламалар нимадан тайёрланади?

Түқимачилик
Тоқыма
Текстильный
Textile

Тола – ўсимлик, ҳайвонот, минерал ёки сунъий хом ашёларидан олинадиган, тўқима (эшилган ип) ёки газламаларни ишлаб чиқариш учун ишлатиладиган ингичка, мустаҳкам, эластик йигирилмаган ип.

Зигирнинг гуллаши

Толалар

Газлама

Жут гуллаши

Толалар

Газлама

Газлама ишлаб чиқариш жараёни нинг схемаси

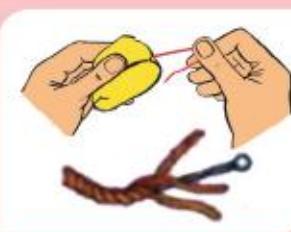
1. Толага бирламчи ишлов бериш

2. Тозаланган тола

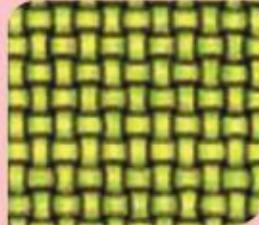
3. Толали-чочоқ (айлантириш усули)

4. Йигирув

5. Тўкиш
(ипларнинг тўқимаси)

6. Оғир газлама
(суроъе)

7. Матога сўнгги ишлов бериш
(гул босиш).

8. Тайёр газлама

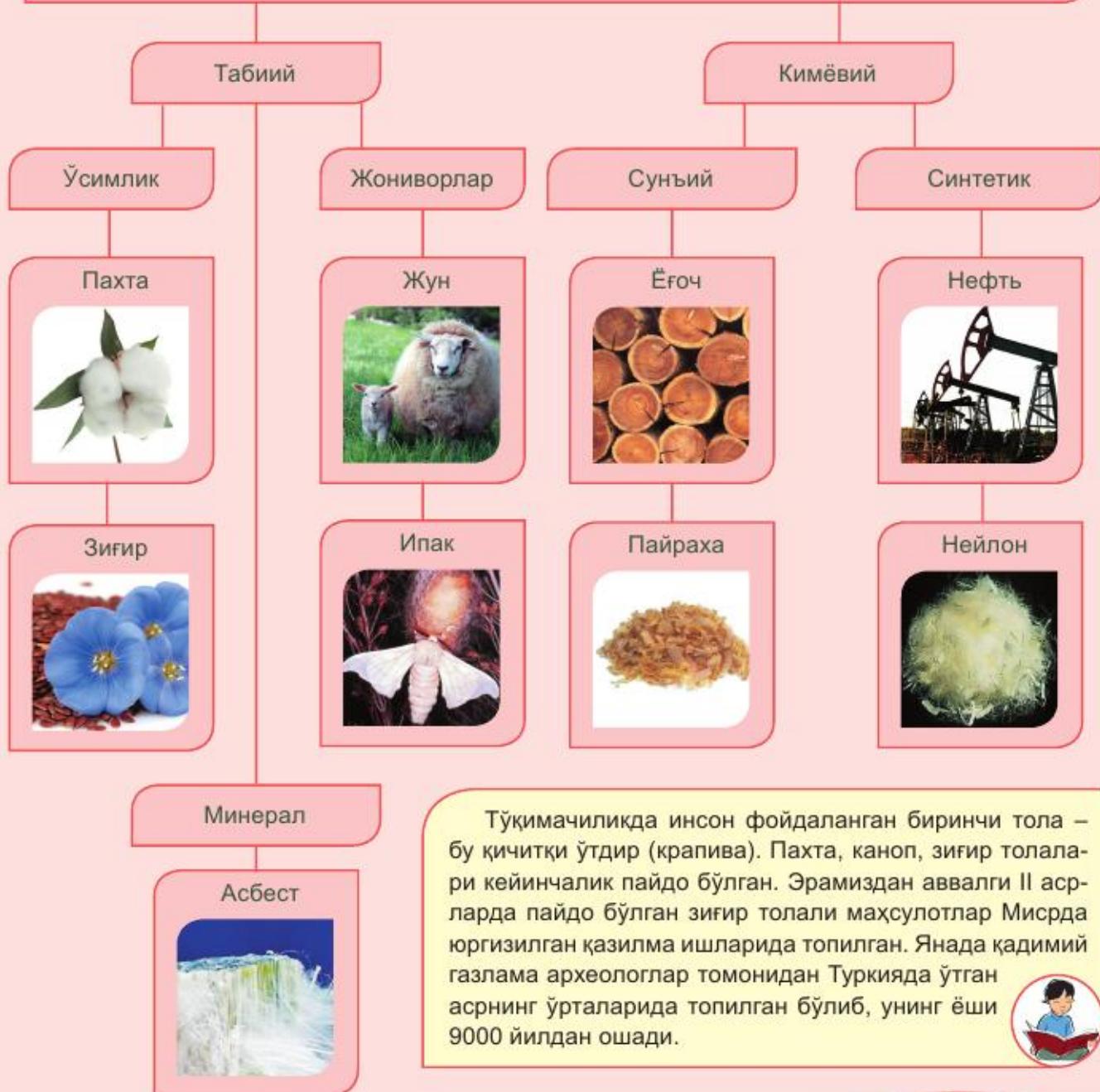
Хусусият
Қасиет
Свойство
Quality

Табиий толалардан тўқилган газламалар экологик тоза бўлади, шунинг учун бу газламалар одамлар учун маълум қийматга эга ва уларнинг соғлигига ижобий таъсир кўрсатади.

Пахта толали ва зигир толасидан тўқилган матолар деярли бир хил хусусиятларга эга. Улар мустаҳкам, гигроскопик, қаттиқ ғижимланади ва киришади, лекин зигир толасидан тўқилган матолар чидамлироқ. Жун толали матолар намликни яхши шимиб олади, қуёш нурларига чидамили, кам ғижимланади. Табиий ипак толалари ҳам намликни яхши шимиб олади ва тез қурийди, аммо қуёш нурларига чидамсиз.

Кимёвий толалар шаклининг барқарорлиги, ғижимланмаслиги; ёруғликка, намлик, моғор, бактерияларга, иссиқликка чидамлилиги билан ажralиб туради. Улар табиий толалар билан аралаштириб ишлатилади. Бу газламанинг ташқи кўриниши ва сифатини яхшилашга имкон беради. Тўқима ип ишлаб чиқариладиган табиий ва кимёвий толалар тўқимачилик толалари дейилади.

Тұқымачилик толаларнинг таснифи

Тұқымачиликда инсон фойдаланған биринчи тола – бу қичитқи үтдір (крапива). Пахта, каноп, зигир толалари кейинчалик пайдо бўлган. Эрамиздан аввалги II асрларда пайдо бўлган зигир толали маҳсулотлар Мисрда юргизилган қазилма ишларида топилган. Янада қадимий газлама археологлар томонидан Туркияда үтган асрнинг ўрталарида топилган бўлиб, унинг ёши 9000 йилдан ошади.

Пахта ва зигир толаларини аниқлаш

1. Газлама намуналарини кўриб чиқинг. Уларнинг қайси бирининг ўнги – ялтироқ, қайсиси хира эканини аниқланг.
2. Ҳар бир намунанинг юмшоқлик ва текислик даражасини қўл билан силаб аниқланг.
3. Газламанинг чўзилувчанлигини (асос ва танда ипларининг йўналиши) аниқланг.
4. Намунадан биттадан ипларни сугуриб олинг. Заррабин ёрдамида уларнинг силлиқлик даражасини аниқланг.
5. Ҳар бир ипни узинг ва унинг ҳар бирининг узилиш жойини кўриб чиқинг.
6. Олинган маълумотларни умумлаштиринг, жадвалдан фойдаланиб, газлама турини аниқланг.

Таснифлаш
Классификация
Классификация
Classification

Пахта ва зигир толали газламаларни аниклаш белгилари

Белгилари	Газлама	
	пахта толали	зигир толали

7. Газламанинг солиштирмали тавсифларини тайёрланг.

Зигир ва пахта толали газламаларнинг солиштирмали хусусиятлари

Газламаларнинг хусусияти	Газлама	
	пахта толали	зигир толали
Мустахкамлиги		
Фижимланиши		
Нам тортиши		
Иссикүлк ўтказувчанлиги		
Тўкилиши		
Киришиш		

Ипак ва жун толаларини ўрганиш

1. Газлама намуналарини кўриб чиқинг. Ўз кузатувларингизни иш дафтарига жадвал шаклида ёзинг.

Газлама	Газлама			
	фижимланиш	букланиш	ипларнинг тўкилиши	сирпаниши
Жун				
Ипак				

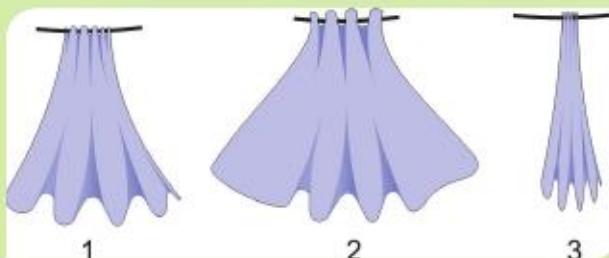
2. Намуналарнинг фижимланиш даражасини аниқланг:

- иккита намунани сиқилган ҳолда 1–2 дақиқа ушлаб туринг;
- столга қўйиб, ёйинг;
- фижимларнинг сони ва чукурлигига кўра кўз билан баҳоланг: кучли фижимланувчи, фижимланувчи ёки фижимланмайдиган.

3. Букланиш даражасини аниқланг:

- намунанинг юқори қисмидан тўғнагич ёки ип ўтказиб, навбат билан бир жойга йиғинг;
- ҳосил бўлган букламаларни кузатинг.

Газламанинг букланиш усуллари

4. Намунанинг тўқилиш даражасини аниқланг:

- намунанинг четки қисмидан игна ёрдамида бир неча ипларини бир ҳаракат билан сугуриб олишга ҳаракат қилинг: олдин асос, сўнгра танда иплари бўйича;
- тортиб олинган иплар сонига кўра тўқилиш даражасини аниқланг. Газламадан 5–6 ип енгиллик билан тортиб олинса, у тез тўқилувчан, агар куч сарфламай 3–4 ип олинса, ўртача ва 1–2 ип олинса, бу тўқилмайдиган газлама бўлади.

Газламаларнинг тўқилиш даражасини аниқлаш

5. Ҳар бир намунанинг силжиш даражасини аниқланг:

- газламани тенг букланг ва намунанинг четини текислашга уриниб кўринг. Қайси намунада иккита қаватнинг ўзаро силжиши кўпроқ ва қайси бирида камроқ сезилди?

Газлама икки томонга эга: ўнги ва тескари (астар) томони. Улар расми, ялтироқлиги, сер жунлиги, пардозланиш тозалиги билан аниқланади. Арқоқ ва танда ипларининг бир-бирига нисбатан жойланиши, уларнинг боғлиқлиги газлама тузилишини аниқлайди. Газламанинг тўқилиши унинг хоссаларига таъсир этади.

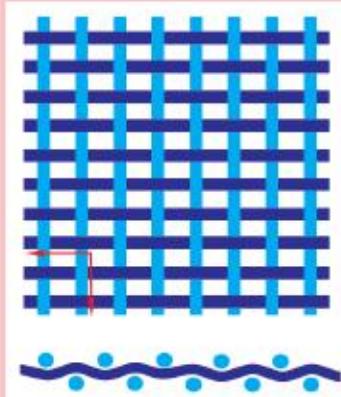
Масалан, атлас ёки сатин усулида тўқилган газламаларнинг (атлас, сатин), ўнги текис ва ялтироқ ҳолда бўлади. Бу кўрсаткич бўйича газламанинг ўнгини аниқлаш мумкин.

Астаридаги расм аниқ кўринмайди, чунки у ўнгига босилади. Газлама қанчалик қалин бўлса, астардаги расм рангизроқ кўринади. Расмсиз газламаларни (бўз, чит, сатин) четки магизининг ҳолатига қараб аниқлаш мумкин. Газламанинг четки ёнидаги мағзида игна ўринлари бор, бўртиб чиқсан томони астари ҳисобланади.

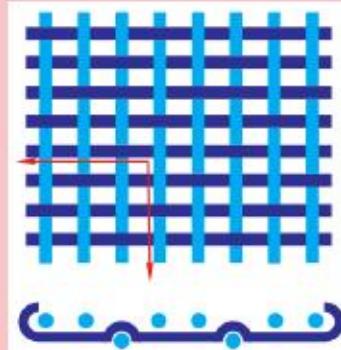
Газлама
Мата
Ткань
Fabric

Газламадаги ипларнинг тўқилиш турлари

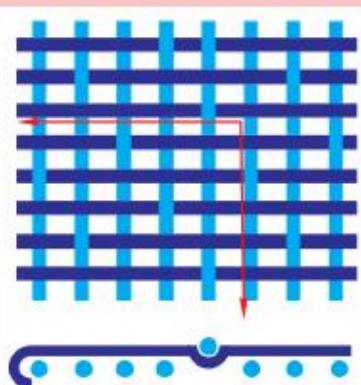
Полотноли

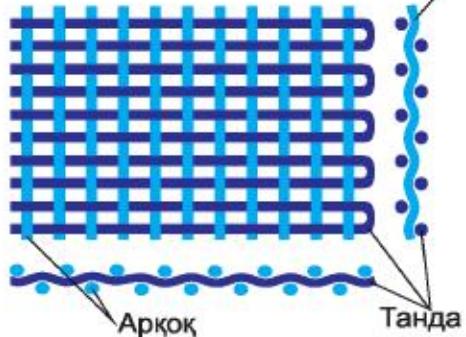
Саржали

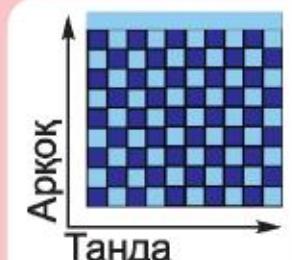
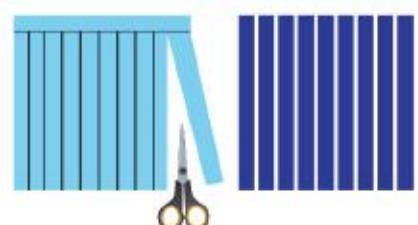
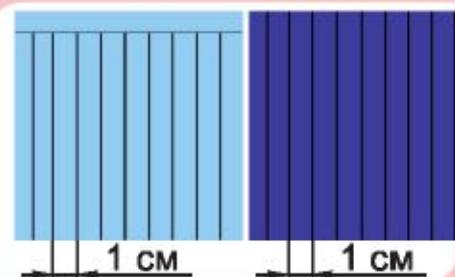
Сатин

Арқоқ

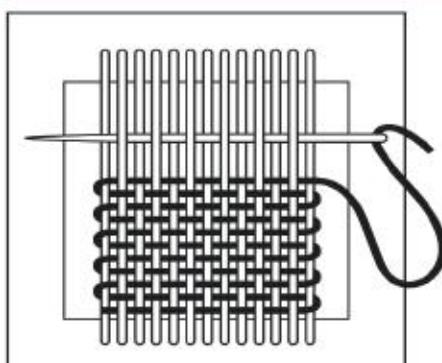
Полотнонинг түқилиш схемаси

- Ипларнинг түқилиш макетини рамкали асосда ишлаб кўринг.
- Попукли салфетка тайёрлаб кўринг (мережка усулида).

Ипларнинг рамка асосига түқилиш макети

- Тола турларини атанг.
- Газлама таркибидағи ипларни атанг.
- Арқоқ ва танда ипларга тавсиф беринг.
- Үсимлик толали газламаларни атаб ўтинг.
- Тури манбалардан фойдаланган ҳолда, газламадан кийимдан ташқари яна нима тайёрлаш мумкинлиги ҳақида маълумот тўпланг.

**§ 14. ТҮҚИМАЧИЛИК МАТЕРИАЛЛАРИГА ИШЛОВ БЕРИШ АСБОБЛАРИ,
УСКУНАЛАРИ ВА МОСЛАМАЛАРИ**

1. Суратларда тасвирланган буюмларни кўриб чиқинг. Улар нима учун ишлатилади?
2. Уларни икки гурухга ажратинг. Ўз қарорингизни асосланг.

Мослама
Аспап, құрал
Приспособление
Device

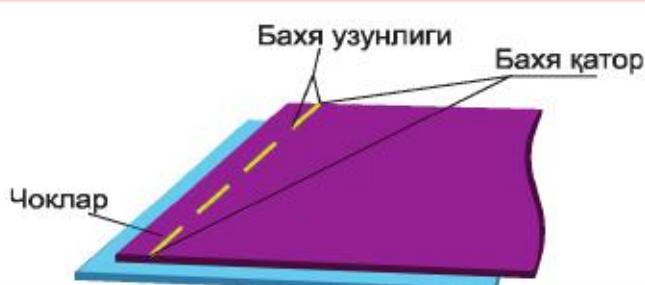
Қўлда бажарилган ишлар – тикув машинасида ишлов беришдан олдин деталларни бир-бирига вақтинчалик бириктириш бўйича бажариладиган операциялар (турли қирқимларни кўклаб тикиш, майда деталларни асосийларига бириктириш, буюмнинг пастки қисмини тикиш ва ҳоказо).

Тикув машинасида турли чоклар ва баҳя қатор оралиғи чоклари бажарилади.

Чоклар (баҳя) – газламадаги ипларнинг тўқилиш жараёни.

Баҳя қатор – газламада такрорланувчи чоклар қатори.

Баҳя узунлиги – газламадаги иғналарда тешилган бир хил оралиқ масофалар.

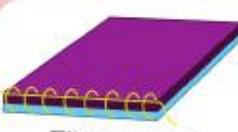
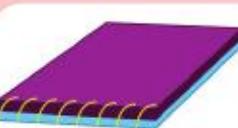

Чоклар ипларнинг баҳя қатор оралиғидаги ҳосил бўлишига кўра тўғри, бириктирма, қия бириктирма, занжир, туташтириш, хоч шаклида бўлади.

Баҳяларнинг барчаси текис бўлиши, ўнги ва астари орасидаги масофа ҳам шундай тарзда, иплар бир хил тортилган бўлади.

Кўклиш учун вақтинчалик бириктириладиган кўл чоклар ва баҳя қатори ёрқин №№ 50, 60 пахта ипларидан, №№ 1, 2, 3 иғналар билан, доимий тайёрланадигани эса – ишланаётган маҳсулот рангидаги иплардан тикилади.

Құл чоклари ва баҳя турлари

Чоклар	Құл чоклари
 <p>Хоч чок</p>	<p>Пардозлаш ва күклаш чоклари</p> <p>Құлланилиш жойи: маҳсулотларни пардозлашда, тағ қисмiga, құл қисmiga бир вақтнинг ўзида ишлов беріб тикишда ишлатилади.</p>
 <p>Тұғри чок</p>	 <p>Күклаш чоки</p> <p>Бостирма чок</p> <p>Буклама чок</p>
	<p>Құлланилиш жойи: кийим деталларини вақтненчалик бириктириш (маҳсулотнинг пастки қисмими күклаш, тикиш учун). Чок узунлиги 0,7–1,5 см, ранглари ёрқин, газламага мос №№ 50, 60 пахта толали иплар.</p> <p>Күчирма чок</p>
	<p>Күлланилиш жойи: чизикларни бир деталдан иккинчисига күчириш (виточка, чүнтак, маҳсулотнинг тағ қисми жойлашиш чизикларини).</p> <p>Чок узунлиги: 0,7–1,0 см, илгак баландлиги 0,5–1,0 см. Ранглари ёрқин, газламага мос №№ 50, 60 пахта толали иплар.</p>
 <p>Тұрлаш чоки</p>	 <p>Тұрлаб тикиш</p> <p>Күлланилиш жойи: детал қирқимларини түкилишдан сақлаш мақсадида изма ўрнини мустаҳкамлади. Уни 0,3–0,5 см оралықда 1 сантиметрга 6–10 чоклар сонида газлама рангидаги пахта толали иплар билан тикади. Асосий маҳсулот билан аппликацияни бириктиради (безак чок).</p>
 <p>Қия чок</p>	<p>Күклаш чоки</p> <p>Күлланилиш жойи: маҳсулот қирқимларини күклашда (ён, елка) ва ҳоказо.</p>

Құл чоклари ва баҳя қаторларини бажариш

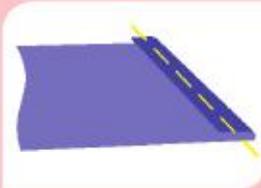
1. Пастда көлтирилған иллюстрациялар ёрдамида амалий иш бажаринг.
2. Бажарилған чок намуналарини дафтарга ёпишириб, номларини ёзинг.

ХТ

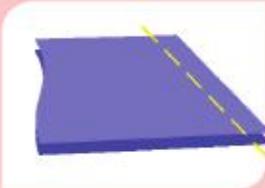
Амалий ишдан олдин хавфсизлик техникаси қоидаларини ва тикувчилик құл асбоблари билан ишлашдаги санитария-гигиена талабларини тақорлаб олиш зарур.

Букма қавиқ

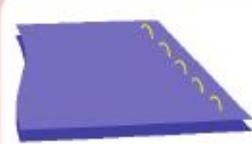
Детал қирқимлари 1 см бувлаб, бувлаш чизигидан 0,5 см қолдириб чок тикилади.

Сирма қавиқ

Бир хил ўлчамдаги иккита детални «үнгиси үнгига», қирқимларини текислаб түғри чок билан 0,9 см масофада тикилади.

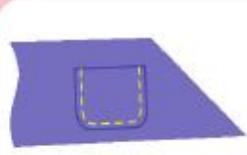
Салқи чок (күчирма чоклар)

Бир хил ўлчамдаги иккита детални «юзма-юз» жойлаштиларилади, қирқимлари текисланади.

Белгиланган чизик бўйлаб, ипни қаттиқ тортмасдан, чок халқаларининг баландлигини 0,5–1,0 см қилиб чок тикилади. Иккала деталларни ўгириб ипларнинг ўртасидан кесилади.

Бостирма чок

Катта бўлакли детал устига, кичик детални тескари қўйиб тўғри чоклар қирқимдан 0,5 см масофада бирлаштириллади.

Қўл меҳнатига қўйиладиган талаблар (техник шартлар)

1. Бўрли чизикларни бир деталдан иккинчи деталга, салқи чок ёрдамида кўчириллади.
2. Вақтинчалик бириктириш учун ишлатиладиган иплар ранги, бирлашувчи деталлар рангидан фарқланиши лозим.
3. Бўрли чизик ёки салқи кўчирма қовиқ чоклари билан деталлар бириктириллади. Тикиб бўлгач, салқи кўчирма чок иплари олиб ташланади.
4. Чокларнинг боши ва охири тугунланади: боши – тугунланади, учи – икки-уч чок билан мустаҳкамланади.
5. Деталларни доимий бириктириш учун ишлатиладиган чок ипларининг ранги газлама рангига мос тушиши керак. Безак элементлари безаклар рангидаги иплар билан тикилади.
6. Очик тешикчали тугмачаларни тугмача рангидаги иплар билан тикилади.
7. Тугмачалар ўрни, изма ва тугма михлар (кнопка) ўринларини белгилашда тикувчилар бўр ёки оддий қаламдан фойдаланишади.

Қўл ва машина чокларини солиштириш жадвали

Қўл чоклари	Машина чоклари
<i>Тўғри сирма кўклиш – иккита детални вақтинчалик бириктиришга мўлжалланган.</i>	<i>Тикиш – иккита детални доимий бирлаштирувчи чоклар билан бириктириш.</i>
<i>Бириктириб кўклиш – бир (кичик) детални бошқа (катта) деталга вақтинчалик бириктириш.</i>	<i>Тикиш, баҳялаш – улаш бир (кичик) детални бошқа (каттароқ) деталга доимий бирлаштирувчи чоклар билан бириктириш.</i>
<i>Тўрлаш, бириктириш – буюм кесимларини иплар тўкилишидан сақлайди. Тўрни қавиқ чок билан тикилади.</i>	<i>Тўрлаб тикиш – буюм кесимларини тўкилишдан сақлаш учун ишлатиладиган чок.</i> <i>Кесимларни тикув машинасида ёки зигзаг чоклар билан тикилади.</i>

Хулоса: қўл чоклари ҳам, машина чоклари ҳам афзаликлар ва камчиликларга (нуқсон) эга. Лекин уларнинг ҳар иккиси ҳам тикиш ишларида керак бўлади.

Замонавий тикувчиллик машиналари

Замонавий тикувчиллик машиналари газламанинг кичик бўлакларини тикибина қолмай, улар газлама қирқимларни тикиш, тугма қадаш, измага тикиш, тўкиш ва ҳоказоларни бажаради.

Компьютерли бошқариладиган
тикув машинаси

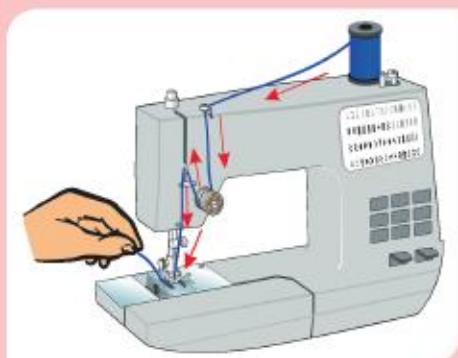

Ишлаб чиқариш тўкиш
машинаси

Маишӣ тикув
машинаси

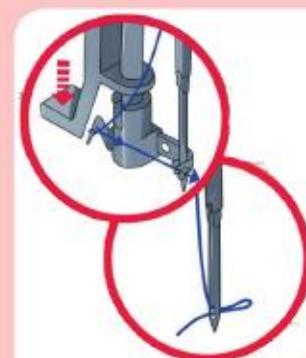
Юқоридаги ипни
ўтказиш

Моки қалпоқасининг
тузилиши

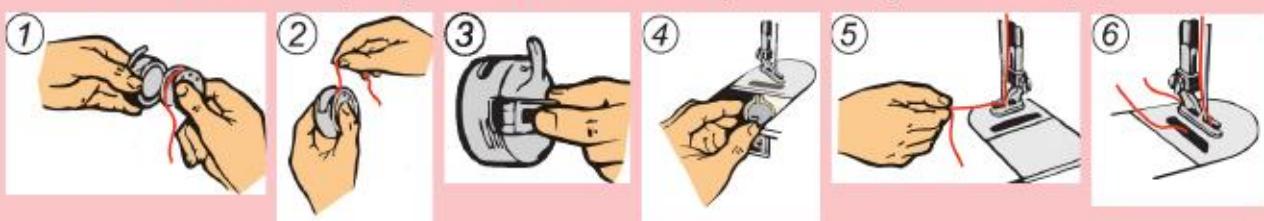

Машина игнасини
ўтказиш

Еёда тутинг! Тепадаги ипни игнага ўтказишда игнанинг узун ариқчали томонидан ўтказилади.

Пастки ипларни ўтказиш кетма-кетлиги (маишӣ тикув машиналари)

Тикув машинасида ишлашдаги хавфсизлик техникаси

ХТ

1. Тикув машинасида ишлашдан олдин, хавфсизлик техникаси қоидалари билан танишинг, бошингизни ва гавдангизни сал олдига эгик ҳолда, машина олдида тўғри ўтиринг.

2. Буюм билан кўз орасидаги масофа 30–40 см, тирсаклар эса стол юзаси билан бир тенглиқда бўлади.

3. Тикиш вақтида деталлар машина панжасининг чап томонида, чок ҳаки эса – ўнгда жойланади.

4. Ишлаш юзасига ёруғлик чап томондан ёки олд томондан тушиши керак.

Тикув машинасида иш
бажаришдаги ўтириш ҳолати

Бундан 17 минг йиллар муқаддам Фарбий Европа ва Үрта Осиё ҳудудларидан тошдан, сүяклар ёки жониворларнинг шохидан қилинган биринчи тешикчали игналар тошлигандан. Ибтидоий одамлар ўлдирилган жониворларнинг терисидан кийим тикиш учун иғнадан фойдаланишган.

Балиқ сүякларидан қилинган игналар қалин тери пўстинларни тешиш учун қўлланилган.

Қадимги Миср аҳолиси темир игналар билан ҳам тикишни билишган, ҳамда каштачилик билан шуғулланишган. Шу вақтларнинг ўзида игна худди ҳозирги биз билган игна каби идеал ҳолда бўлган, лекин уларда ип учун тешикчалар бўлмаган. Игна учининг қарама-қарши томони кичкина халқа шаклида эгиб қўйилган.

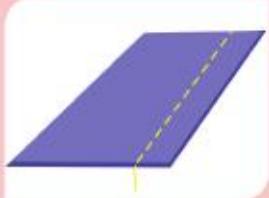
Тикув машинасини ишга тайёрлаш

1. Тикув машинасида ишлашда хавфсизлик қоидаларини такрорланг.
2. Тикув машинасини ишлатишдан олдин ундан фойдаланиш бўйича қўлланма, машинага ип ўтказиш қоидалари билан танишинг.
3. Юқори ипни ўтказинг. Ипни игна тешикласига узунчоқ ариқаси томонидан ўтказинг. Игнага ўтказилган ип узунлиги 10–15 см бўлади.
4. Пастки ипни ўтказинг. Қўл билан юқоридаги ипни ушлаб туриб, маховик ғилдирагини ўзингиз томонга буранг. Пастки ип кўриниши билан, уни юқорига кўтариб тўлиқ чиқишини таъминланг.
5. Иккала ипнинг учларини лапка орқасига ўтказинг.
6. Чок узунлигини, чок қадамини узайтириш регулятори ёрдамида тўғриланг. Чок узунлиги тикилаётган газлама қалинлигига ва чокнинг турига боғлиқ. Газлама қанчалик қалин бўлса, чок узунлиги ҳам узунроқ бўлади.
7. Машина чокини тикинг. Бунинг учун газламани иккига бувлаб, лапкаси остига қўйиб, бостиринг, намуна тикиб кўринг.
8. Тикишни тугатгач, игна ва лапкаларни юқориги ҳолатига кўтариб қўйинг. Газламани орқага чап қўлингиз билан суринг. Ип учларини қайчи билан кесинг.

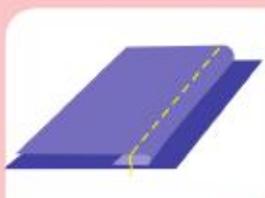
Машина чоклари

Бириктирма чок

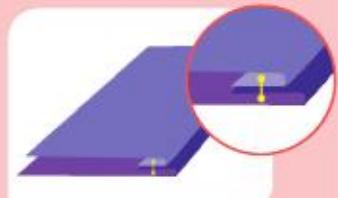
Бир-бирига қўйилган деталларни бириктириш.

Бостирма бир томони ёпиқ (бостирма)

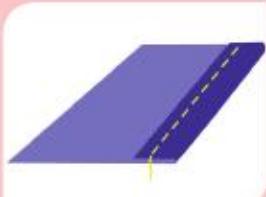
Деталларни бир-бирининг устига жойлаштириш билан (чўнтак, кокетка).

Ағдарма. Ағдариб тикиш

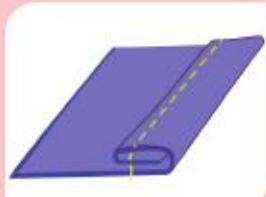
Деталларни бирлаштириб сўнгра ўнгига қараб ағдариш.

Очиқ қирқимли буклама чок (зий чоклар)

Деталнинг ички четларига ишлов бериш.

Ёпиқ қирқимли буклама чок (зий чок)

Детал четларига ишлов бериш.

Машина ишларини бажаришга қўйиладиган талаблар

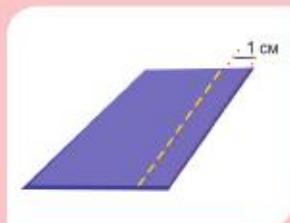
- Барча ички чоклар буюм газламаси рангига мос иплар билан амалга оширилади.
- Ички чоклар учларини машинанинг дастаги ёрдамида тескари юргизиб мустаҳкамланади, мустаҳкамлаш узунлиги 0,7–1,0 см.
- Тикувчилик ишлари тугагандан сўнг барча вақтинчалик бирлаштирувчи чоклар (кўклиш, бурама ва ҳоказо) олиб ташланади.

Машина чокларини бажариш

- Машина чокларининг намуналарини бажаринг:

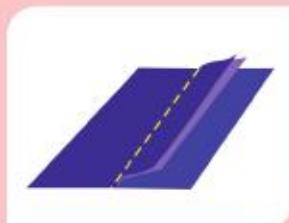
Бириктирма чок

Кўклиш бириктириш.

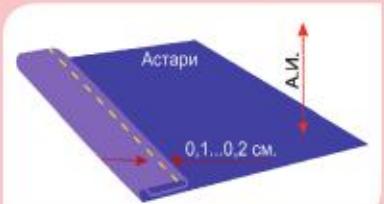

Ёриб дазмоллаш.

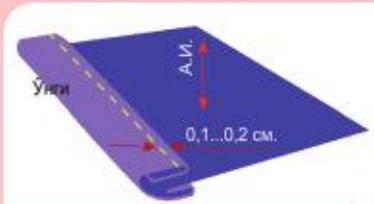
Букиб дазмоллаш.

Ёпиқ қирқимли буклама

Детал кесимларини ичига 0,7–1 см узунликда бувлаб, сўнгра яна 2,0 см, кўклиш ва тикиб машина чоклари билан мустаҳкамланади. Белгиларни ўчириб, дазмолланг.

Ёпиқ қирқимли магиз чок

Газламали магизларни буюмнинг астарига, чоклар кенглиги 0,4–0,5 см қилиб ўрнаштирамиз ва кўклаймиз. Магизни ўнгига қарата букиб, чок ҳақини ҳисобга оламиз. Бўлакча кесимини ичкарига букиб, биринчи қатор чокини яширамиз ва магизнинг эгилган жойидан 0,1 см кенглика магиз бириктириб тикилади. Улар дазмолланади.

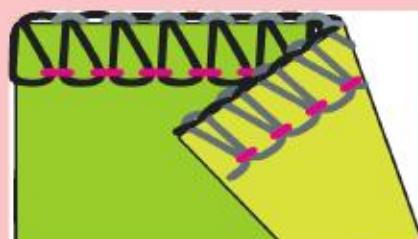
2. Қирқимга ишлов бериш:

Тўр тикиш

Тўрларни газлама ўнгига қўйиб, чок қалинлигини 0,4–0,5 см тикиб чиқинг.

Тўрлаб тикиш

Қирқимга ишлов беришда бир, икки, уч, тўрт ва беш ипли четига ишлов бериш чокларидан фойдаланилади.

Маҳсулотга намлаб-иситиб ишлов бериш

Кийим тикишда намлаб-иситиб ишлов беришни (НИИБ) тўғри бажариш катта аҳамиятга эга, чунки бунга бажарилган ишнинг сифати ва кийимнинг ташқи кўриниши жуда боғлиқ.

НИИБ – бу иссиқлик, буғ ва босим таъсирида чоклар қалинлигини камайтириш, газлама юзаларини текислаш, шунингдек кийим деталларини шакллашга қаратилган жараёнлар йигиндиси.

НИИБ бажариш учун мосламалар

Саноат бүггенератори

Маишӣ бүггенератор

Дазмоллаш столи

Дазмоллаш тахтаси

Электр буғ дазмоли

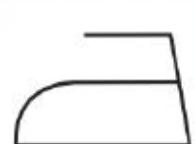

Намлаб-иситиб ишлов бериш жараёнига қўйиладиган талаблар

1. Машинада бажарилган ҳар бир жараёндан сўнг, деталларнинг бу қисмлари намланиб ва тўлиқ қуригунча дазмолланади.
2. Деталлар ёки маҳсулолар асос иплари йўналишида, кичик деталлардан бошлаб дазмолланади.
3. Намлаб-иситиб ишлов беришда деталлар ёки маҳсулолар ишчига яқинроқ жойлаштирилиши керак.
4. Ўнгидаги чок ўринларининг излари қолмаслиги учун, намлаб-иситиб ишлов беришдан сўнг, чокларни кўтариб, улар остидаги жойлар дазмолланади.

Дазмолда НИИБ параметрини мослаш

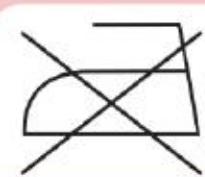
Дазмоллаш мумкин

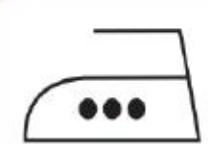
Буғлаш мумкин эмас

Дазмолламанг

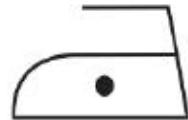

Юқори даражада
200 °C-гача

Пахта, зигир.

Паст даражада
110 °C-гача

Капрон, шифон
ва бошқа юқа газлама.

Үртача даражада
150 °C-гача

Жун, ипак, синтетик тола
(вискоза, полиэфир, поли-
эстер ва ҳоказо).

*Белгилардаги нұқталарга мұвоғиқ ҳарорат режими даз-
молдаги билан мос келади!*

Тикувчилик буюмларига намлаб-иситиб ишлов берішдеги нұқсонлар

Нұқсонлар	Келиб чиқыш сабаблари	Тавсиялар, нұқсонларни йүқотиши усуллари
Тикувчилик буюмла- рининг енгил күйиши	Намлаб-иситиб ишлов беріш жараёнларининг бузилиши, газ- лама тузилишининг ўзгаришига ёки буюм деталларининг ранги- нинг ўзгаришига олиб келади.	Кучли күринишида күйган бұлса, бу детал алмаштирила- ди. Салгина нұқсонлы ҳолатда бұлса, водород перекиси ара- лашмасыда артилади.
Тикувчилик буюмла- ри деталлари ёнла- рининг чўзилиши	Деталларнинг нотўғри жойла- шиши ёки намлаб-иситиб иш- лов беріш вақтида белгиланган ўлчамдаги тикувчилик буюмлари- нинг чўзилиб кетиши.	Тикувчилик буюмларига нам- лаб-иситиб ишлов берішда техник жараёнларга қатъиян риоя қилинади.
Тикувчилик буюмла- рининг ялтираб күриниши	Намлаб-иситиб ишлов беріш жараёнларининг бузилиши на- тижасыда тикувчилик буюмлари- нинг ўнгидаги ялтироқ жойлар пай- до бўлиши.	У жойларни буг ёрдамида, охирги ишлов беріш вақтида ҳавобуғли манекенга жойлаш- тириб, тозаланади.
Тикувчилик буюмла- ридаги чокларнинг бўшашиб қолиши	Талаб қилинган маҳсулотларга босим, иссиқлик ва қуритиш жа- раёнларига риоя қилмаслик.	Ҳар бир гурӯҳдаги газлама- лар учун жараёнларни тўғри танлаш лозим.

1. Мавзуни ўзлаштириб, сиз қандай янгилик билдингиз?
2. Сиз дарсда нима ўргандингиз?
3. Олган билим ва тажрибаларингизни қаерда қўллай оласиз?
4. Қўл ишларига қандай талаблар қўйилади?
5. Қаерларда тўғри чок ишлатилади?
6. Қаерларда занжир чок ишлатилади?
7. НИИБ бажаришга қандай талаблар қўйилади?

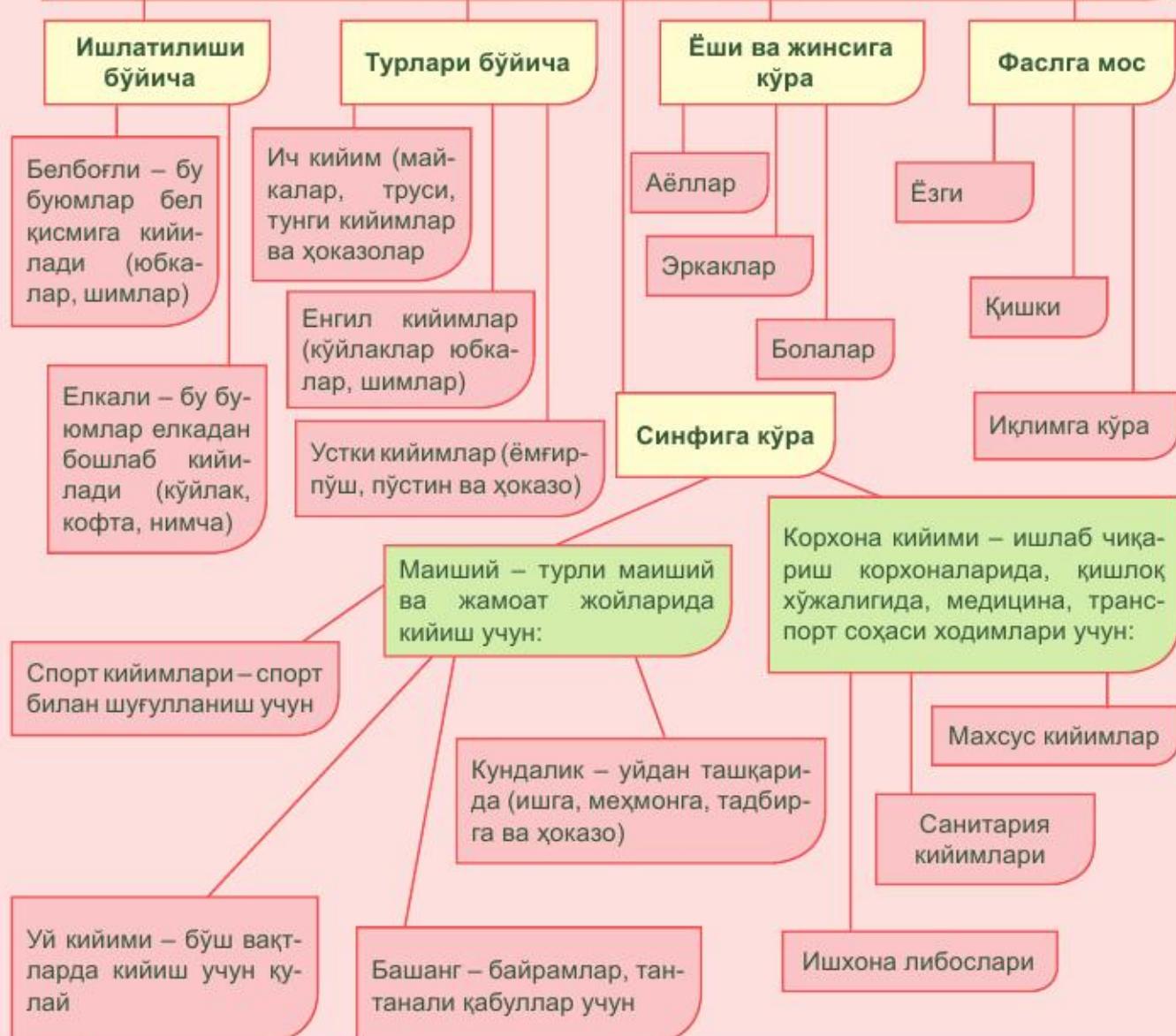
**§ 15. ТИКУВЧИЛИК БЮОМЛАРИНИНГ ТАСНИФИ.
ГОЯДАН ТО МАҲСУЛОТГАЧА (ТИКУВЧИЛИК БЮОМЛАРИ)**

1. Тавсия этилган тикувчилик буюмларини кўриб чиқинг.
2. Кийим қайси кўрсаткичлари ва хоссалари бўйича турларга бўлинади? Танловин-гизни асосланг.
3. Улар қандай газламадан тикилган?

Турлари бўйича кийим таснифи

Тикувчилик буюмлари таркибиға яна шундай маҳсулотлар киради: күрпа-тұшак (чойшаб, ёстиқ жилди, күрпа жилди, қавилган енгил күрпа); ошхона буюмлари (сочиқлар, салфеткалар, дастурхонлар).

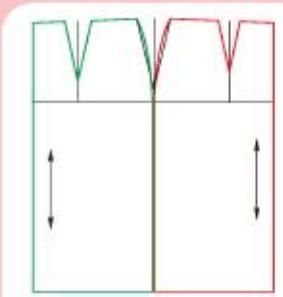
Кийим – инсонлар томонидан үзини атроф мұхит таъсиридан ҳимоя қилиш учун кийилади-
ган буюм.

Тикувчилик маҳсулоти – тикувчилик корхоналари шароитида кийим ва күрпа-тұшак, жилд
учун мүлжалланган барча турдаги газламалардан тайёрланган буюм.

Сизнинг фикрингизча, тикувчилик маҳсулотларини тайёрлаш жараёни нимадан бошланади?
Тикувчилик буюмларини ишлаб чиқариш технологияк жараёнларининг кетма-кетлигини белги-
ланг.

Юбки андазасини (лекало
конструкцияси) ишлаш

Тикиш

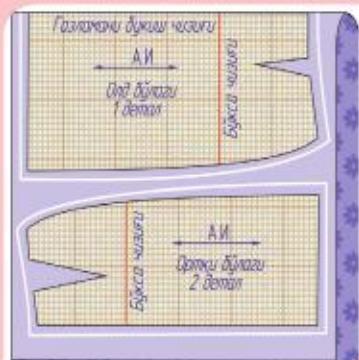
Эскиз
(хомаки расм)

Тайёр маҳсулот

Юбка бичиш

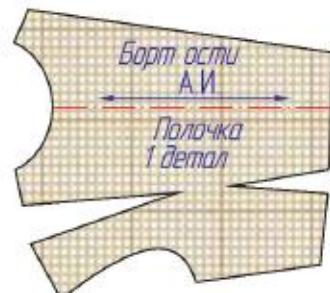

Бел ва елкалы буюмлар бүлаклари ва деталлари

Кийим детали – тикувчилик буюмларининг бутун бичилген (ёки бүлаклардан ташкил топған) бүләгі. Бу олд бүлак, елка, енг, ёқа, шимларнинг чап ва ўнг бүләгі, юбканинг олд ва орқа бүләгі ва ҳоказолар бўлиши мумкин.

Олд қисми – тикувчилик буюмларининг бутун бичилген ёки бир неча бўлақдан тузилган асосий олд қисми.

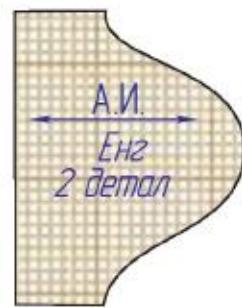
Агар олд қисми илгаклар билан бирлашган бўйин ўмизидан то буюм этаги чизигигача ўтган икки қисмдан иборат бўлса, бундай деталлар по-лочкалар деб аталади (ўнг ва чап).

Елка – тикувчилик буюмларининг асосий орткى қисми, якка ёки бир неча қисмлардан ташкил топади.

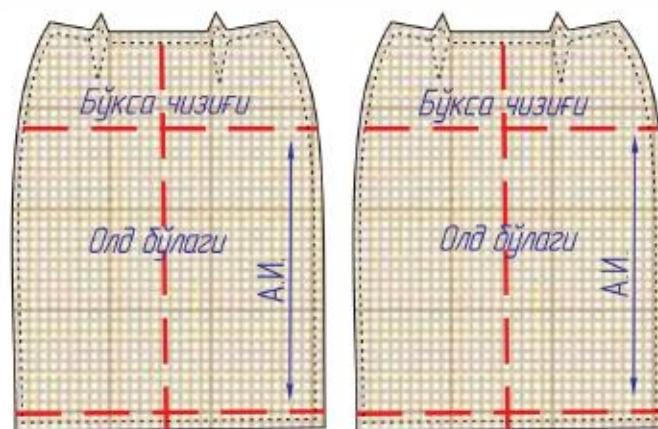
Енг – тикувчилик буюмининг қўлни тўлиқ ёки қисман бекитувчи қисми.

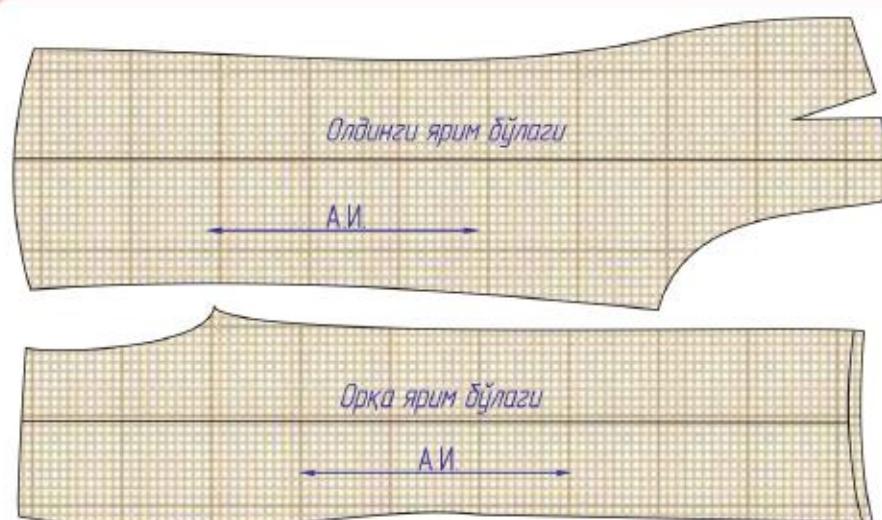
Ёқа – тикувчилик буюмларининг иккиланган (юқори ва пастки) ёки якка детали.

Юбка бўлаги – оёқ ва тананинг олд (ёки орқа) пастки қисмини бекитиб турувчи бел кийимлари деталлари.

Шимнинг ярим бўлаги, чап (ёки ўнг) – белбоғли буюмнинг олдинги (ёки орқа) детали бўлиб, оёқ ва тананинг олдинги (ёки орқа), чап (ёки ўнг) қисмини бекитиб туради.

Тикувчилик маҳсулотлари деталларини бириктириш усуллари

Ипли	Турли толалардан тайёрган иплар билан машина ёки құл чокларни бириктириш.
Елимли	Кукун (порошок) ёки плёнка күринишдеги елимлар билан бириктириш.
Эритиб бириктириш	Құл асбобларида эритиб йўли орқали (дазмол, кавшарлагич, қиздирадиган роликлар ёрдамида) ёки механик (иситиш элементли тикув машина ёрдамида) усуллар билан.
Аралаш	Деталларни бириктиришнинг турли усулларини аралаштириб бириктириш.
Парчинли	Махсус фурнитуралар (тугма, кнопка, илгич, михпарчин (заклепка), жевакчалар ва ҳоказолар) ёрдамида.

Археологик қазилмалар, кийимларнинг одамзот жамияти тараққиётининг эрта босқичида пайдо бўлганлигини кўрсатади. Пойафзал эса кейинроқ пайдо бўлган ва костюм элементлари ичидаги камроқ тарқалган.

Кийим, худди бошқа амалий санъат буюмлари каби, ўзида гўзаллик ва мақбулликни мужасам қилган. Одам танасини совуқдан, иссиқдан, ёғингарчиликлардан, шамолдан муҳофаза қилиш орқали кийим амалий вазифаларни; унга оро бериб эстетик вазифаларни бажаради.

Қадим замонларда одамлар ёғингарчиликдан ва ҳашаротларнинг чақишидан ҳимояланыш мақсадида устиларини лой билан чаплашган, ёғ суртишган ёки ҳўл тупроқ сепиб олишган. Кейинчалик бу нарсаларга яна ўсимлик бўёқлари – охралар, кул, кармин, оҳаклар қўшилган ва баданни эстетик мақсадларда турли усуллар ва рангларда бўяб безатишган.

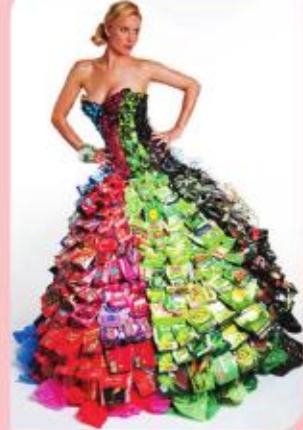
Жадвални ўзингиз тўлдиринг.

№	Кийим тасвири	Кийим тури	Ишлатилиш усули	Ассортимент	Жинси, ёши	Фасл	Талаблар

Тикувчилик
буюмлари
Tіgіn bўyымдары
Швейные изделия
Clothing

1. Кийим деб нимага айтилади?
2. Кийим нималарга хизмат қиласи?
3. Кийимни қайси белгиларига кўра таснифлаш мумкин?
4. Кийимларга қандай талаб қўйилади?

§ 16. ДИЗАЙН, КИЙИМЛАРНИ МАКЕТЛАШ (ҚОҒОЗ, ГАЗЛАМА ВА БОШҚА МАТЕРИАЛЛАР). КОСТЮМ ЯРАТИШ (КИЧИК МАНЕКЕН ЁКИ ҚҰҒИРЧОҚДА)

Кийим дизайнерларининг ишлари суратини (иллюстрация) күриб чиқинг. Уларни йұналиш ва құлланиш нұқтаи назаридан көлиб чиқиб таҳлил этинг.

Андаза
Пішім
Выкройка
Pattern

Кийим дизайн – инсонга қулай бўладиган ва уни безаб турадиган кийимларни лойиҳалаш ва ишлаб чиқариш.

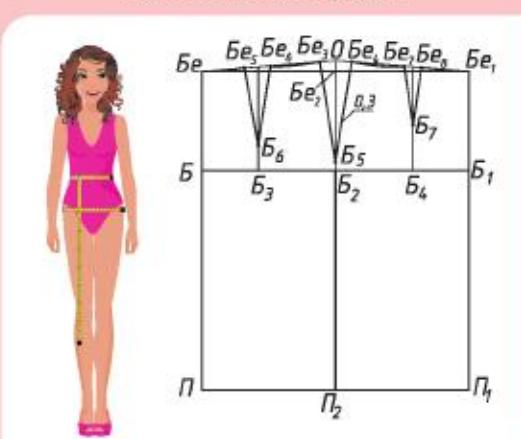
Кийим ишлаб чиқариш жараёни бир неча мустақил босқичлардан иборат.

Кийим ишлаб чиқариш жараёнида тұқымачилик ва тикувчилик фабрикалари, моделлар уйи, тадқиқот институтлари ва лабораториялар иштирок этади. Улар газлама ва кийимнинг хоссаларини үрганади, газламаларнинг чиқимини аниқлайды, эскиз ва андазаларни тайёрлайды ва кийимлар яратышади. Кийим дизайнни лойиҳалаш ва моделлашни ўз ичига олади.

Моделлашни юқори даражада эгаллаш учун кийимни конструкциялаш ва кийимни тикиш усулларини яхши ўзлаштириб олиш керак. Буюмни конструкциялаш чизмалар чизиш, андазалар, бичиклар ва лекалолар ясаш каби жараёнларни ўз ичига олади.

Андаза тайёрлаш усуллари

Хисоб-график усули

Муляжли ёки санчиш усули (кийимни макетлаш)

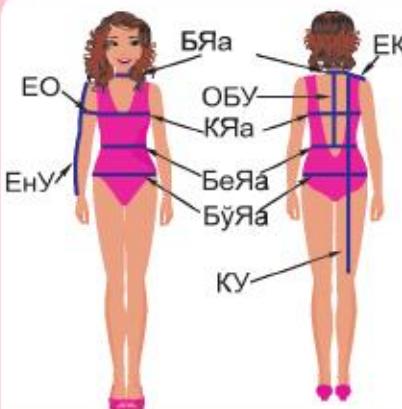
Хисоб-график усул формулалар ва андаза чизмалариға ассоғланади, формулалар эса тана-ни ўлчаш йўли билан тузилади. Андазалар қоматни ўлчаш, хисоблаш ва чизмаларини тузиш орқали яратилади. Бу усул жуда содда ҳисоб-китоблар билан ва шахсий ўлчамлар олиш билан чегараланган. Ҳозирги кунда ҳисоблаш усули кийимни умумий (оммавий) ишлаб чиқариш жараёнларида қўлланилади.

Хисоб-график усул билан андаза тайёрлашда ўлчаб олинган ўлчамлар чизмасини тузиш лозим.

1. Ўлчам олишда белни белбог билан боғлаб қўйиш керак.
 2. Ўлчамлар қоматнинг ўнг томонидан ўлчанади.
 3. Ўлчам олганда ўлчанаётган одам тўғри, бемалол туриши керак.
 4. Ўлчамлар сантиметр тасмасида ўлчанади. Ўлчамда сантиметр тасмасини жуда қаттиқ ёки ҳаддан зиёд бўш ушламаслик керак.
 5. Узунлик ўлчамлари тўлиқ ёзилади. Айлана ва кенглик ўлчамларининг ярми ёзилади, чунки чизмалар ярим қоматга қурилади.
- Ўлчамни тўғри олиш учун асосий чизикларнинг қоматда жойлашишини билиш керак.

Бўйин чизиги
Кўкрак чизиги
Бел чизиги
Бўкса чизиги
Тизза чизиги

Ўлчамлар аниқ кетма-кетликда, қоматнинг ортиқча қимирилаши ва ҳаракатланишига йўл қўймаслик мақсадида олдиндан тайёрланган жадвал асосида олинади. Кийим ўлчами кўкрак айланасининг ярмига кўра аниқланади.

Кийимни макетлаш (санчиш усули) – бу андазаларни (бичик) лойиҳаламасдан кийим яратиш усули. Костюм яратиш шундан иборатки, унда дизайннер манекен ёки одам танасига макетлаш газламасидан ўйлаган кийим лойиҳасини тўғнағичлар билан қадаб чиқади. Сўнгра газлама манекендан ечилиб тўғнағичлар олинади, газламани стол устига жойлаштириб, чизғич ва андазалар (лекалолар) бўйича яратилган чизикларни тузатади.

Ўлчов
Өлшем
Мерка
Measurement

Қадимда кийимларни бичмасдан, тана атрофига газлама бўлакларини ўраб юришган, кейинчалик кийимларни тўғри бурчакли бўлаклардан тикишган ва фақат шундан кейин одам танаси шакли бўйича кийимлар тикила бошланди.

Кийим бичишнинг дастлабки ҳаракатлари Шарқда кузатилган. Кейинчалик бундай ғоялар Европада пайдо бўлди. Тикувчилар кийимларнинг ён қисмларини тасмасимон иплар билан бириктириб чиқишиган. Бундай кийимлар инсон қомати шаклининг чиройини кўрсата олмас эди. Тахминларга кўра, кийимларни бўлак қисмлардан тикиш ғояси Европа кийим усталари томонидан қадимий очилиб-ёпилувчи жанговор совут ихтироиларидан олинган деган фикр бор. Шу тариқа кўп вақтгача алоҳида кийим ҳисобланган енг – энди кийимга бирга тикила бошлади, ҳар бир оёқга бўлак-бўлак кийилган болақлар – энди бирга тикилиб шимлар пайдо бўлди.

Үлчов олиш қоидалари ва унинг белгилари

Номи	Шартли белгилари	Үлчов олиш қоидалари	Мақсад
Бўйин ярим айланаси	Бя	Бўйин асосидан еттинчи умуртқа поғонаси ва бўйинтуруқ чукурчаси устидан ўлчанади.	Кийимдаги бўйин айланасининг ўлчамини аниqlаш учун.
Кўкрак ярим айланаси	Кя	Орқада куракларни туртиб чиқсан жойидан қўлтиқ тагидан ўтказиб, кўкрак олдидан айлантириб ўлчанади.	Маҳсулот кенглиги (эни) аниqlанади.
Бел ярим айланаси	БеЯа	Белнинг энг хипча жойидан ўлчанади.	Белбоғ узунлиги аниqlанади.
Бўкса ярим айланаси	БўЯа	Думба нуқталаридан кўндаланг ўтиб, олдида қорин чиқиши ҳисобга олиб ўлчанади.	Кийимнинг кенглиги аниqlанади.
Орқанинг белгача узунлиги	ОБУ	Еттинчи умуртқа поғонасидан бел айланаси чизигигача ўлчанади.	Бел чизиги аниqlанади.
Кийим узунлиги	КУ	Елканинг энг юқори нуқтасидан умуртқа бўйлаб кийимнинг керакли узунлигигача ўлчанади.	Кийимнинг керакли узунлигини аниqlайди.
Елка кенглиги	ЕК	Бўйин асосидан елка нуқтасигача кўндаланг ўлчанади.	Елка кенглиги аниqlанади.
Елка айланаси	ЕА	Кўндаланг ҳолда елка ўқига перпендикуляр қўлтиқ ости бурчакларига уринтириб ўлчанади.	Елка айланаси аниqlанади.
Енг узунлиги	ЕнУ	Елка нуқтасидан эркин ҳолда туширилган қўлнинг исталган узунлигигача ўлчанади.	Енг узунлиги аниqlанади.
Бўйи	Б	Бош ўртасидан полгача бўлган вертикал узунлик ўлчанади.	Одамнинг бўйини аниqlаш, бунга ОБУ ва ОлБУ боғлиқ.
Кўкрак кенглиги	КК	Кўкрак безларининг устидан, қўлтиқ ости олд бурчакларигача кўндаланг ўлчанади.	Олд кенглик аниqlанади.
Олд белгача узунлиги	ОлБУ	Бўйин асоси нуқтасидан кўкрак нуқтаси устидан бел чизигигача ўлчанади.	Юқори нуқтадан олд узунлигини бел чизигигача аниqlайди
Орқа кенглик	ОК	Кўкраклар устидан қўлтиқ ости орқа бурчакларигача кўндаланг ўлчанади.	Орқа кенгликни аниqlайди.

Ўлчам олиш учун андаза
чизмасини куриш

Юқоридаги жадвалдан фойдаланиб, синфдошигиз билан бир-бирингизнинг ўлчамингизни олиб, иш дафтарига ёзинг.

1. Ўлчам олиш учун қандай анжомлардан фойдаланилади?
2. Ўлчам олишда қандай қоидаларга амал қилиш керак?
3. Ўлчам қай тартибда олинади?

Амалий ишдан олдин хавфсизлик техникаси қоидаларини тақорорлаш ҳамда ёдга тушуриб олиш керак.

ХТ

Костюм яратиш

1. Композиция қонунларига риоя қилған ҳолда (силуэт, чизиклар, пропорциялар, ранг, материал түзилиши) костюм дизайнини яратинг.
2. Турли безак материаллардан фойдаланиб, машина ёки құл усулида (кичик манекенда ёки құғирчоқда) деталларни бичиш ва унга ишлов беришни амалга ошириң.

1-нусха. Газламанинг алоҳида бўллагидан (ёки бошқа материалдан) макетлаштириш.

1. Андаза асосида құғирчоқ макетини қирқиб олинг.

2. Газлама ва тўғнагичлар тайёрланг.

3. Бурмалар ёрдамида моделлашни амалга ошириң.

4. Тайёр макет.

Манекенга газламани санчиш усули моделлар конструкцияси ва модел яратишнинг энг қизиқарли усулидир. Модел яратишнинг асосий жараёнлари қанчалик муҳим бўлмасин (фоя, эскиз, газлама танлаш ва бичиш, расм ёки компьютерда лойиҳалаш), фоянинг сўнгги тимсолини манекенда яратиш доимо модельернинг танқидий кўзқарашини ва мохир қўлларини талаб қиласди.

Газламани манекенга ёки танага санчиш жараёнида матонинг хусусиятларини тўлиқ ҳис қилиш, унинг пластик хоссаларини тушуниш мумкин. Бу усул моделлашда газламанинг тузилиш хусусиятлари ва расмларидан (гулларидан) фойдаланишга кенг имконият яратади. Бу унинг танада қандай ўтиришини, инсон юрганда ёки ҳаракатсиз ҳолда қандай қўриниши ва ўйлаган моделлар ва танланган газлама бир-бирига мос ифодасини топганлигини кўриш имконини беради.

2-нусха. Зар қоғоздан (фольга) макетлаш.

Материал: зар қоғоз, ингичка скотч, маркер, құғирчоқ.

1. Құғирчоқни фольга билан ўранг, скотч билан маҳкамланг.

2. Моделга мувофиқ лиф чизиги ва витачка ёки рељеф чокини чизинг.

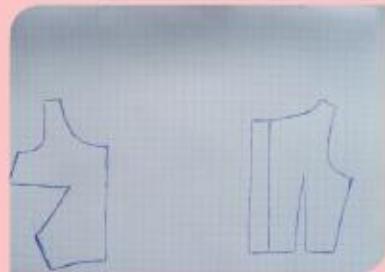
3. Тайёр андазани құғирчоқдан олинг.

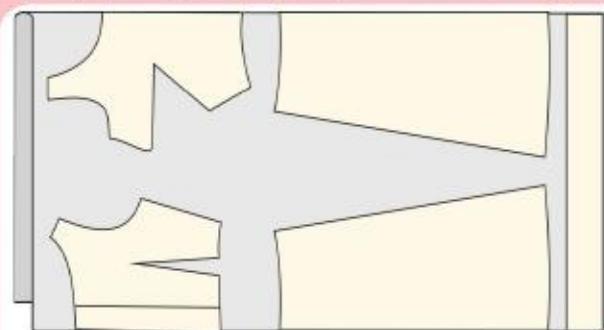
4. Белгиланган чизик бүйіча андазани қирқинг.

5. Андазани эркін жойлашиши учун ёнидан 1–3 мм қолдириб қоғозга күчириңг, елка қисмінінг чизигіга тұмалар учун йүлакча чизинг.

6. Юбка учун зарур үлчовлар – бел ҳажми ва маҳсулот узунлигини олинг. Андаза олинг, уни газламага қўйинг. Деталларни (қисмларни) қирқинг.

7. Маҳсулотни қўл ёки машинали усулда йигинг.

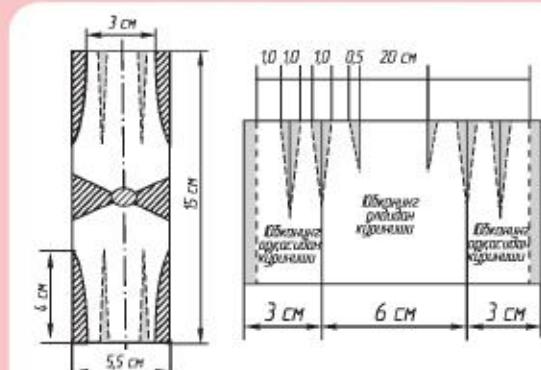

3-нусха. Қоғоздан макетлаш.

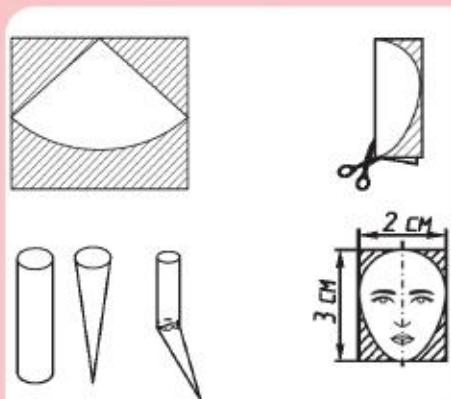
1-қадам. Асосий модулни яратинг.

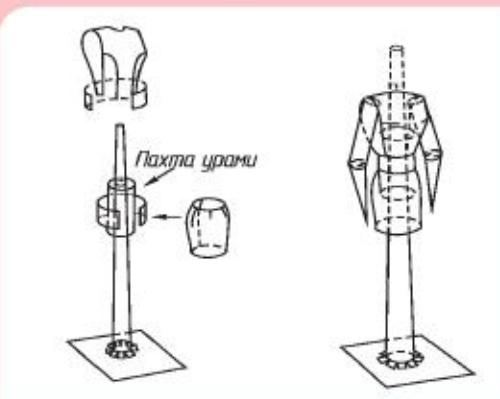
2-қадам. Күкрак ва юбка чизмасини куриңг.

3-қадам. Бош ва құлларни
моделлаштириңг.

4-қадам. Йигилган юбка ва лифни асосга
маҳкамланг.

5-қадам. Модулни йиғинг.

6-қадам. Үз костюм дизайнингизни яратинг
(тайёр костюм намунаси).

Сиз макетлашнинг қайси нусхасини танладингиз? Үз танловингизни асосланг.

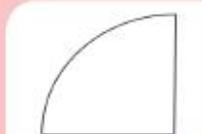
Қозоқ миллий аёллар костюмини яратиш

1. Қозоқ миллий кийим-бошини құғирчоқда макетлаш.

Бажариш тартиби:

- 1 та модулни үлчами 30×30 см бўлган қофоздан (гавда), 2 та модулни 10×10 см бўлган қофоздан тайёрланг (кўл);
- 2,5 см диаметрли пенопластли шарчага тишкавлагич жойлаштиринг (бош), унга кўз, бурун, оғиз чизинг;
- иплардан турмаклаб (соч кәби), шарчага ёпиштиринг;
- гавда билан бошни тишкавлагич ёрдамида бириктиринг;
- чизма бўйича камзол кесиб олиб, уни каттароқ үлчамдаги модулга мустаҳкамланг;
- кичикроқ үлчамдаги модулларни (кўллар) гавдага ёпиштиринг;
- чизма бўйича бош кийим қирқиб олиб, уни безанг;
- құғирчоқни йигинг.

Бош кийим

Камзол

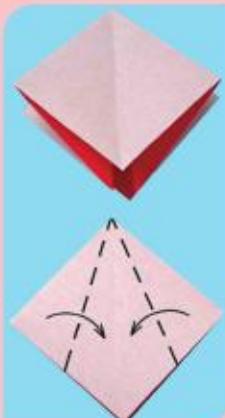
Құғирчоқ

КУСУДАМА моделининг тайёрланиш схемаси

1. Тутбурчак бўлакни тескари қўйинг ва уни буклаб диагонал чизигини топинг. Ўгиринг. Қоғозни буклаб ва очиб марказий тик ва кўндаланг чизикларни белгиланг. Ўгиринг.

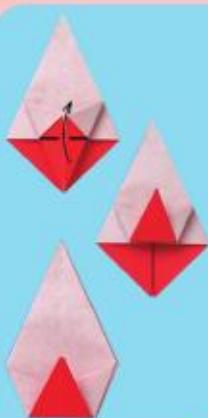

2. Бир вақтнинг ўзида белгиланган чизиклар бўйича букланг. Икки квадратли асос шакл ҳосил бўлади. Шаклни «кириш»ини пастга қаратиб, четидан ўртасига қараб олдидан орқасига букланг.

3. Четлари эгилгандан тўртта «чўнтак» ҳосил бўлади.

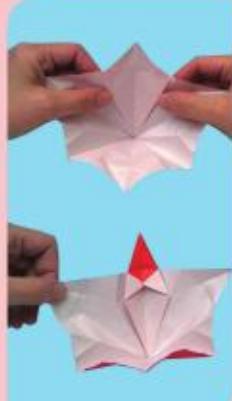
Битта «чўнтак»ни текисланг. Танаворни чап томонини ўнг томонига «варақланг». Худди шу ишни қолган жуфт «чўнтак»лар билан бажаринг.

4. Танаворнинг «чўнтак»сиз томонини очиб олинг. Четларини ўртасига букланг. Бурчак эгинг. Бу жараённи яна уч марта танаворни «варақлаб» бажаринг.

5. Олинган танаворни түлиқ ёйинг. Бурмалари белгиланган қоғоз варгининг ўртага у ботиқ бўладиган қилиб босинг. Энди энг сўнгги модулни қуринг. Юқориги чап томонидаги бурчакдан бошланг. Қоғоз четларини, суратда нуқтали-узик чизиқлар билан белгиланган жойларидан кўлларингиз билан ушланг.

6. Бурмаларни орқага квадрат бурчагига қайиринг. Нуқтали-узик чизиқлар билан белгиланган бурмалар астарида тўқнашиши лозим. Пайдо булган «баргни» олдин белгиланган бурмаларнинг ўртасига букинг.

7. Бурчакни ичкарига эгинг. Ҳосил бўлган шаклнинг ўнг қисмини чапга «варакланг». Кейинги баргни худди шундай бажаринг.

8. Яна «барг» чеккаларини ва бурчакларини букинг. 7 ва 8 жараёнларни икки мартадан бажаринг. Модул тайёр.

2. Буюмнинг ўзига хослиги ва маҳоратингиз даражасини кўрсатиб, ўз гояларингизни, тақдимот қилиб кўрсатинг.

Кусудама, дастлаб қоғоз шарчалари ичидаги қуритилган доривор ўсимликларни сақлаш учун мўлжалланган. Улар бу идишларда сақланибгина қолмай, ёрқин шарчаларни касал одам тўшагининг бошига илиб қўйишган ва уларнинг тузалиб кетишига ишонган. Япон тилидан таржима қилганда «доривор шар» деган маънени беради.

Тақдимотнинг тахминий режаси

1. Тўлиқ бажарилган буюмни номланг, намойиш қилинг.
2. Ушбу ишни бажаришга сизни унданган мақсад, вазифа, сабабларни кўрсатинг.
3. Фойдаланилган жихозларни атанг.
4. Танланган буюмнинг модели, безаклари, унинг хусусиятлари тўғрисида гапириб беринг. Ўз танловингизни асосланг.
5. Танланган ишингизнинг ижобий ва салбий томонларини кўрсатинг. Агарда шу ишга яна муружаат килсангиз, унинг кандай эстетик кўринишларини, сифатини ўзгартирган бўлардингиз?
6. Ишларнинг конструкциялаш ва технологик қисмлари тўғрисида гапириб беринг, ишингизни бажаришдан олган янги билимларингиз, кўникумларингиз ҳакида мулоҳаза килинг.
7. Экологик нуқтаи назардан ишингизни баҳоланг.
8. Маҳсулотнинг таннархини ҳисоблаб чиқинг ва буюм тўғри танланганлиги, уни бажариш мақсадга мувофик экани ҳакида холоса чиқаринг.
9. Маҳсулотнинг рекламасини намойиш қилинг.
10. Бажарилган лойиҳа ишларингизни ҳаққоний баҳоланг.

**§ 17. ГАЗЛАМА МОЗАИКАСИ ТЕХНИКАСИДА ТИКУВЧИЛИК БҮЮМЛАРИНИНГ
ДИЗАЙНИ (ПЭЧВОРК, КВИЛТ, ҚУРОҚ). ФОЯЛар ЯРАТИШ. ЭСКИЗ. МАТЕРИАЛНИ
ТАНЛАШ ВА ТАЙЁРЛАШ. ИШ ЖАРАЁНИНИНГ КЕТМА-КЕТЛИГИ**

1. Расмларни күриб чиқинг, уларни нима бирлаштиряпты?
2. Улар қандай усулда бажарилган?

Қулоқ тикиш
Құрақ құрау
Лоскутное шитье
Quilting

Бадий мозаика қулоқ тикишда тажрибалар ўтказишни ёқтирадиганларни ўзига жалб этади.
Халқ хунармандлари ва замонавий дизайнерлар томонидан қулоқ техникасида жуда күп бүйлар яратилған.

Дизайн – ғоядан бошлаб уни амалга оширишгача бўлган ҳаракатларни лойиҳалаш ва тайёрлашни ўзида мужассамлаштирган жараён.

Дизайнер – қандайдир буюмларни дизайнини яратувчи одам (дизайн бўйича мутахассис).

Тикувчилик буюмлари дизайнни – тикувчилик буюмларини моделлаш ва конструкторлаш, қулайлик, тежамкорлик ва гўзалликни ўзида бириктирган зарур материалларни танлаш.

1. Қоғоз ўртасига таҳлил этилётган нарсанинг расмини чизинг. Эскиз ёнига таърифий ва мазмунли саволлардан тузилган икки турдаги изоҳ ёзиб чиқинг. Ёзма баённи ва савол мазмунини (сизнинг ғоянгиз бўйича) тузинг ва ёзинг.

Дизайн-таҳлилга нарсанинг физик сифатлари киради: фойдаланувчининг назаридаги шакли, ранги, ўлчами, сифати (кулайлик, вазифаси, ташки кўриниши ва ҳоказо).

2. Мустақил равишда турли нарсаларнинг дизайн-таҳлилини, «Фойдаланувчи синови» машқи асосида бажаринг.

Саволларга жавоб беринг:

- Буюмнинг вазифаси қандай?
- Буюм ўз вазифасини бажарайтими?
- Ундан фойдаланиш енгил ва қулайми?
- У сизга маъқулми?
- Сиз бу буюмни харид қилган бўлармидингиз?

3. Изоҳ.

Буюм 5 балли шкала бўйича баҳоланади. Баҳоларни изоҳланг.

Жавоб:

5	4	3	2	1

Қуроқ тикиш турлари (газлама мозаикаси)

Қўл ёки машина усулида газлама бўлакларидан бутун буюм мозаика услубида тикиладиган қўл ҳунарининг қадимий тури. Бу усул уч минг йилдан ортиқ вақтдан буён маълум.

Қуроқ тикиш турлари

Қуроқ

Қозогистондаги манзарали-амалий санъат турларидан бири. Турли таркибдаги, турли рангдаги газлама бўлакларидан нақш ёки бутун бир кийимни акс эттириш.

Квилт

Қуроқ тикишнинг Америкача техникасида икки бўлак газлама ва уларнинг орасига солинган ватина ёки пахта биргаликда сириб тикилиши лозим. Матонинг икки тарафини бириктирувчи чоклар гаройиб бўртган расм ҳосил қиласди.

Пэчворк

Ранг-баранг газлама бўлакларидан бутун бир буюм тикилиб, маълум расмлар ҳосил қилинадиган қўл ишларининг бир намунаси. Унинг ватани Англия ҳисобланади.

Қулоқ тикиш учун деярли барча газламалардан фойдаланса бўлади. Табиий газламалар билан ишлаш осонроқ (айниқса майда гулли), чунки улар яхши ювилади ва дазмолланади. Буларга, аввало, чит, сатин, зигирдан тўқилган газламалар киради.

Бундай газламаларга қўйиладиган асосий талаб шундаки, уларнинг чўзилиш даражаси паст, кам тўқилувчан, чидамли бўлиб, мумкин қадар бир хил қалинлиқда ва зичликда бўлиши керак. Шу билан бирга қистирма материаллар – синтепон ёки пахта (буюм ичини тўлдиришга), безак материаллари – бодич, тасма, тўрлар (буюмларни безаш учун) ҳам зарур бўлади.

Ранглар айланаси: асосий ва ҳосила ранглар

Рангни тўғри танлаш учун, ранглар жилосини яхши билish керак, шунда сиз қулоқ «рангтасвирини» яратиша кўпол хатоларга йўл қўймайсиз. Асосий учта ранг мавжуд: қизил, сариқ, кўк. Қолган барча ранглар ҳосила – яъни рангларни бир-бирига аралаштириб тайёрланади.

Турли рангдаги ва тузилишдаги қулоқлар билан ишлаб кўринг. Ранглар айланаси ва нақшлар чизмасига суяниб, қулоқ буюмингизнинг схемасини тузинг.

Қулоқ тикишдаги асосий нақшлар схемаси

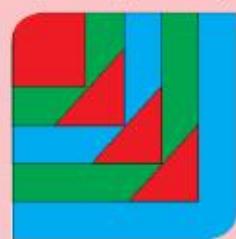
Бўтакўз (ботагөз)

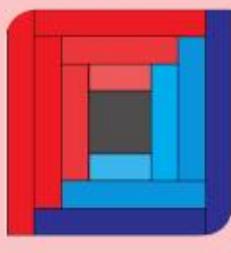
Туморча (тўмарча)

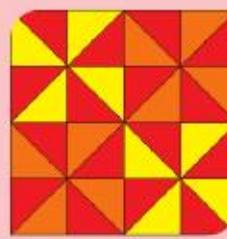
Қайчи (қайши)

Қудук (құдық)

Тегирмон (дијрмен)

Юлдуз (жұлдыз)

Paint компьютерлик дастури ёрдамида ўзингиз тўқимачилик (газлама) мозаикасининг бир бўлагини яратинг.

Қулоқ буюмларни тикишда андазалардан фойдаланилади. Улар турли ўлчам ва шаклларда: квадрат, учбурчак, ромб шаклида бўлиши мумкин. Битта андазадан бир неча марта фойдаланилишини ҳисобга олган ҳолда, улар қалин, мустаҳкам материаллардан: қалин картон, пластик, органик ойнадан ясалади. Аниқ ҳисоблаб ишланган андаза чиройли ва бежирим буюм ишлашга замин бўлади.

Ҳар хил усулдаги қуроқ буюмларнинг намуналари

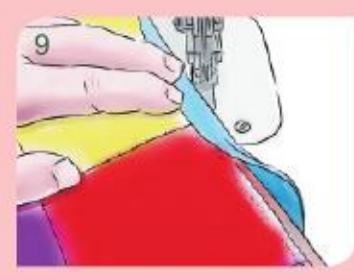

Диван ёстиқасини тайёрлаш

Қуйида берилган иллюстрацияга қараб, амалий топширикни бажаринг.

1. Қуроқ маҳсулотини яратиш жараёни ҳақида гапириб беринг.
2. Маҳсулот эскизини қуроқ тикиш техникасида ишлаб чиқинг: нақш тузинг ва ранглар айланаси ҳақидаги билимларни фойдаланиб, уни бўянг.
3. Деталлар сони ва уларнинг ўлчамини ҳисобланг, қуроқ маҳсулотини бичиш учун андаза (лекало) ишлаб чиқинг.
4. Ишлаш учун керакли материаллар, асбоб ва мосламалар танланг ва тайёрланг.

Қуроқ буюм яратиш жараёни

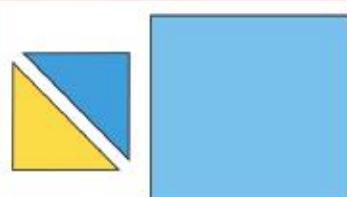
1. Сизнинг уйингизда қандай манзарали-амалий санъат буюмлари бор?
2. Улар сизни нимаси билан ўзига жалб этади?
3. Қуроқ тикиш турларини атанг. Уларга тавсиф беринг.
4. Қуроқ тикиш учун қандай газламалар ишлатилади?
5. Иш учун газламани қандай тайёрлаш керак?
6. Андаза нима учун керак?

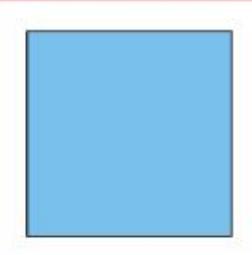
§ 18. БЮМ ТАЙЁРЛАШ. БЮМНИ БЕЗАШ

Диван ёстиқасини тайёрлаш

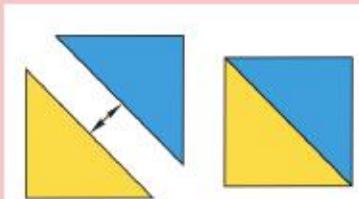
1. Андаза бўйича чок ҳақига 1 см ташлаб бичиб олинг: ҳаво рангли газламадан 4 та учбурчак, саригидан – 4 та учбурчак, синтепондан – томонлари 40 см квадрат.

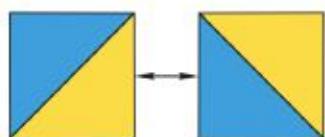
2. Ёстиқчанинг орқа томонини учун чок ҳакисиз 28×42 см ўлчамда 2 детал бичиб олинг.

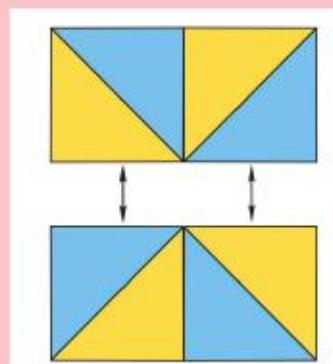
3. Учбурчак деталларни жуфтлаб (оч ва тўқ) узун томони билан бириттириб, чок ҳақи ўринларини дазмолланг.

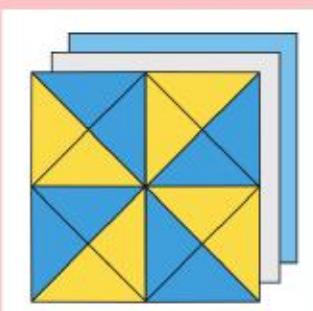
4. Квадратларни ранглар кетма-кетлиги билан бириттиринг.

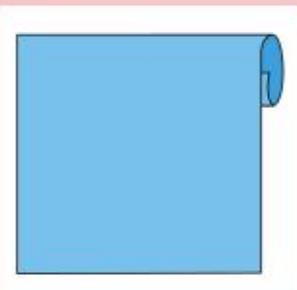
5. Йўлоқларни квадрат шаклига бириттиринг.

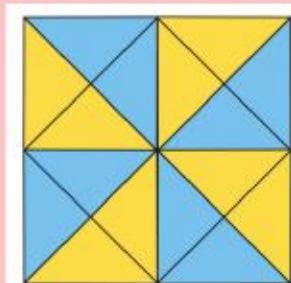
6. Ёстиқ деталларини астари билан қўйиб, орасига синтепон солиб буюмни чизиклар бўйича қавиб чиқинг.

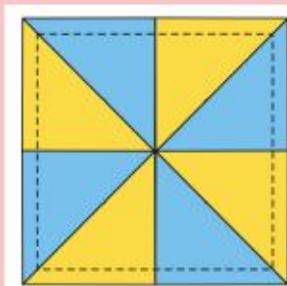
7. Ёстиқнинг орқа томонидан 1 см кенглиқдаги икки марта буклаш учун жой қолдиринг, чокни дазмолланг.

8. Деталларни бир-бирига шундай жойлаштирингки, квадрат ҳосил бўлсин.

9. Ёстиқ деталининг олд ва орқа бўлакларининг ўнгини бир-бирига қўйиб, периметри бўйича тикинг (чок кенглиғи 1 см).

1. Буюмнинг эскизини мустақил чизинг ва қуроқ тикиш техникасида уни бажаринг.
2. Ранглар жилоси ва асбобларни ҳисобга олиб, материал танланг.

Ёстиқ безатиш нусхалари

1. Қуроқ тикишда қандай геометрик шакллар ишлатилади?
2. Бу техникадан фойдаланиб қандай буюмлар тайёрласа бўлади?
3. Нима деб ўйлайсиз, қуроқ тикиш – бу санъатми?

Тақдимотга тайёрланиш

1. Қуроқ тикиш техникасида ўзингиз тайёрлаган буюмнинг тақдимотини тайёрланг. Ишингизни тақдимот қилиш шаклини танланг.
2. Бажарган ишингиз номини атанг, уни намойиш этинг.
3. Ушбу ишни бажаришингизга иштиёқ уйғотган сабабларни атанг. Мақсад ва вазифаларни кўрсатинг.
4. Фойдаланилган асбобларни атанг.
5. Танлаган маҳсулот модели, безаги, хусусиятлари ҳақида айтиб беринг.
6. Буюмлар ва материаллар бўйича танловингизни асосланг.
7. Танлаган нарсангизнинг ижобий ва салбий томонларини кўрсатинг.
8. Маҳсулотнинг эстетик кўриниши ва сифатини қайта яхшилашда нима ўзгариш киритиш имконини кўрсатинг.
9. Лойиҳанинг конструкцияси ва технологик бажарилиши, буюмни бажариш борасида олган билим ва кўнікмаларингиз ҳақида айтиб беринг.
10. Экологик нуқтаи назаридан маҳсулотни асосланг ва рекламасини кўрсатинг.
11. Бажарилган ишни ҳақоний баҳоланг.

ОВҚАТЛАНИШ МАДАНИЯТИ

§ 19. СОҒЛОМ ОВҚАТЛАНИШ АСОСЛАРИ

1. Суратларни кўриб чиқинг. Маҳсулотларнинг зиёни ва фойдасини таҳлил қилинг.
2. Қандай овқатлар фойдали? Нима учун?
3. Қайси овқат заарли ҳисобланади? Фикрингизни исботланг.

Соғлом овқатланиш – бу нафақат организмни түйимли моддалар билан қондириш востиаси, балки фаровонлик, ақлий ва жисмөнин саломатлық гарови, ҳамда күп касалликларнинг олдини олиш тадбири.

ШҰЖЫҚ

Крестьянское хозяйство «ВОСХОД»,
ҚР, Глубокий ауданы, Уварово ауылы/РК, ВКО,
Глубоковский район, с. Уварово.

Кұрамы: сиыр еті, шошқа еті, екле, бағтардың еті, үм, тұз, дәмдеуіштер, сарынсақ/Состав: говядина, свинина, лягушка, мясо голов, мұха, соль, поваренная пищевая, специи, чеснок.
Термикалық жағдайы: сұлттылған!
Термическое состояние: охлажденная.

ҚАРАЖИДЕК
ЖАРТАЛЫҚ КОЮ СҮТТЕ ЖЕМІС ЙОГУРТЫ

Майдың салмактық үлесі 1,5%

Кұрамы: кальянтанған және майы алынған сиыр сүті, кант, «Қаражидек» жеміс толтырышы (кант, қаражидек жемістегі, су, тұралған крахмал, натрия цитраты, сорбат калия, сорбат калия, «Қаражидек» табигия түкесе хош иштедіріші), майы алынған күргак сүт және йогурт ашытқысы.

Тағамдық құндылығы (100 г. вийнге есептегендегі): майы - 1,5 г., акузызы - 4,0 г., комірусы - 14,0 г.

100 г. вийнге есептегендегі

энергетикалық құндылығы - 90 ккал

Жарамдылық мерзімінін сонында
өнімдегі сүтті қышқылды микроорганизмдердің
мөлшері 10^7 КОЕ/г кем болмайды.

Пасло рно-лососевое

Өнім көлдануға жаралды/Продукт готов к употреблению
Өзін сертификаты/Предприятие сертифицировано

Кұрамы: едіріктен алған сары май

струд, ардан балық сы,

майшабап, ұлғасымын, та.

Салындырылған: Е-200-0,1%.

Состав: супер расщепленно-сливочный

лосось және кетчуп.

Массовая доля: Е-200-0,1%.

Тағамдық құндылығы 100 г.

Амин-ф. крахмал/Пищевая

ценность на 100 г продукта:

белок - 9,5 г, макроир -

49,3 г, калории/Белок -

49,3 г, калории/Калории -

Тўйимли ва тўғри овқатланиш – соғлом турмуш тарзининг муҳим элементидир. Терининг, сочнинг ҳолати, ички органларимизнинг яхши ишлаши ўзида зарур моддалар бўлган таомларни истеъмол қилишимизга боғлиқдир. Оқсиллар, углеводлар, ёғлар, дармондорилар (витамин), минерал тузлар овқатланишда тўқималар ва ҳужайралар учун курилиш материаллари бўлиб ҳисобланади.

Оқсиллар инсон танаси ҳужайраларининг янгиланишига ҳизмат қилади ва одам танаси оғирлигининг 1/5 қисмини ташкил этади. Оқсиллар кўпроқ гўшт, балик, сут маҳсулотларида учрайди. Оқсил ўсимликларда ҳам учрайди (айниқса ловия, ясмиқ, сўя, гречка, ёнгоқларда кўп). Агар овқатда оқсил етишмаса, организмнинг юқумли касалликларга қаршилик кўрсата олиши сустлашади.

Углеводлар – энергия манбаи бўлган органик моддалардир.

Ёғлар – танани совишдан сақлайдиган энергия манбаи, у ҳар хил касалликлар билан курашида танага ёрдам беради. Аммо ёғли таомларни кўп ейиш зарар.

Дармондорилар соғлик учун зарур, улар танани касалликдан сақланишга ёрдамлашади.

Улар танага жониворлар ва ўсимлик маҳсулотларидан тайёрланган овқатлар билан бирга киради.

Минерал тузлар ҳамма озиқ-овқат маҳсулотлари таркибига киради. Улар орасида натрий ва калий тузлари, кальций, магний, фосфор, темир, рух, марганец, хром, йод, фтор ҳам бор. Улардан бола организми учун муҳимрорги: кальций, калий, фосфор, магний ва темирдир. Озиқ-овқатнинг энг муҳим компоненти бўлиб кальций ва фосфор ҳисобланади. Улар тана скелетининг минерал асосини ташкил қилади. Мева ва сабзавотларда энг кўп миқдорда учрайдиган калий тузлари юрак фаолияти ва танадаги сув мувозанатини мувофиқлаштиришга ёрдам беради.

Турли манбалардан фойдаланиб, жадвални тўлдиринг.

Маҳсулот	Унда қандай фойдали моддалар бор?	Нима учун фойдали?
Сут, апельсин, сельдерей		
Қора олхўри, йогурт		
Брокколи		
Денгиз маҳсулотлари (лосось ва бошқа балиқлар), ёнгоқ		
Помидор, жигар, картошка, қора олхўри шарбати		
Қизил гўшт, бананлар, тухумлар		
Ловия, тўқ-яшил сабзавотлар		

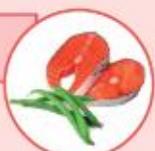
Жумлаларни тўлиқтиринг: «Соғлом бўлиш учун ... керак», «Қовурилган маҳсулотлар, газли ичимликлар ва фастфуд тановул қилишдан келиб чиқадиган касалликларга ...».

«Соғлом овқатланиш – ўқишида ёрдамчи» мавзусида эссе ёзинг.

Одам организмига фойдалы озиқ-овқатлар

Мия: ёнгоқлар, лосось

Сочлар: ловия, лосось

Юрак: помидорлар, пиширилган картошка, қора олхўри шарбати

Кўзлар: сабзи, черника

Ўпка: брокколи, брюссель ва хитой карами

Мускуллар: банан, балиқ, тухум

Жигар: треска балиғи, қовоқ, олма

Буйрак: кўкатлар

Тери: черника, лосось, кўк чой

Суяклар: апельсин, сут, сельдерей

Озиқ-овқат қўшимчалари таомга ёқимли кўриниш, таъм ва ҳид бериш учун қўлланилади. Авваллари қўшимча сифатида табиий маҳсулотлардан тайёрланган (масалан, ўсимлик зираворлари) табиий ингредиентлар ишлатиларди.

Кимё саноати ривожланиши билан озиқ-овқат қўшимчалари сунъий йўллар билан ишлаб чиқарила бошланди. Натижада синтетик қўшимчалар пайдо бўлди, бу бўёқлар, консервантлар, қуюқлаштиргич, стабилизаторлар, антиоксидантлар, нейтрализаторлар ва бошқалар. Озиқ-овқатга қўшиладиган дармондорилар ва микроэлементлар, озиқ-овқат қўшимчалари қаторига кирмайди. XX асрнинг иккинчи ярмида яриммаҳсулотларнинг кенг тарқалиши муносабати билан синтетик озиқ-овқат моддаларини ишлаб чиқариш жуда оммавийлашди.

Бироқ сўнгги пайтларда одамлар фойдалироқ озиқ-овқатларни истеъмол қилишни афзал кўрмоқдалар. Бу ишлаб чиқарувчиларни озиқ-овқат қўшимчаларини табиий озиқ-овқатлардан – кўкатлар, мевалар, сабзавотлар ва бошқалардан фойдаланиб тайёрлашга мажбур этмоқда.

1. Инсон саломатлигига озиқ-овқатларнинг сифати таъсир кўрсатадими?
2. Дўконга озиқ-овқат маҳсулотлари олишга кетаётганда, нимани билишингиз керак?
3. Қайси озиқ-овқат маҳсулотларини афзал деб биласиз, нима учун? Қандайлари ҳақида умуман унтиш керак?
4. Овқатланишда хом ва пишмаган ўсимлик маҳсулотларни истеъмол қилишга мумкинми?

§ 20. ТАОМНОМА ТУЗИШ

Инсон соғлиги ва ишга лаёқатлиларини сақлаш учун ўз организмини ҳәёти давомида энергия заҳиралари билан түлдириб туриши керак. Озиқ-овқат билан инсон организмига тушаётган энергия сарф қилинаётган энергия билан бир-бирига мос бўлиши лозим. Инсон саломатлиги ва ҳәётининг давомийлиги озиқ-овқатлар сифати ва тўғри овқатланишга боғлиқ.

Озиқ-овқат мувозанати

Оқилона овқатланиш – жинси, ёши, меҳнат қилиш шакли ва бошқа омилларга кўра физиологик тўлақонли овқатланишdir.

Озиқ-овқатни ўз микдорида, мўътадил, мувозанатли, хилма-хил, биологик тўлақонлили истеъмол қилиш оқилона овқатланишнинг асоси ҳисобланади.

Тўғри ва оқилона овқатланиш, озиқ-овқатларни ва вақтни тежаш мақсадида таомномани олдиндан тузиб қўйиш керак. Бу озиқ-овқат моддалар таркибини тўғри тақсимлаш ва турлантиришга ёрдам беради.

Таомнома – бу нонушта, тушлик ва кечки овқат учун тайёрланган таом ва ичимликлар рўйхати.

Таомноманинг вазифаси – таомнинг енгил ҳазм бўлиши ҳамда юқори даражадаги хилма-хилликни бириктирган дастурхон тузишидир: тушлик, кечки таом ёки нонушта вақтида ҳеч қандай маҳсулот тақрорланмаслиги керак, тўйимли таомлар эса енгил ва бошқа турдаги таомлар билан алмashiши (навбатлашиши) ва аксинча бўлиши керак.

Таомномани тузишида одамларнинг ёши (болалар овқати), саломатлиги (парҳезли овқатлар), машғулот тури, иқлимий шароити, йил фасллари ва бошқалар ҳисобга олинади.

Таомноманинг бир неча тури мавжуд:

1. Тушлик таомномаси.
2. Кундузги рацион таомномаси.
3. Тўлиқ тушлик таомномаси.
4. Кечки овқат таомномаси.
5. Навбатчи таомлар таомномаси
6. Зиёфат таомномаси.

Уч вақтли овқатланиш таомномасини тузишида қўйидагиларни ҳисобга олиш керак:

1. Нонуштанинг умумий калорияси 700–800 ккал бўлиши керак. Нонуштанинг ҳажми – 600–775 грамм.
2. Тушликнинг умумий калорияси – 1100–1380 ккал. Тушликнинг ҳажми – 1100–1300 грамм.
3. Кечки овқатнинг умумий калорияси – 500–600 ккал. Кечки овқатнинг ҳажми – 550–600 грамм.

Таомнома
Мәзір
Меню
Menu

Нонуштага сутли бўтқа ёки бошқа сутли маҳсулот ейиш фойдали; тушлик имкониятга кўра сабзавотлардан тайёрланган салатлар ва биринчи таом (хоҳлаган шурва), иккинчи таом (гўшт ёки балиқли гарнир билан) ва учинчи (шарбат, компот ёки ичимлик) таомдан ташкил топиши лозим. Кун давомида бир неча янги меваларни истеъмол қилиш керак.

Ҳар бир халқнинг ўз диди ва майли бор. Масалан, инглизлар нонуштага сули, чала пиширилган тухум ва қуюқ, янги дамланган чой тайёрлашади. Америкаликлар кўпинча эрталаб апельсин шарбатини ичиб, бодроқ ёки мюслиларни, қоқ нон, ёнғоқ ёғи билан бутербродлар ейишади. Анъанавий француз нонуштаси эса – бу круассан ва бир пиёла сутли қаҳвадан иборат. Энг фойдали нонушта – бу инглизлар нонуштаси, энг тез – америкаликлар нонуштаси, энг мазалиси эса – француз нонуштаси ҳисобланар экан.

Таомномада таомлар аниқ белгиланган тартибда ёзилади:

1. Яхна таомлар ва газаклар – балиқли, гўштли, сабзавотли.
2. Иссик газаклар – балиқли, гўштли, сабзавотли.
3. Шўрвалар: яхна, ширин, тиник, зираворли.
4. Балиқ ва гўштли иссиқ таом; парранда гўштидан тайёрланган таомлар.
5. Сабзавотлардан, ёрмалар, дуккаклилар, макарон ва ун маҳсулотларидан тайёрланган таомлар.
6. Мевалар ва ширин таомлар.
7. Иссик ва яхна ичимликлар.
8. Ун ва қандолат маҳсулотлари.

Инсон организмига зарур бўлган бир кунлик озиқ моддалар ва энергия миқдори

Истеъмол қилувчи	Оқсиллар, г		Ёғлар, г		Угле-водлар, г	Энергияси, ккал
	Хаммаси	Шу жумла-дан жони-ворлар	Хаммаси	Ўсимликлар		
Болалар (11–13 ёш)	96	58	96	15	300	2 860
Ўспирин ўғил болалар (14–17 ёш)	106	64	106	20	423	3 160
Ўспирин қизлар (14–17 ёш)	93	56	93	20	366	2 760
Эркаклар	113	68	106	32	451	3 300
Аёллар	96	58	90	27	383	2 800

1. Қўшимча материаллардан фойдаланиб, «Турли жаҳон мамлакатларининг нонушта / тушлик / кечки овқат таомномаси» (танлов асосида) мавзусида компьютерда тақдимот тайёрланг. Унинг фойдаси ва хусусиятларини аниqlанг.

2. Олинган билимлар асосида таомнома тузинг.

Айрим таом ва маҳсулотларнинг энергетик қиймати

Таом ва маҳсулотнинг номи	Оғирлиги, г	Калорияси, ккал	Таом ва маҳсулотнинг номи	Оғирлиги, г	Калорияси, ккал
Бўғирсоқлар	50	125	Сувда пиширилган мол гўшти	90	134
Буғдой нони	50	123	Қайнатилган от гўшти	100	162
Ёғ	20	76	Буғда пиширилган мол гўштидан котлет	100	168
Тухум	1 шт.	133	Қази	100	170
Сутли ва шакарли чой	200	120	Сувда пиширилган (ёғ билан) картошка	250	280
Сутли ва шакарли қаҳва	200	139	Кўк нўхат	100	40
Пишлоқ	50	104	Қозоқча гўшт	200	520
Сутли ва шакарли какао	200	218	Қуштили	50	130
От гўштидан колбаса	50	110	Ёнгоқлар	100	565
Арпа бўтқаси	200	102	Пломбир музқаймоғи	100	226
Геркулес сутли бўтқаси, ёғ билан	200	200	Сутли шоколад	50	307
Кефир	200	100	Пишириқлар	100	298
Иримшик	100	174	Янги бодринг	100	11
Сут	180	111	Янги карам ва ўсимлик ёғидан салат	155	100
Гўжа	180	110	Ўрик қоқи	50	40
Шўрва	200	260	Олма, нок	100	42
			Апельсин	100	24
Угра	300	250	Мевали шарбат	200	90
Қаймоқ (ёғлилиги 20%)	50	104	Қимиз	100	72
Мол тили	100	176	Шубат	100	88
Аччиқ шўрва	400	870	Қовурдоқ	440	895
Манти	350	670	Лимонли ширин чой	200	60
Гречкали бўтқа	200	329	Гуруч бўтқаси	200	323

1. Жадвалдан фойдаланиб, ўзингизнинг кунлик овқатланиш рационингизни тузиб чикинг.

Кунлик овқатланиш рациони (кунлик таомнома)

Овқатланиш вақти	Таомлар номи	Умумий оғирлик, г	Умумий калорияси
Нонушта			
Тушлик			
Иккинчи тушлик (толма чой)			
Кечки овқат			
Жами:			

2. Фойдали ва зарарли таомларни аниқлаган ва овқатланиш вақтига эътибор қаратган ҳолда бир-бирингиз билан ишларингизни алмаштиринг.

3. Ўзингиз учун қулай бўлган овқатланиш вақтини белгиланг, бунда овқатланиш орасидаги вақт 4–4,5 соатдан ошмаслиги ҳамда камида узилиш 3 соат, кечки овқат ва ухлаш орасидаги вақт 2 соатдан кам бўлмаслиги зарур. Кузатувларни жадвалга ёзинг.

Овқатланиш вақти

Овқатланиш вақти	Шахсий вақт	Тавсия этилган вақт
Нонушта		7.30–8.00
Тушлик		12.30–13.30
Иккинчи тушлик (толма чой)		15.30–16.30
Кечки овқат		18.30–19.30

Чипслар Джордж Крам томонидан тасодифан ихтиро килинган. У ресторонда ишлар эди. Бир куни унинг мижози «Фри картошкаси» жуда қалин тўғралганлиги юзасидан шикоят қиласди. Крам мижозига ҳазил тариқасида қофоз каби юпқа кесилган картошка бўлакларини қовуради ва уни дастурхонга тортиқ қиласди. Овқат ўзгача жуда мазали бўлиб чиқади. Чипсларнинг жуда машхур ва ажойиб таъмига қарамай, уларнинг таркибида дармондорилар ва минерал моддалар умуман йўқ.

Чипслар таркибидаги ёғ моддалари саратон касаллигига олиб келиши мумкин. Инсон организмига чипслар билан биргалиқда тушувчи ортиқ миқдордаги тузлар, суякларнинг ўз меъёрида ўсишига халақит беради, модда алмашинувини бузади, шиш ҳосил қилиши ва юрак ҳасталигига олиб келиши мумкин. Чипсларга маза берувчи бўёқлар ва таъм ростлагичлар аллергия келтириб чиқариши мумкин.

1. Овқатда қандай озиқ моддалар бор? Уларнинг организмдаги роли қандай?
2. Оқилона овқатланиш деганда нимани тушунасиз?
3. Таомнома тузишда нималарга эътибор қаратиш лозим?
4. Калория нима?

§ 21. ОШХОНАНИ ЖИҲОЗЛАШ. ОВҚАТ ТАЙЁРЛАШ УЧУН ИШЛАТИЛАДИ-ГАН ИДИШЛАР, АСБОБЛАР ВА МОСЛАМАЛАР

1. Расмларга қаранг. Ошхонани жиҳозлаш мезонини тузиб чиқинг. Ошхона учун зарур бўлган ҳамма идишлар ва ускуналар борми?
2. Ошхона жиҳозлари ва ускуналарини жойлаштиришда ҳафсизлик техникаси қоидаларига риоя қилинганми?

Идиш
Ыдыс
Посуда
Dishes

Ошхона – уйнинг асосий хоналаридан бири бўлиб, биз кўп вақтимизни у ерда ўтказамиз. Шунинг учун у қулай ва функционал бўлиши керак. Оқилона жиҳозланган, шинам ошхона эса кундалик ишни чарчамасдан бажаришга имкон беради.

Тайёрланаётган овқатнинг сифати маълум даражада ошхона идишларига боғлиқ.

Овқат тайёрлаш учун куйидагилар зарур бўлади:

- бульон ва шўрвалар тайёрлаш учун турли ўлчамдаги 4–5 та кастрюля;
- гўшт, балиқ, картошка, қуймоқ, блинлар (суюқ ҳамирдан қуймоқ) ва сабзавотларни қовуриш учун турли ўлчамдаги товалар тўплами. Маҳсулотнинг ҳар бир тури учун алоҳида чўянли, эмалланган, тефлон қопламали товалар;
- гўшт, сабзавотларни димлаш учун чўзиқ қозон (гусятница);
- пишириқлар тайёрлашга мўлжалланган турли ҳажмдаги шаклчалар.

Ошхона идишлари

Ошхона идишларидан ташқари дастурхон идишлари ҳам керак бўлади. Улар таркибида дастурхон учун, чойга ва қаҳвага оид сервислар киради. Дастурхон сервисига чуқур, майда, та-маддилар ва пишириқлар учун ликоплар, ҳар хил таом (шўрва, соус, ош идишлари) идишлари, зираворлар идиши, ҳамда пичоқлар, санчқилар, қошиқлар тўплами кириши шарт. Чой сервисининг тўлиқ тўпламига қайнатиш чойнаги, сут идиши, қанддон, пиёлалар ва тагликлар тўплами ётади. Қаҳва сервисининг тўлиқ тўпламига қаҳва қайнатадиган идиш, қаймоқ идиши, қанддон, пиёлалар ва ликопчали косачалар тўпламини киритиш мумкин.

Сервизларни яна қандолат маҳсулотлари учун вазалар, саватчалар, десерт ликопчалари билан тўлиқтириш мумкин.

Стол сервизи

Чой сервизи

Кофе сервизи

Дастурхон асбоблари

Ошхонада керакли бўладиган анжомлар қаторига сабзавот тозалагич, кўпиртириш жиҳози, пироглар учун куракча, тахтача, қайчи, ёғоч болға ва бошқалар киради.

Замонавий ошхоналарга турли майший техника, қисқа тўлқинли печ, буғда пиширгич, блендер (майдалагич), электр чойнак ва қаҳва майдалагич, ошхона комбайни, электр грили, қаҳва қайнатгич, қиймалагич, шарбат сиққич ва бошқалар киради.

1. Ўз уйингиздаги ошхона интеръерини чизинг. Сиз нималарни ўзгартирган бўлар дингиз?

2. Овқат тайёрлаш учун ишлатиладиган асбоблар ва мосламаларни, ҳамда ишлатиладиган идишларнинг таркибини тузинг.

1. Ошхона қандай вазифаларни бажаради?

2. Ошхона учун қандай жиҳозлар ва ускуналарни зарур деб ўйлайсиз?

3. Жиҳозларни ва ускуналарни охсонага жойлаштиришда нималарга эътибор бериш керак?

4. Идишларнинг турларини айтинг?

**§ 22. ОВҚАТ ТАЙЁРЛАШ АСБОБ ВА МОСЛАМАЛАРНИНГ ИМКОНИЯТЛАРИНИ
ҮРГАНИШ**

Овқат тайёрлашда ишлатиладиган асбоб ва
мосламаларни кўриб чиқинг. Уларнинг қайси
бири сизга таниш? Улар ёрдамида қандай
операциялар бажариш мумкин?

Тайёрлаш
Өзірлеу
Приготовление
Cooking

Сабзавотлар ва меваларни кесиш турлари

Оддий

тилим

тахтачали

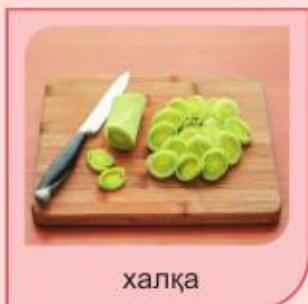
кубикли

сомонча

айлана

халқа

ярим халқа

бўлак

Мураккаб

нокли

юлдузча

пайраха

шарикли

Мева ва сабзавотларни тұғрашда
құлнинг түғри ҳолати

Мева ва сабзавотларни кесишда иш-
латиладиган асбоб ва мосламалар

Мева ва сабзавотларни кесиб безаш

Салатларни ва бошқа таомларни безаш учун сабзавотларни махсус кескичлар билан ёнғоқ, бочка күренишида чиройли кесилади. Помидор ёки лавлагидан – атиргулчалар, бодрингдан – елпигичлар, сабзидан – тожлар, тишли халқачалар, юлдузчалар ишлаш мүмкін.

Таомни безаш учун мева ва сабзавотларни бадий кесиш – карвинг деб аталаdi.

Мева ва сабзавотлардан қилинган карвинг таом билан мазасига күра уйғунлашиши керак.

Сабзавотли аквариум

Яңги үзилган мева ва сабзавотлардан ишланған кесма

1. Зарур идиш ва инвентарь тайёрлаш.
2. Мева ва сабзавотларни танлаш.
3. Дастлабки ишлов бериш.
4. Таомни кесиш ва безаш.

Жадвални тұлдиринг.

Таом	Озиқ-овқат	Идиш	Асбоблар	Мосламалар

Замонавий ошхонада құшимча асбоб ва мосламалар қандай вазифаны бажаради?

§ 23. БУТЕРБРОД ВА ИЧИМЛИКЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

1. Бутерброд тайёрлаш учун асосий озиқ-овқатлар расмини кўриб чиқинг. Улар инсон саломатлиги учун фойдалими?

2. Фойдали бутербродлар тайёрлаш учун қандай озиқ-овқатлар ишлатилади, уларнинг инсон учун қандай зарурати бор?

Бутерброд турлари

Очиқ

Оддий

Мураккаб

Ёпиқ

Газакли (канапе)

Маҳсулотлардан фойдаланиши бўйича

Гўштли

Сутли маҳсулотлар билан

Сабзавотли

Балиқли

Ширин

Тайёрланиш технологиясига кўра

Яхна

Дастурхонга қўйиш олдидан тайёрланади.

Иссиқ

Олдиндан тайёрланиб, дастурхонга қўйиш олдидан қизиб турган печда ёки микротўлқинли печда иситилади.

Олинган билимингиз асосида фойдали бутерброд (очиқ-ёпиқ) тайёрлаш учун технологик харита тузинг. Бутерброд безатишнинг янгича оригинал ғоясини ўйланг ва расмини чизинг.

Бутербролар иссиқ ёки яхна ичимликлар билан истеъмол қилинади. Иссиқ ичимликларга чой, қаҳва, какао киради. Улар сув ёки сут билан тайёрланади. Сут, шакар ёки қаймоқлар қўшилганда иссиқ ичимликларнинг озуқалик қиймати ортади. Иссиқ ичимликлар одатда нонушта вақтида ва иккинчи тушлиқда ичилади. Яхна ичимликларга минерал ва мева сувлари, шарбатлар ва ҳоказолар киради.

Ичимлик
Сусын
Напиток
Drink

Иссиқ ичимликлар

Қаҳва

Какао

Чой

Иссиқ ичимликлар сифатига қўйилган талаблар

- Ичимликни фақат истеъмол қилиш олдида тайёрланади.
- Дамланган чойни 3–4 соатдан кейин ичиш мумкин эмас.
- Тайёр қаҳва иссиқ ёки яхна ҳолатда тортилади, лекин илиқ ҳолатда эмас.
- Ичимликнинг ранги, агар у чой бўлса, қизгиш ёки кўкимтири, агар қаҳва бўлса – тўқ жигарранг бўлиши керак.

Чой – инсон истеъмол қиладиган энг қадимий ичимликлардан бири. Чойнинг пайдо бўлиши афсоналарга бой.

1. Биринчи бўлиб чой баргларининг дамламасини Хитой жанубидаги подачилар истеъмол қила бошлашган. Улар жониворларнинг бир бута баргларини чимдиг егандан сўнг бардам бўла бошлаганини пайқашган.

2. Милоддан аввалги 2700-йилларда Хитой қўл ёзмаларида чой ҳақида маълумот берилган. Милоддан аввалги 1737-йилда Хитой императори ўз богида сув қайнатар эди, тўсатдан қайнаётган сув устига бир неча барглар учиб тушади. У сувни татиб кўриб, унинг ёқимли таъмидан ва майнин хидидан завқланади.

3. Япон афсонасига кўра, кўп соатли ибодат вақтида бир руҳоний уйқудан юмилиб кетаётган қовоқларини кесиб олиб ерга ташлаган. Қовоқлар тушган жойдан барглари уйқуни қочиришга қодир бўлган иккита чой бутаси ўсиб чиқкан.

Яхна ичимликлар

Сув

Организмдан зарарли моддаларни чиқаради.

Клюква морси

Иммунитетни мустаҳкамлади.

Шарбат

Дармондориларга бой.

Олма шарбати

Жигар ва буйракка фойдали.

Анор шарбати

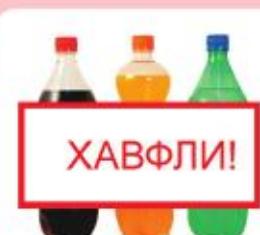
Юрак ва қон томир фаолиятини нормаллаштиради.

Ялпиз чой

Тинчлантиради, бош оғригини қолдиради.

Газли ичимликлар

ХАВФЛИ!

Газли ичимликлар таркибида кирувчи (аспартам лимон кислотаси,ベンзоатнатрий, карбонатангидрид газлари) одам организмига салбий таъсир этади.

Ичимликлар яхна турда истеъмолга берилади. Ичимлик суви, квас, морс ва қадоқланган (ёки шиша бутилкадаги) ичимликларни қопқоқли кўзачаларда, бокалларда, конус ёки цилиндр шаклдаги стаканларда истеъмолга берилади.

Ичимликларни кўзачада берганда кўзача 1/2 миқдорда тўлдирилади ва қофоз салфетка тўшалган ликоп устига кўйилади. Ичимликлар учун муз маҳсус идишда узатилади.

Табиий
Табиги
Натуральный
Natural

- Уч дона шаффоф идиш тайёрланг, уларнинг ҳар бирига бир чой пакетчасидан солинг. Расмда кўрсатилгандай, сув қуиб чиқинг.
- Шаффоф идишлардаги жараённи 1–2 дақиқа давомида кузатиб туриш.
- Чой дамлашдан олдин биз нима учун сувни қиздирамиз?
- Тажриба якунини умумлаштирган ҳолда, ўз кузатувингиз бўйича тақдимот ясанг.
- Жадвалдан фойдаланиб, иш дафтариңизга чой тайёрлаш технологиясини (кетма-кетлигини) ёзинг.

1-тажриба

Стаканни совуқ сув билан тўлдиринг.

2-тажриба

Стаканни уй ҳароратидаги сув билан тўлдиринг.

3-тажриба

Стаканни қайноқ сув билан тўлдиринг.

Чой дамлашнинг технологик харитаси

Маҳсулот номи	Маҳсулотнинг миқдори	Тайёрланиш кетма-кетлиги	Идиш ва жиҳозлар
Чой			
Сув			
Сут (қаймоқ)			

Чой дамлаш учун сополдан тайёрланган чойнаклар тавсия қилинади, чунки уларнинг иссиқлик ўтказиш даражаси кам.

Тайёрлаш олдидан чойнакни қайноқ сувда чайиб, сўнгра унинг ичига маълум миқдорда қуруқ чой солинади, ҳамда чойнак ҳажмининг 1/3 қисмига қайноқ сув қўйилади. Қопқоги ёпилиб, 5–8 дақиқа махсус иссиқ жойда дамлаб қўйилади. Дамлагандан сўнг идишга қайнаган сув тўлдириб, пиёла, чашкаларга қўйилади. Пиёланинг четигача тўлдириб қўйишга бўлмайди. Чойни пиёлага қанчалик кам қўйилса, яна тез қўйилаверади. Мехмоннинг чойи доимо қайноқ бўлиши керак.

Ёзги пайтларда чойни шакарсиз ёки лимон бўлаги билан шакар қўшиб, 8–10 °C гача совутилган ҳолатида бериш мумкин.

- Сиз фойдали бутерброд тайёрлаш учун қандай масаллиқлар ишлатиш кераклигини эслаб қолдингиз?
- Қайси бутербродларнинг фойдаси камроқ ҳисобланади, нима учун?
- Қайси турдаги бутербродларни дастурхонга тортиш олдидан тайёрланади?
- Газли ичимликларни истеъмол қилиш нима учун зарарли ҳисобланади?
- Табиий шарбатлар ва ичимликларни истеъмол қилиш фойдали эканлиги ҳақида хуласа чиқаринг?

§ 24. САБЗАВОТЛАР ВА МЕВАЛАРДАН САЛАТЛАР ТАЙЁРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Сабзавотлар ва мевалардан тайёрланган барра салатлар

Бир турдаги сабзавотлардан

Бир нечта сабзавотлар аралашмасидан

Мевали

Қайнатиб пиширилган сабзавотлардан салатлар

Консерваланган сабзавотлар құшилған

Гүшт маҳсулотларидан

Балиқлар ва денгиз маҳсулотларидан

1. Сабзавотли салатлар тасніфини күриб чиқинг.
2. Салат тайёрлаш учун қандай маҳсулотларни ишлатиш мүмкін.
3. Қайнатилған ва барра сабзавотлардан қандай салатлар тайёрланади?
4. Ушбу салатларни тайёрлашда ишлатыладын асосий ва құшимча маҳсулотларни атанг.
5. Уларни тайёрлаш учун қандай асбоб ва мосламалар зарур?
6. Нима учун мева ва сабзавотларни ҳар куни истемол қилиш лозим?

Амалий иш олдиdan хавфсизлик техникаси қоидаларини ёдға тушириб, тақрорлаб олиш зарур.

Дастлабки салатларни римликлар үйлаб топишиған. Тантана-ларда асал, туз ва уксус билан арапаштирилған сабзавот ва мевалардан тайёрланған таомлар тортиш одат тусига кирған. Salato ёки salata сүзи «зираворли таом» маъносини билдиради. Одатда, салат латук, эндивия, пиёз баргларидан тайёрланиб, улар уксус ва асал билан зираворланади ва гүшт билан бирга дастурхонга тортилади.

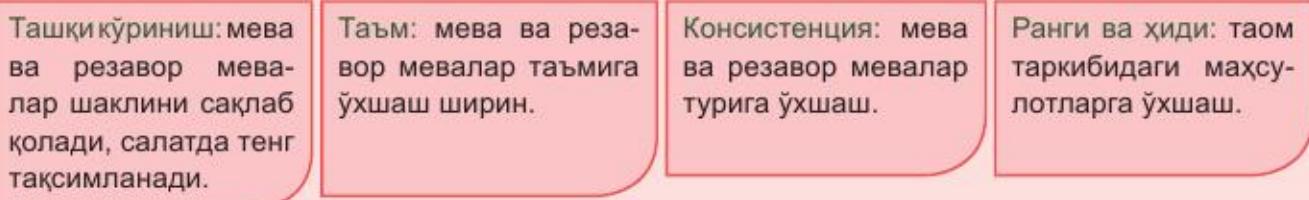
1. Салатлар тайёрлаш технологияси кетма-кетлигини ва рецептини ўрганиб олинг.
2. Ўз салатингизнинг рецептини яратинг. Унга технологик харита тузинг.
3. Зарур бўлған идиш ва анжомларни тайёрланг.
4. Мева ва сабзавотларни танланг. Агар салат қайнатиб пиширилган маҳсулотлардан ташкил топса, уларни совуши учун олдиндан пишириб олиш керак. Сўнг хом маҳсулотларни ишлатишига тайёрланг – ювинг, тозаланг, кесинг. Маҳсулотларнинг бир қисмини салатни безаш учун фойдаланинг.
5. Салатни рецепт бўйича тайёрланг.
6. Таомни салатдонга жойлаштиринг, сабзавотларни маҳсус кесиш мосламаларидан фойдаланиб, кесинг ва безанг, дастурхонга торting.
7. Тайёр таомни тотиб кўриб, баҳо беринг.

Мевали салат тайёрлашнинг технологик жараёни

Мевали салат сифатига қўйиладиган талаблар

Дармондорили салат тайёрлашнинг технологик жараёни

1. Салат тайёрлашда кўлланган кесиш усулларини айтинг.
 2. Амалий ишларни бажаришда қандай асбоблардан фойдаландингиз?
 3. Шу асбоблар ва ускуналар билан ишлашнинг хавфсизлик техникаси қоидаларини айтинг.
 4. Салат тайёрлашда сиз сабзавотларни қандай кесиш шаклидан фойдаландингиз?

ҮЙ МАДАНИЯТИ

§ 25. ШАХСИЙ ГИГИЕНА. ЎЗИНИ ПАРВАРИШЛАШ

- Буюмларни кўриб чиқинг. Улар нимага мўлжалланган?
- Қайси нарсаларни ҳатто дугонангиз билан бўлишишга бўлмайди?

Шахсий гигиена
Жеке бас гигиенасы
Личная гигиена
Personal hygiene

Тери ва сочлар парваришига кўра шахсий гигиена қоидаларини тузинг. Қоидаларни расмлар элементлари билан берилган концептуал харита кўринишида (A3 / A2 форматда) синфга тақдимотланг.

Шахсий гигиена ва соғлик

Кун тартиби

Тозалик – соғлик гарови

Меҳнат, дам олиш,
спортнинг алмашиниши

Терини

Сочни парваришиш

Оғиз бўшлиғи гигиенаси

Тўғри овқатланиш

Шахсий гигиена

Үй гигиенаси

Тери гигиенаси

Овқатланиш гигиенаси

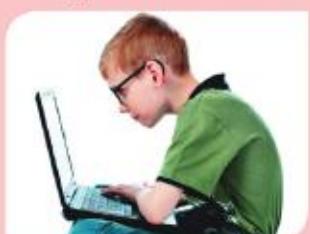
Сув гигиенаси

Кийим гигиенаси

Күриш гигиенаси

Соч гигиенаси

Пойафзал гигиенаси

Ётөк бўлма гигиенаси

Тозалик ва шахсий гигиена – инсоннинг бутун умри давомидаги ажралмас йўлдоши.

Қизларнинг шахсий гигиенаси ақлий ва жисмоний меҳнатнинг дуруст алмашинуви, жисмоний тарбия билан шугулланиш, мунтазам равишда тўлақонли овқатланиш, уйку, шунингдек тана, кийим, ич кийим, пойафзал тозалиги ва хонадон сарамжонлигини ўз ичига олади.

Шахсий гигиена қоидаларини ҳар бир инсон билиши даркор, чунки унга қатъий амал қилиш соғлигимизни мустаҳкамлашга, ақлий ва жисмоний иш қобилиятини оширишга имкон беради ва ҳар қандай фаолиятда юқори ютуқларга етишиш гарови бўлиб ҳизмат қиласди.

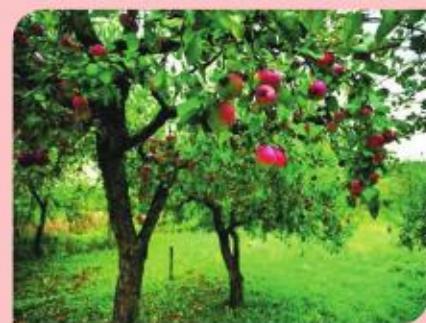
Ёдда сақланг:

1. Ҳар куни ювининг. Душ қабул қилинг. Тери тезда ифлосланади ва ундаги майдада тешикчалар тўлиб, терининг «нафас олишига» йўл қўймайди.
2. Сочингизни жадвал бўйича бир ҳафтада бир марта эмас, балки кир бўлиши билан ювинг.
3. Кариеснинг олдини олиш мақсадида, тишларингизни доимо ювиги юринг.
4. Қўлларингизни синчиклаб кузатиб боринг. Тирноқлар тоза ва қисқа қилиб олинган бўлиши керак. Овқатланишдан олдин, хожатхонадан чиқсанда, кўчадан кирганда, жониворлар билан ўйнаганда, албатта, қўлингизни совунлаб ювинг.

1. Шахсий гигиенага нималар киради?
2. Терини қандай парваришлиш керак?
3. Овқатланиш маданияти хақида айтинг.
4. Үй ва кийим гигиенаси ҳақида нималар биласиз?

§ 26. ЎСИМЛИКШУНОСЛИКНИНГ АСОСИЙ ЙҰНАЛИШЛАРИ

1. Иллюстрацияларни күриб чиқинг, уларни гурұхларга бүлинг.

2. Инсон үсимликтерден қандай фойдаланади?

Үсимликшунослик
Өсімдік шаруашылығы
Растениеводство
Plant growing

Үсімлікшунослик – маданий үсімлікларни озиқ-овқат маҳсулотлари манбай сифатида, озиқланиш ва безаш мақсадида, шунингдек, ишлаб чиқарыш хом ашёси сифатида фойдаланыш мақсадида ўстириш.

Үсімлікшуносликнинг асосий йұналишлари: әкінчилик, сабзавотчилик, мевачилик, манзаралы боғбончилік ва гулчилік.

Сабзавотчилик (полизчилик) – үсімлікшуносликнинг бир соҳаси бўлиб, унинг вазифаси маданий сабзавотларни етиширишдан иборат.

Мевачилик – қишлоқ хўжалигининг бир соҳаси бўлиб, унинг вазифаси истеъмолга яроқли мева ҳосилини берадиган кўп йиллик үсімлікларни ўстиришдан иборат.

Боғбончилік – бу үсімлікшуносликнинг бир соҳаси бўлиб, кўп йиллик ва резавор мевали ҳамда безак үсімлікларни ўстириш билан шуғулланади.

Гулчилік – гулли-манзаралы үсімліклар етишириш билан уларни боғларга, хиёбонларга, истироҳат боғларига ўтказиш, хоналарни безаш билан шуғулланадиган соҳа.

1. Суратларни кўриб чиқинг. Маданий үсімлікларни ўстириш учун қандай шароитлар бўлиши зарур?

2. Ёруғлик қанчалик кўп бўлса, ҳосил шунчалик кўп бўлади, деганлари ростми?

3. Агар маданий үсімлікларни ўстириш учун зарур бўлган (ёруғлик, сув, иссиқлик, минерал моддалар, тупроқ) моддалар етишмаса нима рўй беради?

4. Ўйлаб кўринг, үсімлікнинг ўсиши ва ва ривожланиши учун қандай шароитлар бўлиши керак?

5. Ҳар бир аталган шароитлар үсімлик учун зарур эканлигини исботланг.

1. Үсімлікшунослиқда қандай касб эгалари ишлашади?
2. Бирор касбни танлаб, шу ҳақда гапириб беринг.
3. Қайси мамлакатларда иқлим шароитлари мева ва сабзавотларни ўстиришга қулай?

1. Үсімлікшунослик деб нимага айтилади?
2. Үсімлікшуносликнинг асосий вазифаси нимадан иборат?
3. Үсімлікшуносликнинг асосий йұналишларини, ва ўзига хос хусусиятларини атанг.
4. Қандай үсімліклар маданий үсімлик ҳисобланади?

§ 27. ЎСИМЛИКШУНОСЛИҚДАГИ БАҲОРГИ ИШЛАР

Баҳор – боғбонлар ва дәхқонлар учун қызғин палла. Даражтлар саломатлиги, боғларнинг кўриниши, ҳамда бўлғуси ҳосил баҳорги ишларнинг қанчалик тўғри ва мавридида бажарилишига боғлиқ.

Даражтларни оқлаш

Эрта баҳорда даражтларни қобигини зааркунандалардан, касалликдан ва қуёш нуридан ҳимоялаш мақсадида уларнинг танаси оқланади. Оҳаклаш қуруқ об-ҳавода бажарилади. Текис қобикили ёш ниҳолларни оқлаш тавсия этилмайди.

Майдонни тозалаш

Ариқ ва гулзорлардан қишдан қолган ахлат, барг, эски ўтларнинг барчаси хаскаш билан йигишириб олинади.

Сийраклаштириш

Шикастланган, касал, қуриган шохлар кесилади. Қалин шохлар арраланиб «яралар» пиҷоқда тозаланади. Кесилган шикастланган жойларига боғ муми суриб, ишлов берилади. Манзарали ўсимликлардан ёпинчиқ олинади.

Ерга ишлов бериш

Ерни юмшатиш. Қор эриб, ер бўшагач, даражат атрофини айланана ағдариб, юмшатиб, азот ўғитлари сепилади.

Юмшатилган ер – ғоваксимон ва донадор бўлиб, унда ўсимлик илдизлари тез куч олиб, яхши ривожланади. Тупроқни ўйиш, жўяқ тайёрлаш. Нам ерни ағдаришга бўлмайди. Ерни ағдарганда илдизларни олиб ташлаш лозим.

Баҳорги гўнглаш, қўшимча озуқалаш

Сабзавотларнинг, гулларнинг уруғларини (об-ҳаво шароитларга боғлиқ ҳолда) экиш

Зааркунанда ҳашаротлар ва бегона (ёввойи) ўтлардан тозалаш ишларини бажариш.

Сабзавот ва гул кўчатларини экиш

Тупроқ
Топырақ
Почва
Soil

Манзарали ва мевали дарахтларнинг шох-шаббасини шакллантириш

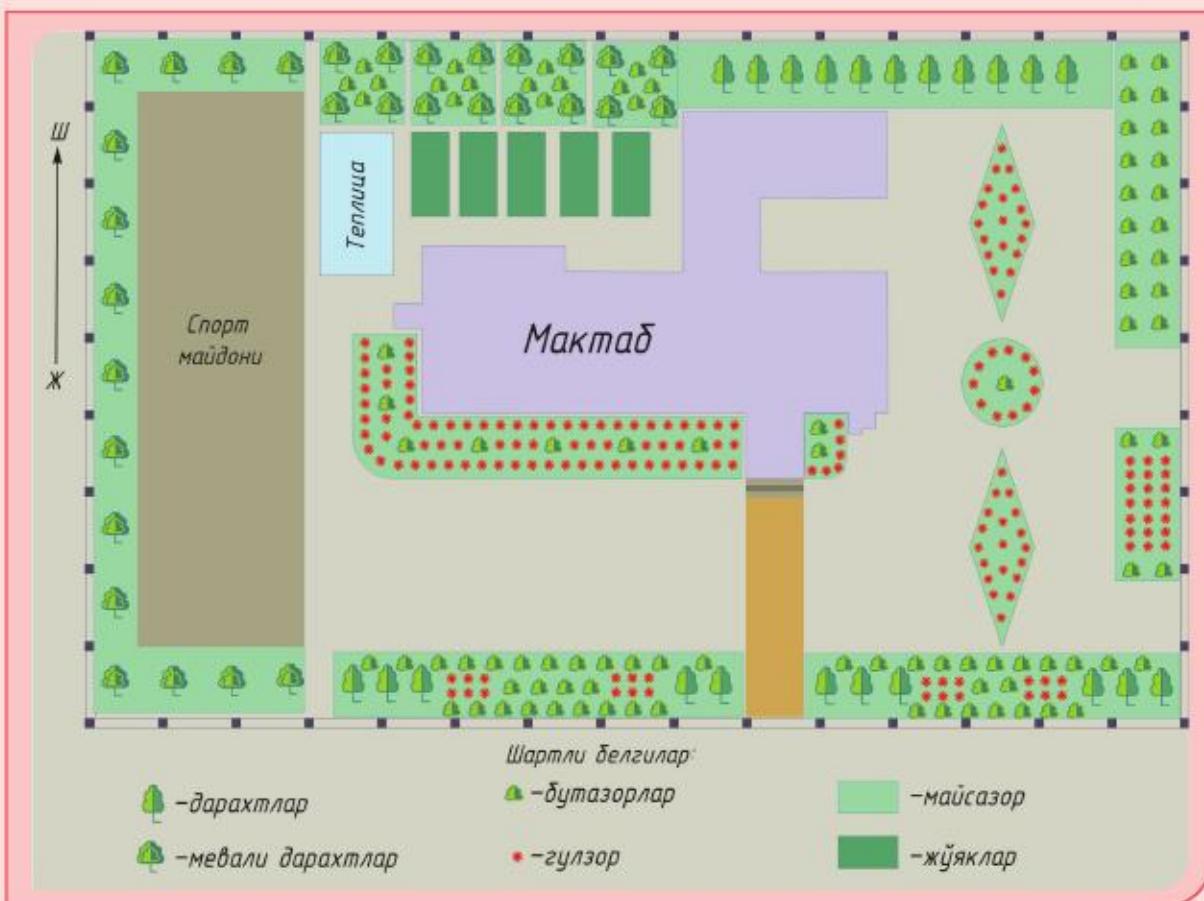
Мактаб тажриба участкасида ўтказилган кўчатларни суғориш, ўташ, ўғитлантириш

1. Мактаб яқинидаги майдонни кўчат ўтказиш учун ўрганиб чиқинг.
2. Ёруғ тушадиган ва соя томонини аниқланг.
3. Гулли-манзарали маданий ўсимликларни ўтказиш режасини тузинг. Қандай ўсимликлар (сабзавотлар) соя томонда, қайсилари ёруғ томонга ёилишини аниқланг.
4. Баҳорги ишлар учун сизга қандай материал ва асбоблар зарур бўлишини кўрсатинг.
5. Иш жараёнида ишлатиладиган асбоб ва ускуналарни ишлатиш учун хавфсизлик техникаси қоидаларини ўрганиб чиқинг.

Мактаб тажриба майдони

1. Баҳорда ўсимликшунослик бўйича қандай ишлар амалга оширилади?
2. Тупроқни экиш олдида қандай тайёрлашади?
3. Уруғлар униб чиқиши учун қандай шароитлар зарур?

САНИТАРИЯ-ГИГИЕНА ТАЛАБЛАРИ

1. Иш бошлаш олдидан күлни совун билан яхшилаб ювиш керак.
2. Ёруғлик манбаи чап ёки олдинги томонда бўлиши керак.
3. Ишлаш учун керак бўладиган асбоб-ускуналарни қулай ва мустахкам, текис ва тоза жойга қўйилади.
4. Соғликни сақлаш учун иш вақтида танаффус қилиш, кўзни, қўл, елка чигилини ёзиш учун машқлар бажариш лозим.

ХАВФСИЗЛИК ТЕХНИКАСИ ҚОИДАЛАРИ

• Умумий

1. Дарсга қўнгироқдан 5 дақиқа олдин келинг.
2. Махсус кийимни кийинг, соchlарни рўмол остига яширинг.
3. Асбобларни фақат ўз вазифасига ишлатинг. Кўлланиш қоидаси ўрганилмаган асбоблардан фойдаланманг.
4. Ўтмас ва носоз асбобларда ишламанг.
5. Ишлаш вақтида асбобларни ўқитувчингиз кўрсатгандек ушланг.
6. Асбоб-ускуна ва анжомларни мўлжалланган жойда сақланг.
7. Асбоб-ускуна ва анжомларни ўқитувчи кўрсатган тартибда жойлаштиринг.
8. Иш ўрнини тоза ва озода тутинг.
9. Иш сўнгидаги иш ўрнингизни яхшилаб йигиштириб қўйинг.
10. Танаффус вақтида хонадан ташқарига чиқиб, дам олинг.

• Пазандачилик ишларини бажаришда

иш бошлашдан олдин:

1. Ошхона жиҳозларининг созлигини, унинг белгиларини текшириб чиқинг.
2. Эмалланган идишларнинг бутунлигини текширинг, эмалининг кўчган жойлари, дарз кетган ошхона идишларини аниqlанг.
3. Сўриб олувчи вентиляцияни ишга туширинг.

ишлиётган вақтда:

1. Ошхона электр плитасини ёқишдан олдин унинг корпуси ҳимоя сими билан ерга уланганини, ҳимоя симининг созлигига ишонч ҳосил қилинг ва дизлектрик гиламча устида ишланг. Стол устига қўйиладиган электр плитасини ёқишдан олдин уларнинг шнурлари ва вилкаларининг бутунлигини текширинг, плитани ўтга чидамли таглик устига ўрнатинг. Очиқ спиралли электр плитасидан фойдаланиш таъкиқланади.
2. Таом тайёрлаш учун фақат эмалланган идишлардан фойдаланинг.
3. Сабзавотларни эҳтиёткорлик билан тозаланг. Картошка тозалаш учун новсимон пичоқдан фойдаланинг.
4. Нон, гастроном маҳсулотлари, сабзавотлар ва бошқа маҳсулотларни яхши чархланган ўткир пичоқ билан маҳсус таҳтача устида кесинг. Кесиш усулларига риоя қилинг: чап қўлингизнинг бармоқлари букилган ва пичоқ тигидан маълум масофада бўлиши керак. Хом ва қайнатилган сабзавотлар, гўшт, балиқ ва нонни кесиш учун маҳсус белгисига мувофиқ алоҳида таҳтачалар ишлатилади.
5. Гўштқиймалагич билан ишлаганда, гўшт ва бошқа маҳсулотларни гўштқиймалагичга маҳсус турткич билан итариб киргизиш керак.
6. Қирғичларда ишлаганда эҳтиётлик чораларини унутманг, маҳсулотларни маҳкам ушланг, сабзавотнинг майда бўлакларни қирғичга ишқаламанг.
7. Вақтинча сақланадиган озиқ-овқат чиқиндиларини оғзи яхши ёпиладиган идишларда сақланг.

8. Пичоқ ва санчқиларни бир-бирингизга берәётганды, дастасини олдига қилиб узатинг.
9. Идишдаги нарса қайнаш вақтида идишдан тошмаслигига эътибор беринг, унинг қопқогини сочиқ ёки ушлагич билан ушлаш керак.

ишиң якунлагандан сўнг:

1. Электр плитасини ўчиринг, ўчираётганды шнурлардан тортманг.
2. Ошхона анжомларини, иш столини, идишларни яхшилаб юваб қўйинг.
3. Ахлат, чиқинди ва қолдиқларни белгиланган жойга олиб чиқиб ташланг.
4. Кийимларни алмаштиринг, тортувчи вентиляцияни ўчиринг ва қўлингизни тозалаб ювинг.

• Газлама билан ишлашда

иш вақтида:

1. Игналар ва тўғнагичларни махсус белгиланган жойда сақланг (ёстиқчада, қутичада ва ҳоказо), уларни иш ўрнида қолдирманг.
2. Занглаган игналар ва тўғнагичлардан фойдаланманг.
3. Игна билан тикишда ангишвонадан фойдаланинг.
4. Андазаларни газламага тўғнагичнинг ўткир учи билан ўзингиздан тескари йўналишда қаданг.
5. Қайчиларни махсус жойларда сақланг, учларини ёпиқ ҳолатда тутиб, бир-бирингизга дастасини олдинга қилиб узатинг.
6. Тикув машинанинг қўзғалувчи қисмларига яқин эгилманг.
7. Тикув машинада ишлаганда игна қўлни заарлантираслиги учун бармоқларни лапкага яқин тутмаслик керак.
8. Ипни қайчи билан кесинг.

иш тугагач:

1. Тикув машинасини электр манбасидан узиб қўйинг.
2. Иш қуролларининг жойидалигини текширинг ва иш ўрнини яхшилаб тозалаб қўйинг.
3. Кийимингизни алмаштиринг ва қўлингизни тозалаб ювинг.

• Электр дазмол билан ишлашда

ишиң бошлишдан олдин:

1. Дазмолнинг вилкаси ва электр шнурининг изоляцияси бутунлигини текширинг.
2. Дазмол тагига кўйиладиган махсус, иссиққа чидамли таглик, полда диэлектрик гиламча борлигини текширинг.

иш вақтида:

1. Электр дазмолни фақат куруқ қўллар билан электр токига уланг ва узинг.
2. Ишдаги қисқа вақтли танаффусларда электр дазмолни термоизоляция таглигига қўйинг.
3. Дазмолнинг қизиб турган ости электр шнурларга тегмаслигини назорат қилинг.
4. Қўлни куйдириб олмаслик учун қизиб турган дазмолнинг металл қисмига тегманг ва газламани ҳаддан ташқари намламанг.
5. Электр токига уланган дазмолни назоратсиз қолдирманг.
6. Дазмолнинг нормал ишлашини кузатинг ва иш тугагач, уни вилкасидан тортиб электр тоқидан узиб қўйинг.

иш тугагач:

1. Электр дазмолни электр тармоғидан ажратинг.
2. Иш ўрнини тартибга келтиринг.
3. Кийимингизни алмаштириб, қўлингизни яхшилаб совунлаб ювинг.

• Қайчи билан ишлашда

1. Қайчини махсус жойда ёки иш қутисида сақланг.
2. Ишлаётган одамга нисбатан учлари ёпилган ҳолатда қўйинг.
3. Қайчини узатаётганды ёпиқ тигларидан ушлаб узатинг.
4. Иш тугагандан сўнг махсус ғилофга солиб қўйинг.

• Бөгдорчилук асбоблари билан ишлашда

1. Иш бошлашдан олдин асбобларнинг яроқлилиги текшириб кўрилади (унинг кесувчи юзалиари ўткир чархланган, дасталари – ишончли маҳкамланган бўлиши керак).
2. Асбобларни фақат ўзининг бевости вазифаси мос ишлатинг.
3. Хаскаш билан ерга ишлов беришда, оёқларни асбобнинг ўткир қирраларидан жароҳатланишидан сақланинг.
4. Асбобларни кўлдан-кўлга беринг, уларни ташлаб кетишга бўлмайди.
5. Хаскаш билан ишлаётган одамнинг олдида (орқасида) туришга бўлмайди.
6. Кўлларни ҳимоялаш мақсадида қўлқоп кийиш тавсия этилади.
7. Белкурак, хаскаш, паншахаларни бир жойдан иккинчи жойга олиб боргандা, уларнинг ўткир қисмларига маҳсус ҳимоя филоф кийгизилади.

• Қўл ишларини бажаришда

иш бошлашдан олдин:

1. Игна қутисидаги игналар ва тўғнағичлар сонини санаб олинг.
2. Асбоб-ускуналарни улар учун ажратилган маҳсус жойларга қўйинг.

иш вақтида:

1. Эътиборли бўлинг.
2. Ангишвона ўнг кўлнинг ўрта бармоғига тақилади.
3. Игна ва тўғнағичларни фақат игна қутисига солинг.
4. Қайчини ўнг томонга тиғлари ёпиқ холда, ўзингиздан сиртга қаратиб қўйинг.
5. Қайчини тиғлари ёпиқ ҳолатда, ҳалқалари олдинга қилиб узатинг.

иш тугагач:

1. Игна қутисидаги игна ва тўғнағичларни сананг (улар иш бошлашдан аввал қанча бўлса, шунча бўлиши керак).
2. Иш ўрнини тозалаб қўйинг.

ВИЗУАЛ САНЪАТ

Дурдона – бетакрор намунали асар.

Жанр – асарнинг ўзига хос хусусиятлари бор тури (портрет, натюрморт, пейзаж ва ҳоказо).

Картина – рассомлик асари, у бўёклар билан газламага, қозогга, картонга чизилади.

Коллекция – қандайдир буюмларнинг таснифий ва тартибли йигиндиси.

Композиция – бўлаклардан бутун ҳолатдаги нарсани яратиш.

Контраст – буюмларнинг турли хусусиятлари билан кескин фарқланиши (ўлчами, шакли, ранги, ёруғи, сояси ва ҳоказо).

Мастихин – пичоқ ёки куракча шаклидаги юпқа, енгил эгилувчи пўлат пластиналар.

Пастель – рассомчилик техникаси, дағал қофоз устига юмшоқ қалам ёки бўр билан расм солиш.

Пластика – эгилувчи ва қайишқоқ материаллардан ҳайкал ясаш.

Репродукция – қандайдир тасвирни фотосурат ёки нашр воситалари орқали акс эттириш.

Санъат тури – қиёфалари маълум материалда (сўзда, товушда, тошда, металлда, тана қўзгалишида) мужассамлашадиган, оламни бадиий ўзлаштиришнинг усули. Санъатнинг асосий турларига адабиёт, рассомчилик, графика, ҳайкалтарошлик, меъморчилик, манзарали-амалий санъат, мусиқа, театр, балет, рақс, кино, цирк ва фотосанъат киради.

Фрагмент – бутунликнинг қандайдир бир парчаси (бўлаги).

Хайкалтарошлик – ўйиб, ўйниб ёки эластик массаларни ёпиштириб хайкалтарошлик асарларини яратиш.

Эскиз – дастлабки, тахминий хомаки нусха (расм ёки чизма).

МАНЗАРАЛИ-АМАЛИЙ САНЪАТ

Безак (декор) – курилма ёки буюмларни безаш тизими.

Гладъ – бир-бирига туташ, зич чоклар билан тикилган кашта: икки томонлама – ўнги ва астар томонидан ҳам бир хил кўринишга эга; контурли – расм чегараси бўйича, лекин маркази тўлдирилмайди; бадиий – ёруғлик ва соя эфекти усулидаги икки ёқлама силлиқлик; гобеленли – ипни юза қисмига чап пастки бурчак катагидан чиқариб, сўнгра уни юқоридаги ўнг томонда тугатиб, бажариладиган такрорланувчи чоклар қатори.

Ришелье – газламадаги чети тўқилган кесиклардан ишланган тўрли нақш.

ДИЗАЙН ВА ТЕХНОЛОГИЯ

Андаза – контури бўйича чизмалар ёки қандайдир маҳсулот тайёрланадиган намуна.

Алгоритм – ҳаракатлар тартибини таърифлайдиган йўриқномалар тўплами.

Ассортимент – мавжуд маҳсулотнинг ҳар хил турлари ёки уларнинг турларга сараланиши.

Бичим (бичик) – чизма асосида қофоздан кесиб олинган кийим деталлари.

Газлама фактураси – газлама тузилиши ва унинг сатҳининг (юзаларининг) хусусиятлари.

Дефект – нуқсон, шикаст.

Заррабин (лупа) – кичик буюмларни катталаштиришга ва кузатишга мўлжалланган шиша.

Куроқ (қийқим) – газлама бўлаклари, қийқими.

Лекало – қофоздан, картондан, металлдан тайёрланган андаза.

Мавсумий – баҳор ва куз фаслида кийишшга мўлжалланган кийим тури.

Макет – ниманидир кичрайтирилган кўринишдаги дастлабки намунаси ёки кўчирмаси.

Макетлаштириш – турли материаллардан маҳсулотнинг ўз катталигига ёки зарур масштабдаги макетини яратиш.

Манекен – кийимларни дастлабки бичиш ёки намойиш қилишга мўлжалланган одам шаклидаги фигура.

Матовый – ялтироқсиз, хира, ношаффоф.

Мережка – газламадан сугуриб олинган ипларнинг ўрнига тикиладиган тўрсимон кашта.

Модуль (оригамида) – бирор нарса яратишида фойдаланиладиган умумий буюмнинг бир бўлаги.

Мозаика – материали, шакли ва ранги бир хил ёки турли элементлардан бажарилган нақш.

Оригами – қадимий, қоғоздан шакллар буклаш санъати.

Оригиналлик – бетакрорлик, ўзига хослик, бошқалардан ажралиб туриш.

Пропорция (нисбат) – ўлчамларга биноан бадиий асар ёки меъморий иншоотларини, уларнинг бир-бирига мослиги ва ўлчамларига монандлигини фикран баҳолаш.

Силуэт – буюмнинг тўқ ёки оч рангда бўялган қоғоздан кесиб олинган ёки чизилган чегаравий (контурли) тасвиридир.

Таснифлаш – қандайдир нарсаларнинг ўхшашлиги ёки фарқи бўйича турларга тақсимлаши.

Фиксация – бирор нарсани маълум ҳолатда мустаҳкамлаш (қайд қилиш).

ОВҚАТЛАНИШ МАДАНИЯТИ

Бугда пишириш – озиқ-овқат маҳсулотларини сувнинг қайнаши натижасида ҳосил бўладиган буғ ёрдамида тайёрлаш.

Гигиена – соғлиқни сақлашга ёрдам берадиган тана парвариши.

Дегустация – турли озиқ-овқатлар ёки ичимликларнинг сифатини, истеъмолчилик ҳосиятларини аниқлаш мақсадида уларнинг мазаси ва ҳиди бўйича баҳолаш.

Инвентарь (анжом) – хўжалик турмушда ва ишлаб чиқаришда қўлланиладиган (ошхона, боғбончилик ва ҳоказо) қуроллар, асбоблар.

Интерьер – бинонинг ички жиҳозланиши.

Қовуриш – озиқ-овқатларни қизиб турган ёғда сув ёки бошқа суюқлик қўшмасдан тайёрлаш.

Оқилона овқатланиш – одамнинг нормал ўсиши, ҳаёти ва фаолиятини таъминлайдиган, соғлигини яхшилашга, касалликнинг олдини олишга имкон берадиган тўлақонли овқатланиш.

Профилактика – соғлиқни мустаҳкамлаш, касалликнинг олдини олиш мақсадида амалга ошириладиган тадбирлар мажмуаси.

Пишириш – кўп миқдордаги суюқликда озиқ-овқат маҳсулотларни қайнатиб пишириш.

Рацион – аниқ муддатга (хафта, ой, кун) белгиланган таом таркиби ва миқдори.

Эстетика – нағислик, гўзаллик.

УЙ МАДАНИЯТИ

Бактерия – турли касалликларни келтириб чиқарувчи микроорганизм.

Грунт – ер, тупроқ.

Кўчат ўтказиш – ерга гуллар, сабзавотлар, дарахтлар ва бошқа ўсимликлар ўтказиш.

Тадқиқот – янги билимлар олиш учун намуналарни ўрганиш, маълумот излаш.

Тупроққа ишлов бериш – ўсимликлар ўсиши ва ривожланиши учун энг яхши шароит яратиш, унумдорликни ошириш мақсадида тупроққа таъсир ўтказиш.

Тупроқни озиқлантириш – ерга ўғит солиш.

Экиш (сепиш) – маҳсус тайёрланган ер майдонига донли уруғлар сепиш.

ҚОЗОҒИСТОН РАССОМЛАРИНИНГ РАНГТАСВИР АСАРЛАРИ

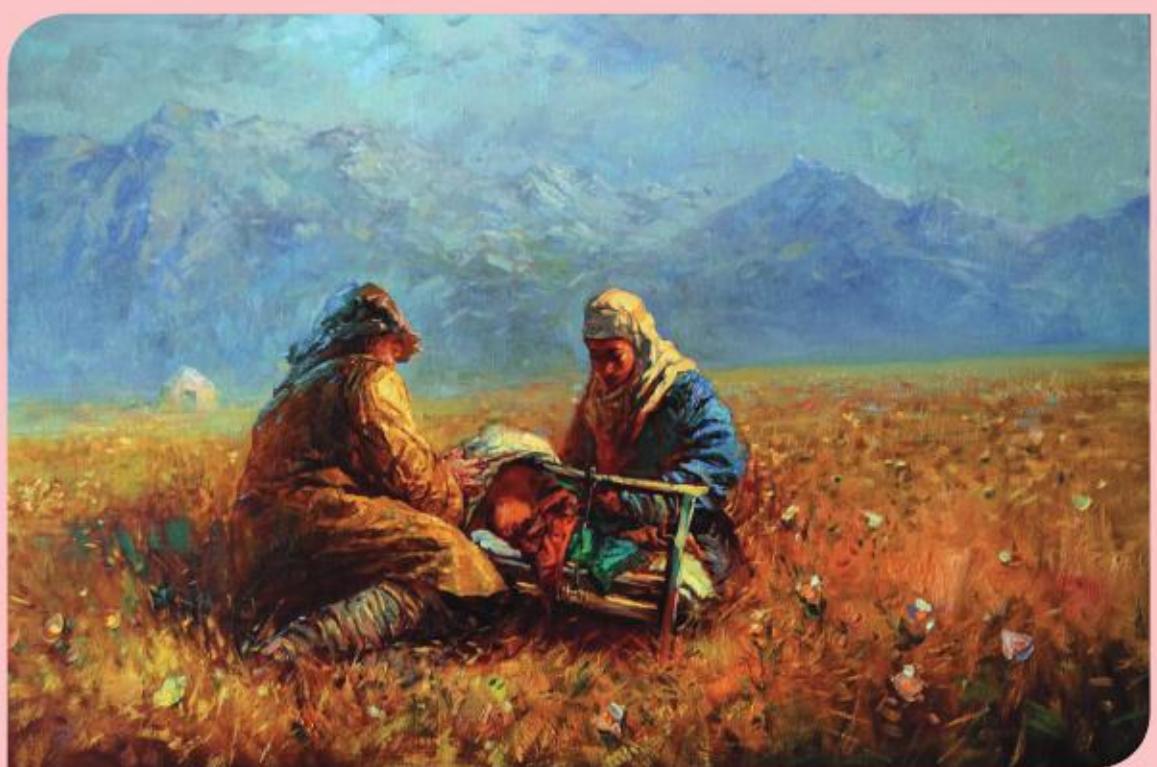
О. Тансыкбаев «Күчманчилар»

А. Галимбаева «Апорт»

Д. Қастеев «Жанг олдидаги тонг»

Е. Ким «Түнгич»

ҚҰШИМЧА АДАБИЁТЛАР РҮЙХАТИ

1. Учебная программа по учебному предмету «Художественный труд» для 5 класса общеобразовательной школы. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2016.
2. Национальная кухня казахов. – Алматы, 2005.
3. Қазақ халқының ұлттық киімдері. Национальная одежда казахского народа. National clothes of Kazakh people. – Алматы: Алматықітап, 2007.
4. Технология: Учебник + CD для учащихся 5 класса общеобразовательной школы (вариант для девочек). / Н. А. Якупова, Р. Ш. Алимсаева, И. А. Развенкова. – Кокшетау: «Келешек-2030», 2015.
5. Технология (вариант для девочек). Методическое руководство для учителей 5 класса общеобразовательной школы. / Н. А. Якупова, Р. Ш. Алимсаева, И. А. Развенкова. – Кокшетау: «Келешек-2030», 2015.
6. Вторая жизнь вещей. Книга для учащихся. – М: Просвещение, 1993.
7. Витамины круглый год. – М.: Россельхозиздат, 1984.
8. Витамины и домашнее питание. – М.: Просвещение, 1974.
9. Зданович Л. И. О вкусной и здоровой пище. – М.: Вече, 2001.
10. Зданович Л. И. Кулинарный словарь. – М: Вече, 2001
11. Ефремкина М. М. Блюда национальной кухни. – А., 1992.
12. Дубровин И. И. Все об обычном кофе. – М.: Просвещение, 2000.
13. Коваленко В. Ф. Юному плодоводу. – М.: Просвещение, 1985.

ИНТЕРНЕТ МАНБАЛАРИ РҮЙХАТИ

- <http://festival.1september.ru/articles/520528/novaya-shkola.su>pedagogam/sredne...i...na-uokah...>
<http://www.bilu.kz/kuchnya.php>
<http://reviewexpert.ru/2015/04/uchimsya-kak-pravilno-servirovat-stol/>
<http://www.psyst.net/pedagogika/inovacii.htm> (Педагогические технологии и инновации)
<https://www.youtube.com/watch?v=lHpDWh-Mvws>
<https://www.youtube.com/watch?v=mBMEtTNWLFI>
https://www.youtube.com/watch?v=_pNWpP_J-z8
<https://www.youtube.com/watch?v=dUBZWP4QZyg>
<https://www.youtube.com/watch?v=GyokPdYoL3k>
<https://www.youtube.com/watch?v=6YgJjl5vwBE>
<https://www.youtube.com/watch?v=gs6JtILV1bg>
<https://www.youtube.com/watch?v=INyNIPDV5fU>
<https://www.youtube.com/watch?v=D1Fip4bt2I8>
<http://zhivopis-masлом.com/ru/stati/75-samye-izvestnye-i-populyarnye-stili-zhivopisi>
<http://www.studfiles.ru/preview/1764029/>
<http://zhannet.jimdo.com>
<https://videouroki.net/video/8-tiekhnologhiia-prighotovljeniia-butierbrodov.html>
<https://www.youtube.com/watch?v=ry1E1uzPSU0>
<http://udivitelno.com/creation/item/671-samye-interesnye-pamyatniki-astany-30-foto>
<http://www.ladyy.ru/homecomfort.html?id=315>
<http://festival.1september.ru/articles/588775//nsportal.ru/detskiy-sad/konstruirovaniye-ruchnoy-trud/2015/03/11/pomozhem-zolushke>
<http://alcohol-spb.ru/FastFood.html>
<https://cirkul.info/article/zapiski-povara-buterbrod>

МУНДАРИЖА

Муқаддима	4
Визуал санъат	6
§ 1. Тасвирий санъатда ифодалаш воситалари	6
§ 2. Мумтоз санъат дурданалари. Қозогистон рассомларининг ижоди.	
Тасвирий санъат турлари ва жанрлари.....	8
§ 3. Натюрморт санъати	16
§ 4. Миллий манзарали натюрморт	18
§ 5. Пейзаж. Табиат билан уйғунлик. Ҳаво перспективаси.....	20
§ 6. Саноат пейзажи. Шаҳар пейзажи. Чизиқли перспектива.....	22
§ 7. Пластик шакллар санъати. Ҳайкалтарошлик	24
Манзарали-амалий санъат	28
§ 8. Нақш (орнамент) турлари ва қисқача тарихи. Қозоқ миллий нақшлари (турлари, стильлаш ва мотивлари).....	28
§ 9. Бадиий каштачилик. Каштачилик турлари. Материаллар ва ускуналар билин танишиш. Эскиз тайёрлаш	32
§ 10. Буюмларни бадиий кашта билан безаш	34
§ 11. Тұқымачилик санъати. Тұқымачилик турлари. Асбоблар ва материаллар билин танишиш.	36
§ 12. Буюм тұқиши.....	40
Дизайн ва технология (материаллар, машина ва асбоблар, дизайн ва қайта ишлаш технологияси)	42
§ 13. Тұқымачилик материалларининг таснифи ва тавсифи.	
Материал турлари ва хусусиятларини ўрганиш	42
§ 14. Тұқымачилик материалларига ишлов бериш асбоблари, ускуналари ва мосламалари	48
§ 15. Тикувчилик буюмларининг таснифи.	
Фоядан то маҳсулотгача (тикувчилик буюмлари).....	56
§ 16. Дизайн, кийимларни макетлаш (қофоз, газлама ва бошқа материаллар).	
Костюм яратиш (кичик манекен ёки құғирчоқда)	60
§ 17. Газлама мозаикаси техникасида тикувчилик буюмларининг дизайнни (пәчворк, квилт, қулоқ). Фоялар яратиш. Эскиз. Материални танлаш ва тайёрлаш.	
Иш жараёнининг кетма-кетлиги	68
§ 18. Буюм тайёрлаш. Буюмни безаш	72

Овқатланиш маданияти	74
§ 19. Соғлом овқатланиш асослари	74
§ 20. Таомнома түзиш	78
§ 21. Ошхонани жиҳозлаш. Овқат тайёрлаш учун ишлатиладиган идишлар, асбоблар ва мосламалар	82
§ 22. Овқат тайёрлаш асбоб ва мосламаларнинг имкониятларини ўрганиш	84
§ 23. Бутерброд ва ичимликларни тайёрлаш технологияси	86
§ 24. Сабзавотлар ва мевалардан салатлар тайёрлаш технологияси	90
Үй маданияти	92
§ 25. Шахсий гигиена. Ўзини парваришилаш	92
§ 26. Ўсимликшуносликнинг асосий йўналишлари	94
§ 27. Ўсимликшуносликдаги баҳорги ишлар	96
Санитария-гигиена талаблари	98
Хавфсизлик техникаси қоидалари	98
Луғат	101
Қозогистон рассомларининг рангтасвир асарлари	103
Қўшимча адабиётлар рўйхати	105